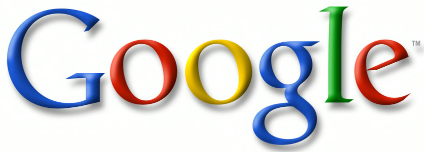
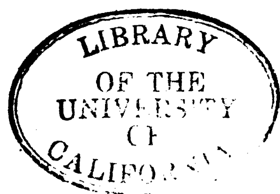

LIBRARY
OF THE

JEAN JACQUES ROUSSEAU

Efter pastel av La Tour.

...HARD ...

...ANIA
...HOUG & CO. (W...
19..

GERHARD GRAN

JEAN JACQUES ROUSSEAU

GJENNEMBRUD OG KAMPE

KRISTIANIA
FORLAGT AV H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD)
1911

DET MALLINGSKE BOGTRYKKERI

INDHOLD

I.

Gjennembruddet.

Høsten 1749 kom gjennembruddet.

Jeg skal først tilrettelægge de aktstykker, hvorpaa vi kan grunde vore formodninger om hvad der dengang foregik i Rousseaus sjæl; de skriver sig dels fra ham selv, dels fra andre. — Fra Rousseau selv har vi tre steder, hvor han gjør rede for krisen; desværre er ingen av disse samtidig med eller i tid nogenlunde nærliggende begivenheten; der er i hans breve fra femtiaarene intet sted, hvor krisen omtales; det ældste sted forekommer i det andet av hans berømte breve til Malesherbes, som er dateret d. 12. januar 1762, altsaa omtrent 12½ aar efter oplevelsen.

Det lyder i sin helhet saaledes:

«— — Efter saaledes at ha tilbragt firti aar av mit liv misfornøiet med mig selv og andre, søkte jeg forgjæves at bryte de baand som holdt mig lænket til et samfund som jeg agtet saa ringe, og som bandt mig til beskjæftigelser ganske imot min smak, paa grund av behov jeg dengang ansaa for naturens, men som kun var opinionens; men pludselig kom der et lykkelig tilfælde og oplyste mig om hvad jeg hadde at gjøre for mig selv, og hvad jeg hadde at tænke om mine medmennesker, om hvem mit hjerte stadig var i strid med min forstand, og hvem

jeg altid følte mig draget til at elske, skjønt jeg hadde saa mange grunde til at hate dem. Jeg skulde ønske at jeg kunde beskrive Dem dette øieblik som paa en saa merkelig maate har gjort epoke i mit liv, og som altid vil være mig nærværende, selv om jeg skulde leve evig.

Jeg gik for at besøke Diderot som dengang sat fængslet i Vincennes; i lommen hadde jeg et nr. av *Mercure de France*, som jeg gik og bladet i paa veien. Mit øie faldt paa den prisopgave fra akademiet i Dijon som gav anledning til mit første skrift. Hvis noget nogensinde har lignet en inspiration, saa var det den bevægelse som foregik i mig ved denne læsning. Jeg følte det som om min aand pludselig blev blendet av tusen lys, flokker av levende tanker trængte sig pludselig ind paa mig med en styrke og i en forvirring som bragte mig i en uutsigelig uro; mit hode blev grepet av en svimmelhet som i en rus. En voldsom hjertebanken ængstet mig og hævet min barm; jeg kan ikke længere puste, mens jeg gaar, og jeg synker ned under et av avenuens trær, og der tilbringer jeg en halv time i en slik ophidselse at jeg, da jeg reiste mig, opdaget at hele forsiden av min vest var gjennemvætet av mine taarer, skjønt jeg ikke hadde merket at jeg hadde grætt. — Aa, om jeg kunde ha nedskrevet fjerdeparten av det jeg saa og følte under det træ, med hvilken klarhet skulde jeg ikke ha paavist alle samfundsordningens motsigelser, med hvilken magt skulde jeg ikke ha fremstillet alle vore institutioners misbruk, med hvilken selvfølgelighet skulde jeg ikke ha bevist at mennesket er godt av naturen, og at det kun er gjennem institutionerne at de blir onde. Alt hvad jeg kunde fastholde av alle de store sandheter som i løpet av et kvarter lyste op i mig under det træ, blev meget svakt spredt omkring i de tre vigtigste (principaux) av mine skrifter, nemlig avhandlingerne om videnskaperne, om ulikheten og om opdragelsen; disse tre arbeider er uadskillelige og utgjør et hele. Alt det øvrige gik tapt; paa selve stedet blev intet nedskrevet undtagen Fabritius's tale.»

Saaledes lyder beretningen i det andet brev til Malesberbes.

I Confessions, 8de bok, heter det, efterat han har fortalt om Diderots fængsling og ensomhet ute i Vincennes, saaledes:

«Sommeren 1749[1] var det en voldsom hete. Man regner to [franske] mil fra Paris til Vincennes. — — — Jeg gik meget hurtig for at komme desto tidligere frem. Landeveiens træer, som efter landets skik altid var sterkt beklippet, gav næsten ingen skygge, og ofte kunde jeg lægge mig ned paa jorden, naar jeg var overgit av varme og træthet og ikke aarket at gaa længere. For at moderere min fart fandt jeg paa at ta en eller anden bok med mig. En dag tok jeg *Mercure de France*, og mens jeg gik og læste i den, faldt mit blik paa følgende spørsmaal, fremsat av akademiet i Dijon som prisopgave for det følgende aar: om videnskapernes og kunsternes fremskridt har bidraget til at fordærve eller til at forædle sederne.

I det samme øieblik jeg læste disse ord, saa jeg en anden verden for mig, og jeg blev et andet menneske. Skjønt jeg har en meget levende erindring av det indtryk jeg mottok, saa er dog enkeltheterne undsluppet mig fra det øieblik jeg skrev dem ned i et av mine fire breve til Malesherbes. Det er en av eiendommeligheterne ved min hukommelse som fortjener at bli noteret. Saalænge jeg forlater mig paa den, er den god, men straks jeg betror noget til papiret, forlater den mig; det jeg har skrevet ned, husker jeg aldrig noget av — — —

Hvad jeg mindes ganske bestemt ved denne leilighet, — det er at jeg da jeg kom frem til Vincennes, befandt mig i en ophidset tilstand som lignet feber (délire). Diderot bemerket det; jeg sa ham aarsaken og læste for

[1] Ducros gjør opmerksom paa at Rousseau tar feil naar han taler om sommeren, da Dijoneropgaven først blev averteret i oktobernummeret av *Mercure;* men det kan vel være temmelig hett i Paris i begyndelsen av oktober ogsaa.

ham Fabritius' tale som jeg hadde skrevet ned med blyant, under et træ. Han opmuntret mig til at følge mine tankeindskydelser (donner l'essor à mes idées) og at konkurrere om prisen.»

Endelig er der et tredje sted, hvor Rousseau i mere almindelige uttryk beskriver forløpet og virkningerne av sin merkelige oplevelse. Det er i den anden av hans dialoger (*Rousseau juge de Jean Jacques*):

«Fra sin ungdom av hadde han ofte spurt sig selv, hvorfor ikke alle mennesker var gode, brave, lykkelige, hvad de forekom ham at være skapt til; han søkte i sit hjerte efter den hindring som skulde kunne forby dem det; men han fandt den ikke. — — — Samtidig som han beundret menneskeaandens fremskridt, forbausedes han over at se samfundets ulykker vokse i samme forhold. Han skimtet en hemmelig motsætning mellem menneskenes konstitution og samfundsordningen; men det var snarere en ubestemt følelse (*un sentiment sourd*), en taaket anelse (*une notion confuse*) end en klar og begrundet dom. Den offentlige mening hadde altfor meget bøiet ham under sig, til at han vaaget at protestere mot saa enstemmige avgjørelser.

Et ulykkelig akademisk prisspørsmaal som han læste i et nr. av *Mercure* kom pludselig til at aapne (*désiller*) hans øine, bringe orden i kaoset i hans hode, aabenbare for ham en anden verden, en sand guldalder, et samfund av naturlige, vise, lykkelige mennesker, og til i haabet at virkeliggjøre alle hans visioner, gjennem tilintetgjørelsen av alle de fordomme, som han tidligere selv hadde været underkastet, men hvori han i dette øieblik trodde at se oprindelsen til alle menneskehetens laster og ulykker. Fra den levende flamme som dengang tændtes i hans sjæl, kom alle de geniets gnister som man har set blinke i hans skrifter i løpet av ti aars delirium og feber, men som der tidligere ikke hadde vist sig spor av, og som sandsynligvis heller ikke vilde ha blinket mer, hvis han, naar dette anfald var over, vilde ha fortsat med at skrive.

Opflammet ved betragtningen av disse store idealer hadde han dem altid nærværende i sin tanke, og naar han sammenlignet dem med virkeligheten, viste de sig for ham for hver dag i forhold som var ganske nye for ham. Det latterlige haab om endelig engang at la fornuften og sandheten seire over fordommen og løgnen, indgav hans hjerte, som var opflammet av tanken paa menneskehetens fremtidslykke og av æren ved at bidrage dertil, et sprog som var værdig en saa stor opgave — — —»

Saaledes lyder Rousseaus egne utsagn om «omvendelsen». Men der er, som sagt, ogsaa andre som har noget at fortælle.

Hos Marmontel, i 7de bok av hans *Mémoires*, heter det (efter et citat av Rousseaus beretning i brevet til Malesherbes):

«Se det kan man kalde en ekstase, veltalende beskrevet. Men hør nu hvorledes det i al enkelhet gik for sig i virkeligheten; slik som Diderot har fortalt mig det og slik som jeg har fortalt det igjen til Voltaire. «Jeg sat (det er Diderot som taler) fængslet i Vincennes. Rousseau kom og besøkte mig; han hadde dengang utset mig til sin Aristark som han selv har sagt. En dag vi gik og spaserte sammen, fortalte han mig at akademiet i Dijon hadde utsat et interessant prisspørsmaal, og at han hadde lyst til at behandle det; dette spørsmaal var: har videnskapernes og kunsternes gjenfødelse bidraget til at forædle sederne?[1] — Hvilket standpunkt vil De indta? spurte jeg. — Han svarte: Jeg vil svare ja. (*le parti de l'affirmative*). — — Det er jo «æslernes bro», sa jeg; alle middelmaadige talenter vil gaa den vei, og der vil De ikke finde andet end ordinære tanker. Det motsatte standpunkt skjænker derimot baade filosofien og veltalenheten et nyt omraade, som er rikt og frugtbart. —

[1] *Si le rétablissement des scienses et des arts a contribué à épurer les moeurs.* Dette er den eksakte form Dijonerakademiets prisopgave hadde.

De har ret, sa han, efterat ha tænkt litt over det; jeg vil følge Deres raad.»»

Laharpe fortæller den samme historie omtrent i samme ordelag, han har den rimeligvis fra Marmontel, saa der er ingen grund til at gjenta den. Men hos Volney har der av denne kjerne utviklet sig en liten legende; han beretter i en note til sin *Tableau du Climat et du sol des Etats-Unis d'Amérique*[1] følgende:

«Hvad jeg her fortæller, gjælder nogen smaa enkeltheter i store tings historie; jeg har dem fra to vidner som fortjener tillid, nemlig avdøde baron *d'Holbach* og hr. *Naigeon*, nulevende medlem av institutet. I den tid da akademiet i Dijon fremsatte sin altfor berømte prisopgave, sat Diderot fængslet i Vincennes-slottet paa grund av sit «Brev om Blinde». Rousseau kom av og til og besøkte ham; paa et av sine besøk viste han ham annoncen om prisopgaven. «Dette spørsmaal er pikant,» sa Rousseau, «jeg har lyst til at delta i konkurransen.» — — «Det er udmerket,» svarte Diderot, «men hvorledes har De tænkt at ta spørsmaalet?» — «Som det er ment, naturligvis,» svarte Rousseau, «kan det opfattes paa mere end én maate? Kan kunster og videnskaper ha nogen anden virkning end at bidrage til statens velvære?» «Ja, — svarte Diderot, — men det vil jo ikke være andet end at sprænge aapne dører[2] (nøiagtig saaledes faldt hans ord). Det vilde være meget pikantere at hævde det motsatte.» Rousseau gaar sin vei, slaat av denne idé, skriver ustanselig og blir kronet av det *provinsielle akademi.* Nogen tid efter, da d'Holbach og Diderot spaserer sammen i Cours-la-Reine, træffer de Rousseau, slaar sig sammen med ham, komplimenterer ham for hans kraftpræstation, og Rousseau spøker med dem om den lykke hans paradoks har gjort, og om akademikernes godmodighet. Der kommer kritik og motsigelser i

[1] 1803. *Volney:* Oeuvres (Paris 1825) IV p. 412—13, note.
[2] *Vous serez un enfonceur des portes ouvertes.*

mængdevis, og Rousseau blir opirret av motstanden. D'Holbach og Diderot, som gik regelmæssig og spaserte sammen, træffer ham igjen ved Tuileriene, spørsmaalet kommer atter paa tapetet, og de forbauses ved at finde Rousseau i den grad forbitret og forvandlet i sin opfatning, at han nu for fuldt alvor og med hele sin karakters heftighet hævder som sandhet det som han selv tidligere hadde behandlet som en spøk. D'Holbach blev tilslut lei av dette og sa til Diderot: «Kjære ven, den mand vil i sit næste arbeide la mennesket gaa paa fire,» og spaadommen gik kun altfor meget i opfyldelse. — Her er utgangspunktet for denne mand, som har opslaat som sin devise: *Vitam impendere vero*; og denne mand finder nutildags tilhængere *(sectateurs)*, som er saa fanatiske, at de gjerne vilde sende til Vincennes alle dem som ikke beundrer *Confessions*.»

Denne fremstilling, som med alle sine detaljerte enkeltheter saa tydelig bærer præget av legendarisk utsmykning, har nærmest interesse som vidnesbyrd om den maate hvorpaa encyklopædisterne og holbachianerne for enhver pris vilde at Rousseau skulde opfattes. Det var vist ogsaa deres ærlige mening, de forstod ham ikke, og det var dem umulig at tænke sig at han virkelig kunde mene sine angrep paa den av dem forgudede civilisation for alvor; de kunde ut fra sit psykologiske standpunkt ikke forklare sig denne absurditet paa anden maate end at Rousseau i sine paradokser hadde fundet sig en ny og bekvem vei til berømmelse. Han stod derfor virkelig for dem som en falsk og hyklerisk om end meget talentfuld charlatan.[1]

Imidlertid er det jo indlysende, som Ducros[2] har

[1] Volney omtaler ogsaa i teksten av sit ovennævnte verk Rousseau som en mand «*qui ne traita d'abord cette question sous son point de vue paradoxal, que par jeu d'esprit et par escrime d'éloquence; et ne la soutint en thèse de vérité, que par le dépit d'une humeur contrariée et d'un amour-propre offensé.*

[2] *J. J. Rousseau* etc., p. 180—81.

paapekt, at hvis det er nedsættende for Rousseau og avgjørende for bedømmelsen av hans personlighet, hvis han med fuld bevissthet og mot bedre vidende hadde indrettet hele sit liv og sin forkyndelse efter en paradoks som han hadde faat fra en anden, — saa er det jo paa den anden side alt andet end hædrende for Diderot, dersom han virkelig skulde ha fremskyndet Rousseau til at foreta det voldsomme angrep paa videnskapen. Vi maa huske paa hvad det var Diderot stelte med derute paa Vincennes i de dage Rousseau besøkte ham, — det var intet andet end forberedelsen av den mægtige *Encyclopædie*, — altsaa av det stolte bygverk som netop skulde være et monument til videnskapens forherligelse, og som var indblæst av overbevisningen om at videnskapen var veien — og den eneste vei — til menneskehetens frelse. —

Dersom Diderot for at hjælpe sin ven til at bluffe publikum paa sin egen overbevisnings bekostning var den egentlige ophavsmand til den første *Discours*, saa vilde vi ikke bare hat én, vi vilde ha hat to charlatаner, om hvem det kunde være vanskelig nok at si, hvem der var den værste.

Hvad skal vi saa tro? Skal vi tro at Marmontel, Naigeon, d'Holbach etc., som alle anfører Diderot selv som sin kilde, har løiet, at de simpelthen ingenting har hørt av Diderot, og at historien er deres eget fabrikat?

Det er vel ikke ubetinget nødvendig; Diderot var en forfærdelig pratmaker, munden stod aldrig paa ham, og hos slike folk er det ikke altid saa nøie med hvad de kan komme til at si. Det er ikke utænkelig at han paa et tidspunkt, da han hatet Rousseau, for at vinde sine kameraters bifald kan ha debiteret historien, som derpaa er løpet videre for at opbevares i memoirerne og finde tiltro hos alle Rousseaus fiender.

Men paa det eneste sted hvor Diderot selv har skrevet om saken, er der i hans beretning intet som strider mot Rousseaus fremstilling. Stedet forekommer i

den merkelige og berygtede digression om Jean Jacques som han har indskutt i sin *Essai sur les Régnes de Claude et Neron*[1], og lyder i sin korthet saaledes: «Da Dijoner-akademiets program utkom, kom han til mig for at raadspørge mig om hvilket parti han skulde ta. «De vil komme til at ta det parti som ingen anden vil ta,» sa jeg. «De har ret,» svarte han.

Dette indeholder jo absolut ingen motsigelse av alt det Rousseau selv beretter om sin krise, er kun et vidnesbyrd om at Diderot allerede dengang — 1749 — kjendte ham tilstrækkelig til at være forberedt paa hvad det saa skulde være.

For os som kjender Rousseaus utviklingshistorie og hans tidligere mislykkede literære forsøk, kan der jo ogsaa vanskelig være tvil om at det som hændte Rousseau ved læsningen av prisopgaven, det var et pludselig gjennembrud av tanker, forestillinger, følelser som længe hadde arbeidet inde i ham, som delvis ogsaa sporadisk var kommet til uttryk i hans digtning, men som var holdt nede under trykket av den atmosfære han levet i.

Naar jeg allikevel har dvælet saa længe ved diskussionen av denne sak, som nu — trods Maugras[2] og enkelte andre forfattere — vel maa sies at være avgjort i Rousseaus favør, saa er det, fordi jeg har bruk for Rousseaus beretning til endel psykologiske og historiske betragtninger som i høi grad vedkommer vort emne, og det var derfor vigtig først at bringe paa det rene at dokumentet er egte og brukelig til at bygge noget paa.

La os da forsøke paa at analysere den omveltning som ved denne leilighet foregik i Rousseaus sjæl: han vandrer paa en landevei, han blader i et hefte, hans øie møter et spørsmaal som slaar ned i ham, virker med eksplosiv kraft i ham, aabenbarer ham en ny verden,

[1] *Diderot:* Oeuvres, III, 98.

[2] *Gaston Maugras: Les Querelle des philosophes. Voltaire et J. J. Rousseau.* Cfr. *Brunetière: Études critiques,* III, p. 275 f.

forvandler hans syn paa samfundet og alle hans omgivelser, — og dette nye syn blir staaende, blir utgangspunktet for og i sin utfoldelse indholdet av alle hans skrifter, ja mere, blir bestemmende for hans liv, hans handlinger, maalestokken for hans fuldkommenhetsbestræbelser.

Hvorledes skal vi forklare dette brud, denne pludselige omvendelse? Selv synes han, omend i uttryk som er noget nuanceret av tidens rationalisme, at mene at han har hat en inspiration: «Hvis noget nogensinde har lignet en inspiration o. s. v.» — Heri er han i fuld overensstemmelse med de allerfleste som har gjennemgaat en lignende krise. Det er jo især religionshistorien som har denslags voldsomme gjennembrud at fortælle om, og der er det fast regel at de omvendte føler sig forvisset om at forvandlingen er skedd ved en naadesakt, ved at aanden har dalet ned i dem, ved kræfter utenfra altsaa.

Men vi vil jo nødig la os nøie med en slik forklaring, dersom vi paa nogen maate skimter en vei til at forklare det ut fra rent psykologisk standpunkt, uten indgrep av overnaturlige magter. Muligens kan iagttagelse av det sjælestrøk som den moderne psykologi kalder «underbevissthet» eller underbevisst sjæleliv, kaste et sparsomt lys.

Opdagelsen av underbevisstheten betegnes av den nylig avdøde amerikanske psykolog William James som den betydeligste opdagelse der i de sidste tiaar er gjort inden sjæleforskningen. «Jeg er av den mening,» sier han, «at det vigtigste skridt fremad, psykologien har tat siden jeg blev en dyrker av denne videnskap, er den opdagelse som fremkom første gang i 1886, at der — idetmindste hos visse mennesker — ikke blot er den sedvanlige bevissthetskreds med sit brændpunkt og sin rand, men endnu en slags tilgift, nemlig et lag av erindringer, tanker og følelser, som bor hinsides grænsen og altsaa

utenfor den første bevissthet, men allikevel maa betragtes som et slags bevisste kjendsgjerninger der ved de umiskjendeligste tegn formaar at røbe sin nærværelse. Jeg kalder dette det betydningsfüldeste skridt, fordi denne opdagelse har aabenbaret en ganske uanet eiendommelighet ved menneskenaturens beskaffenhet. Psykologien har gjort andre fremskridt, men ingen av dem kan gjøre krav paa en lignende betydning[1]».

Jeg skal forsøke paa at gi et slags forestilling om hvad der menes med underbevissthet; det maa ske i al korthet; men jeg haaber allikevel at det skal være tilstrækkelig til at kaste noget lys over vort tilfælde.

Studiet av underbevisstheten eller det sjælelige liv under bevisshetsterskelen har hittil med størst utbytte været dyrket i det patologiske, ved undersøkelse av og gjennem eksperimenter med hysteriske og andre sindsafficerte patienter, ofte i forbindelse med posthypnotiske suggestioner, hvor det har været lettere at isolere fænomenet; men det er jo ogsaa en let paaviselig kjendsgjerning i det normale liv, og vi har allesammen erfaringer som bekræfter en slik underjordisk virksomhets eksistens.

Vi tar først et overmaade enkelt tilfælde som ikke er fremmed for nogen: man har i sin samtale bruk for et navn, man finder det ikke, man anstrenger sig av alle kræfter for at faa fat i det; men det synes at flygte jo mer man jager det; tilslut opgir man det og gaar videre. Men saa hænder det et par timer efter, — pludselig og uventet, paa et tidspunkt hvor man slet ikke har bruk for det og ens opmerksomhet er vendt mot noget ganske andet, at det eftersøkte navn dukker op i én, tydelig, næsten høirøstet. — Her er altsaa faktisk skedd noget, utført et arbeide, som man selv saa at si ikke har været med paa, det er skedd utenfor den viljestyrte bevissthet,

[1] *W. James:* Religiøse erfaringer. Dansk oversættelse av Lemann og Christine Mønster, p. 150.

i det sjælelige strøk som man er blit enig om at kalde underbevisstheten eller personlighetens subliminale liv.

Et andet tilfælde, hvor forestillingsomraadet er rikere og det underjordiske arbeide mangfoldigere og intensere, men som typisk er ganske overensstemmende med det foregaaende: Da jeg for nogen tid siden talte med en ung matematiker om disse ting, sa han: «ja, jeg arbeider systematisk med underbevisstheten.» Hermed mente han: naar jeg sitter og arbeider med et matematisk problem og ingen vei kommer, saa opgir jeg snart evret, overlater det saa at si til sig selv og venter taalmodig. En dag kommer det igjen stigende ind i bevisstheten, om ikke løst, saa ialfald i en ny skikkelse, med nye utsigter, nyanlagte veier som kan gaaes. Det har ligget og godgjort sig i underbevissthetens muldjord, har mættet sig med analogier og erindringsstof, vandret paa associationsbaner som den bevisste forstand neppe hadde nogen anelse om.

Dette er vel en oplevelse som alle der har beskjæftiget sig med produktivt aandsarbeide, har hat — i mer eller mindre grad; men det skal — blandt videnskapsmænd — særlig være tilfældet med matematikere. Det fortælles saaledes om Sophus Lie at det ofte hændte ham at han vaaknet om natten med en formelig visionær indsigt i matematiske problemer der hadde beskjæftiget ham, og han maatte ut av sengen for at redde sit syn i havn.

Alle slike tilfælde — likesom ogsaa den almindelige navneglemsel og gjenerindring — har én ting tilfælles: det at initiativet er tat i bevisstheten, over terskelen, bevisstheten har saa at si sendt bud efter hjælpetropper som efter længere eller kortere tid er møtt frem med sine resultater som i mere enkle tilfælde — som med navneerindringen — fuldt ut har tilfredsstillet ens behov, og som i andre ialfald har bragt nye impulser og utveier.

Men det er ingenlunde altid tilfældet at initiativet kommer «ovenfra», — det kan ogsaa komme den motsatte vei.

Følgende har sikkert mange av Dem oplevet: De gaar hjemmefra om morgenen, til Deres kontor eller hvor det kan være, De blir borte like til middag, men hele formiddagen har noget holdt paa at verke i Dem, noget som De synes De har glemt, eller ganske i sin almindelighet noget som ikke er slik som det burde være. Da De kommer hjem, faar De vite at der har været en herre og spurt efter Dem, og som paastod han hadde avtalt med Dem at komme kl. 12. Dette har gaat for sig saaledes: avtalen har De gjort i et «aandsfraværende» øieblik, den har ikke naadd opover bevissthetsterskelen, eller den har sunket ned under den igjen; men i underbevisstheten har den ligget og arbeidet uten at naa den modning som er nødvendig for helt bevisst tilegnelse.

En dame av mit bekjendtskap har den uvane at hun lægger efter sig alverdens ting, og hun har paa denne maate kommet til temmelig ofte at miste værdigjenstande. Hver gang dette har hændt hende, har hun, længe før savnet av den tapte gjenstand er blit hende bevisst, følt et ildebefindende, gaat omkring med en ubestemt følelse av at der er hændt hende noget hun ikke liker.

I begge disse tilfælde arbeider underbevisstheten paa egen haand, uten bud eller befaling ovenfra.

Og De kan sikkert allesammen fra Deres egne oplevelser, fra historier om andre og fra Deres læsning, supplere disse eksempler i mængdevis.

De er imidlertid tilstrækkelige til at vi derav kan drage en række slutninger: 1) at der utenfor vor dagklare bevissthet i vor sjælelige personlighet er et andet omraade som vi kan bli enige om at kalde underbevisstheten, 2) at der gjennem «underbevisstheten» mottages indtryk og samles erfaringer, 3) at der kan komme kommunikation mellem begge sider av «terskelen», 4) at denne kommunikation kan fremkomme efter initiativ av den almindelige bevissthet, 5) men at ogsaa det underbevisste liv foregaar uten saadant initiativ og spontant arbeider sig op mot terskelen.

Ethvert menneske mottar gjennem sine sanser hver eneste dag mangfoldige tusen forskjellige indtryk fra utenverdenen, indtryk som alle har sine psykisk fysiske virkninger; men den alt overveiende majoritet av disse indtryk blir (heldigvis) ganske værdiløse for os, fordi vi aldrig faar nys om deres tilværelse, da de ikke naar frem til vor bevissthet. Men ingen av dem forsvinder, — absolut ingen, — saa mener ialfald de fleste psykologer — de blir allesammen uten undtagelse oplagret i vor underbevissthet, og selv om de allerfleste av dem ligger der til ingen nytte for vor psykiske personlighet, saa kan de dog, selv det allerflygtigste og fjerneste indtryk, under særegne og gunstige omstændigheter komme til at gi sig tilkjende. De kjender historien om den norske bondejente som under en sygdom pludselig begyndte at snakke latin. Man blev som rimelig var forbauset over dette under, og undersøkte paa kryds og tvers hendes biografi for at finde forklaringen til miraklet. Det eneste man fandt var at jenten engang for mange aar siden hadde tjent hos en prest som hadde hat for vane at læse høit av latinske bøker. Hvis denne historie er sand, er den et merkelig og sjelden eksempel paa den haardnakkethet hvormed underbevisstheten holder fast paa og aldrig slipper virkningen av et indtryk den engang har mottat.

Den videnskabelige opdagelse av underbevisstheten betegner en betydelig utvidelse i erkjendelsen av den sjælelige personlighet; vi kan nu med sikkerhet si ialfald saameget at personlighetens indhold ingenlunde er uttømt i de tanker vi selv leder eller indbilder os at lede, de følelser vi har en bestemt lyst eller ulystfornemmelse av, de billeder vi med klarhet mener at fastholde, men at der ved siden derav i os er et myldrende liv av forestillinger og associationer som foregaar uten nogensomhelst medvirken fra vor side, og om hvis eksistens vi kun undtagelsesvis faar bud. —

Likesom selvfølgelig denne «dobbelthet» har eksisteret til alle tider, saaledes har man ogsaa til alle tider erfaret

den og gjort sine tanker om den; ord som intuition, inspiration o. l. indeholder tilløp til en forklaring paa fænomenet, og der findes i alle sprog mange vendinger som mer eller mindre fuldkomment beskriver kommunikationen mellem bevisst og underbevisst liv, som f. eks.: «noget foresvæver mig» — eller meget bedre: «noget dukker op i mig». — Men det er dog først den moderne psykologi som er begyndt et metodisk studium av forholdet og allerede har avsløret merkelige ting.

Det underbevisste liv er imidlertid ikke like rikt utviklet hos alle individer, eller rettere tilstrømningen fra underbevisstheten er meget forskjellig hos de forskjellige. Naar jeg ser ganske bort fra de mange bestemt patologiske tilfælde, synes underbevisstheten at spille størst rolle hos religiøst anlagte naturer, og derefter hos kunstnerisk og digterisk begavede individer.

Vi har i mange digteres selvbiografier adskillig stof som har interesse i denne forbindelse, — forsøk paa at beskrive for os hvad det er som foregaar inde i dem under den digteriske produktion. Jeg skal nævne et par eksempler.

Alfred de Vigny søker i fortalen til *Chatterton* at gjøre sig rede for de formelige anfald som stundom kommer over digteren: «I det indre av hans brændende hode danner der sig og vokser der noget som ligner en vulkan. Ilden ulmer svakt og umerkelig i dette krater. Han kjender ikke utbruddets dag; man kunde næsten si at han som en fremmed overværer hvad der foregaar i ham, saa uforutset og himmelsk kommer det.»[1]

Dette at det likesom er en fremmed magt som arbeider i sjælen, og som minder sterkt om den automatiske skrift spiritister og teosofer har det saa travelt med, synes at

[1] Dans l'intérieur de sa tête brulée se forme et s'accroît quelque chose de pareil à un volcan. Le feu couve lentement et sourdement dans ce cratère. Mais le jour de l'éruption, le sait-il? On dirait qu'il assiste en étranger ce qui passe en lui-même, tant cela est céleste et imprévu.

være en følelse som i høiere eller ringere grad er fælles for alle kunstnere og digtere av rang.

En glimrende illustration har vi i den beskrivelse Nietzsche gir av sin sjælstilstand under frembringelsen av *Also sprach Zarathustra.* — —

«Har nogen, ved enden av det nittende aarhundrede et tydelig begrep om hvad de sterke tidsaldres digtere kaldte inspiration? Hvis ikke, vil jeg beskrive det. Med den ringeste levning av overtro i sig vilde man isandhet ikke kunne avvise forestillingen om kun at være inkarnation, kun at være mundstykke, kun at være medium for overvældende magter. Begrepet aabenbaring i den betydning, at noget som ryster og omvelter en i det dypeste, pludselig, med usigelig sikkerhet og i alle enkeltheter blir synlig og hørlig, er simpelthen en beskrivelse av forholdet (beschreibt einfach den Thatbestand). Man hører — man søker ikke; man tar — man spør ikke hvem som gir; som et lyn lyser en tanke op, med nødvendighet, — i formen uten nølen — jeg hadde aldrig et valg. En henrykkelse hvis uhyre spænding undertiden utløser sig i en taarestrøm, mens skridtene uvilkaarlig snart stormer avsted, snart blir langsommere; et fuldstændig «ute av sig selv» med den distinkteste bevissthet om et utal av fine gysninger og overrislinger like ned i taaspidsen; et lykkedyp, hvor det smerteligste og mørkeste ikke virker som motsætning, men som betinget, som krævet, som en nødvendig farve inden et slikt lyshav; et instinkt av rytmiske forhold, som omspænder et vidtstrakt rike av former (længden, trangen til en vidtspændt rytme er næsten maalestokken for inspirationens magt, et slags utligning av dens tryk og spænding). Altsammen sker i høieste grad ufrivillig, men som i en storm av frihetsfølelse, av ubetingethet, av magt, av guddommelighet. Billedets, lignelsens ufrivillighet er det merkværdigste; man har ikke længere noget begrep om hvad der er billede, hvad der er lignelse; alt byr sig som det nærmeste, det rigtigste,

det selvfølgeligste uttryk. Det synes virkelig, for at minde om et ord av Zarathustra, som om tingene selv kom og bad om at faa være lignelse: «Her kommer alle ting kjælne til din tale og kjærtegner dig, ti de vil ride paa din ryg. Paa enhver lignelse rider du her til enhver sandhet. Her springer al værens ord og ordskrin op for dig; al væren vil her bli ord, al vorden vil lære at tale av dig» —. Dette er min erfaring av inspiration; jeg tviler ikke paa at man maa gaa aartusener tilbake for at finde en som tør si til mig: det er ogsaa min!»[1]

Vi behøver i denne veltalende beskrivelse ikke at hefte os ved eller la os forstyrre av ordet inspiration, som Nietzsche vel heller ikke trodde synderlig paa, men som han kun benytter som det gjængse ord for betegnelsen av det han vil skildre. Vi ser med lethet at det hos Nietzsche gjælder det samme som hos Alfred de Vigny. Naar Vigny skriver at digteren «som en fremmed overværer hvad der foregaar i ham; saa himmelsk og uforudset kommer det», saa svarer det nøiagtig til hvad Nietzsche litt mere detaljeret utmaler i ordene: «Altsammen sker i allerhøieste grad ufrivillig, men som i en storm av frihetsfølelse, av ubetingethet, av magt, av guddommelighet.»

Og læser De igjennem William James' høist interessante arbeide *Varieties of religious experience*, saa træffer vi paa et utal av beslegtede tilfælde. Navnlig indeholder kapitlet «omvendelser» en række av slaaende analogier. — Jeg nævner et eneste eksempel, David Brainerds beskrivelse av sin omvendelse: «— — — — Da jeg saaledes i næsten en halv time hadde forsøkt at bede, — — — — syntes pludselig — jeg gik dengang netop mellem tætte trær — en usigelig herlighet at omstraale min sjæl. Jeg mener ikke nogen ydre straaleglans, eller noget indbildt lys, men jeg fik likesom en ny indre begripelse, et skue av Gud som jeg aldrig tidligere hadde hat den fjerneste anelse om. Det kom ikke som nogen særlig forestilling

[1] *Nietzsche's Werke* (Taschen Ausgabe) VII (p. XXIV–XXVI).

om en enkelt av personerne av treenigheten, hverken Fader, Søn eller Helligaand, men det var selve guddomsherligheten. Min sjæl frydet sig i usigelig glæde over at se en saadan Gud, et saa herlig, guddommelig væsen, og det fyldte mig med indvortes glæde og tilfredshet at han skulde være Gud over alle ting i evighetens evighet. Min sjæl var saa betat og henrykt av Guds herlighet at jeg var helt borte i ham; i hvert fald skjænket jeg ikke min egen frelse en tanke, og mindedes knapt at der var en saadan skabning til som jeg. Denne indre glæde og fred og undren vedvarte usvækket til henimot skumringen. Da begyndte jeg at tænke over og undersøke hvad det var jeg hadde set, og jeg var hele aftenen i den lifligste stemning. Jeg syntes at jeg var i en helt ny verden, og alt hvad der omgav mig hadde faat et nyt utseende. — — —»[1]

— Hvad der her foregik med David Brainerd, har adskillig likhet med hvad de to digtere fortæller, ikke netop i indholdet av deres syner, men i den sjælstilstand hvori de befinder sig. Ogsaa Brainerd følte sig som de Vigny som en fremmed der overvar hvad der foregik i ham, ogsaa han kunde som Nietzsche — og paa grund av sin religiøse overbevisning med desto større inderlighet end han — tro sig «bare inkarnation, bare mundstykke, bare medium». —

Dette er det faststaaende og mest typiske træk i den proces som foregaar ved den digteriske produktion, saavelsom ved det religiøse gjennembrud; og dersom vi tør forklare disse processer som pludselige, omend længe forberedte tilstrømninger fra det underbevisste til det bevisste liv, er heller intet naturligere. Hvad der foregaar i den subliminale sjæl, foregaar jo i en anden verden, de indtryk som mottages, de idéassociationer som foregaar, — de tanker som fødes, — altsammen sker uvilkaarlig, ufrivillig, uten nogetsomhelst arbeide, uten nogensomhelst viljesanstrengelse, uten nogensomhelst sjæle-

[1] *James:* l. c. p. 135—36.

lig andel fra vor side. Vi vet simpelthen ikke noget om det, og naar saa tilstrømningen — av en eller anden grund — bryter ind, saa føler vi det som noget der kommer utenfra, ja det kommer jo i virkeligheten ogsaa utenfra, fra et omraade som ligger utenfor vor bevissthet, der begrænser den verden vi i det hele kan faa noget nys om, ja det er jo i virkeligheten aabenbaringer, aabenbaringer fra en anden verden end den vi til daglig lever i, aabenbaringer som vi «faar givendes», og som herved er saa væsensforskjellige fra vort almindelige aandsarbeide, hvor vi langsomt, skridt for skridt med viljestyrede hensigter nærmer os et fuldt bevisst maal. Intet under at enhver som gjennemgaar en slik krise, taler om «indgivelser» og inspiration, om besøk av guddommen og «den Helligaand»; hvis han, som Nietzsche sier, eier et fnug av overtro i sin sjæl, — saa maa han simpelthen føle sig «bare som inkarnation, bare som mundstykke, bare som medium».

Det forekommer mig at de nye undersøkelser av underbevisstheten kaster et overraskende lys over menneskenes sjæleliv, og at de navnlig gir os en ny opfatning av de religiøse saakaldte «vækkelser», som herefter maa tages for fuldt alvor som psykologiske realiteter, der ikke bare kan avvises som «vrøvl», da de jo bl. a. unegtelig har spillet en fremragende rolle i menneskehetens skjæbne og historie. Gjennem den videnskabelige opdagelse og granskning av det subliminale aandsliv kan man gjøre sig haab om stigende indsigt i den religiøse, i den geniale, i den almindelige menneskesjæls naturhistorie. Derimot kan vi sikkert heller ikke paa denne vei naa frem til nogen absolut værdsættelse av indholdet i underbevissthetens «aabenbarelser». Eller for at holde os til det religiøse, — det som ligger os alle mest paa hjerte; heller ikke paa denne vei er der nogen utsigt til at komme frem til bevis av en verdenshensigts eller Guds tilværelse. Men heller ikke til motbevis. Tvertimot, vi har eksempler paa at mænd med fremragende viden-

skabelig begavelse, som William James, gjennem studiet av underbevisstheten har havnet, ikke i indbildningen om at kunne levere noget logisk bevis for, men i en religiøs forvissning om tilværelsen av aandelige, overnaturlige styrende magter.

Vi har allesammen hat sekunder hvor vi har følt noget som det Nietzsche beskriver, sterkt nok til at vi ialfald kan forstaa ham, naar han skriver: «Altsammen sker i høieste grad ufrivillig, men som i en storm av frihetsfølelse, av ubetingethet, av magt, av guddommelighet.» Vi har allesammen hat sekunder hvor vi har fornummet selve livsfølelsen gjennemstrømme os med saliggjørende magt, øieblikke i henrykkelse av selvopgivende samfølelse med universet, av en alt gjennemstrømmende harmoni, blink av lyn som flammer ind i vor bevissthet og for et sekund fylder os med et lyshav og gir os fornemmelsen av et uutgrundelig lykkedyp, hvor alle motsætninger forsvinder og selv det smerteligste og mørkeste virker som nødvendige elementer i tilværelsen, øieblikke hvor vi hengir os til det uundgaaelige i salig nydelse av at tilhøre selve tilværelsen, av kun at være dele av selve livet, av verdensfornuften, — av Gud. Slike øieblikke som altid kommer pludselig og tilsyneladende ganske uforberedte, er underbevissthetens strømme, som uten varsel bryter ind over bevissthetens terskel, for atter at forsvinde. De er naturligvis ikke noget bevis — underbevisstheten indlater sig i det hele aldrig paa at bevise —, men det er jo ingenlunde utænkelig at de kan være, — og de har ialfald av mange været opfattet som vidnesbyrd om, som bud fra en overnaturlig verden, — der er en mulighet for at underbevisstheten kan være organet for fornemmelsen av menneskelig sammenhæng med en guddommelig realitet, og at der saaledes kanske kan være mere sandhet i den gamle forvissning om inspiration end vor nøkterne tid er tilbøielig til at gaa ind paa.

En mulighet, men vel at merke en mulighet som ikke kan være gjenstand for rationel undersøkelse, men kun

for tro eller religiøs forvissning. Personlig kan jeg ikke rose mig av en saadan forvissning; men det var nødvendig at forsøke at gjøre rede for dens psykologiske tilblivelse, da det efter min mening er noget slikt som det jeg i det foregaaende har søkt at gi et slags forestilling om, som skedde i Rousseau hin sommerdag paa veien til Vincennes. Og dermed gaar vi over til at anvende vor redegjørelse for underbevisstheten paa det specielle tilfælde som her vedkommer os.

Rousseau var paa éngang sterkt religiøst og sterkt kunstnerisk begavet, paa éngang profet og digter og ovenikjøpet musiker. Eller med andre ord, han besad netop de anlæg som i fremtrædende grad betinger en rik utfoldelse av underbevissthetslivet, eller rettere en livlig kommunikation mellem de psykiske sfærer paa begge sider av terskelen. Hertil kom sykelige dispositioner; er det end en overdrivelse sans phrase at betegne ham som en utpræget hysteriker[1], saa lar det sig vel ikke negte at han hadde anlæg til hysteri. Hans viljeliv var svakt fra fødselen, og var ikke blit sterkere gjennem opdragelsen; han var en slave av passionsstormene gjennem sin sjæl. Ser vi tilbake over hans livsløp, saalangt vi hittil har fulgt ham, saa ser vi at han kun sjelden selv sat tilrors og styrte kursen, han gled og drev omkring, et bytte for omstændigheter og indfald og indskydelser; han vandrer omkring som en halvvaaken drømmer, fortæller selv uttrykkelig at han færdes paa steder og mellem mennesker uten i øieblikket at se eller høre nogen ting, eller at bli sig det bevisst, indtrykkene farer saa at si henover hans nethinde og trommehinde, uten i øieblikket at komme stort videre; men de avleirer sig i hans underbevissthet, hvor de vokser og associerer sig for engang at gi sig tilkjende, og længe efter oplevelsen kan billederne stige op med en tydelighet og en nøiagtighet som sætter ham istand til med den største troskap at gjengi

[1] *A. Espinas:* Le «systeme» de J. J. Rousseau, i Revue internationale de l'enseignement XXXI, 138—53.

dem i de allerfineste detaljer. Ved hjælp av denne Rousseaus sildige visionære hukommelse, slik som den utfolder sig i *Confessions*, blev vi istand til skridt for skridt at følge avlagringen, til at se hvorledes hans underjordiske sjæl efterhaanden mættet sig med indtryk som slog rot i hans sjæl og vokset, — længe uten at naa helt frem over terskelen. —

Men samtidig som denne yppige vekst uvilkaarlig foregik i underverdenen, var jo Rousseau — som enhver anden — nødt til at leve i virkeligheten. Da forholdene i Mad. de Warens' hus var blit slik at han maatte derfra, stod han blottende alene og hadde udelukkende sig selv at forlate sig paa for at kunne eksistere. Han kom til Paris og var tvunget til at erobre sig en plads paa en eller anden maate. Han slog op sine øine for de omgivelser som her møtte ham, og som han maatte underkaste sig, og han kunde ikke godt ta feil av de veier som skulde føre ham til maalet. Han søkte tilknytning med de kredser som kunde hjælpe ham, avla visit hos de damer som hadde indflydelse, skaffet sig indpas i salonerne, gjorde sig gjældende paa de maater han kunde, søkte at tilegne sig den herskende smak, indsuget i sig den maalestok for livets værdier som var den herskende omkring ham, og opførte sig efter evne som en klok arrivist der vilde tilveirs.

Men inde i ham murret der stadig en endnu uartikuleret protest, genferen i ham steilet mot den mondæne pragt han saa omkring sig, vagabonden i ham grepes stundom av en usigelig længsel bort fra den artificielle verdens gyldne bur han følte sig indestængt i, demokraten i ham krænkedes i sit inderste dyp ved synet av de sociale avgrunde som skilte menneskene, mystikeren i ham frøs i den kolde forstands-atmosfære han færdedes i. Noget av alt dette skjøt uforvarende ind i hans skrøpelige ungdomsdigte, hvor han stammende søkte at synge de melodier som var sanktioneret av den herskende smak. Der var skjærende motsætning mellem hans dypeste

instinkters sterke, men uklare krav og hans stræberforstands beregning av det virkeligheten krævet av ham. Han hadde nok et slags fornemmelse av denne motsætning, men det var længe, som han sier i *Dialogues*, kun en *sentiment sourd*, *une notion confuse*, opinionens tryk var sterkere end instinktets røst, og han søkte endnu længe frem mot sit maal paa lykkens opgaaede veier. Men da de saa aldrig førte frem, da han aldrig hadde held med sig, da de høiærværdige herrer i akademiet uten undersøkelse hadde avvist hans merkelige musikalske opfindelse, da han fandt veien til teatret sperret, da hans glimrende debut i diplomatiet paa grund av verdens slethet og uretfærdighet løp ut i en uhjælpelig fiasko, — da hævet instinkterne sig ved motsætningens lov til stigende oprør, da vokset de underbevisste kræfter, de steg og steg, og væggen som endnu stængte for den bevisste tilegnelse, blev tyndere og tyndere. Tilslut trængtes kun et svakt støt, forat den skulde briste.

I slik væIdig gjæring bølget Rousseaus sjæl paa den tid da han hin oktoberdag vandret utover mot Vincennes med Mercure de France i sin haand, og hans øie støtte paa Dijonerakademiets spørsmaal: Har kunsternes og videnskapernes gjenfødelse bidraget til at forædle sederne?

Kunsten og videnskapen, det var jo de guder alle hans omgivelser laa næsegrus for, og som opinionen hadde tvunget ham selv i knæ for, — det var forgyldningen om den korrumperte kultur han saa omkring sig, det blev symbolerne paa den verden han atter og atter forgjæves hadde søkt at erobre, den fiendtlige verden som hans instinkter kun motstræbende bøiet sig for.

Man kan nok forstaa at dette spørsmaal blev det lille støt som trængtes.

Væggen brast, og ind fosset en flom av indtryk og følelser som længe hadde ligget og trykket uten at naa frem til den helt vaakne bevissthet. En ustanselig række av billeder; fjerne minder fra hans barndoms Genf duk-

ket op i ham, alvorlige og fordringsløse borgere som uten tanke paa egen fordel viet sit liv til republikkens vel, straalende helter steg frem fra skildringerne hos Plutark, hans barndoms og ungdoms elskede ledsager, stolte og modige mænd, hvem ingen lidelse, intet savn, ingen strabadser var istand til at kue eller rokke, vidunderlige landskaper svævet forbi hans indre øie, han saa for sig Alpernes glød i den synkende sols sidste lysning, han følte morgenbrisen forfriske sit sind, mens fuglene kvidrende hilste den gryende dag, og atter syntes han han vandret paa sin fot ute i Guds frie natur og hilste paa bønderne, som uten intriger førte sit enkle, uskyldige, fredelige liv i tillidsfuld lykke; en hær av tanker som han i sin tid med flid hadde sanket sammen eller selv tænkt, strømmet ind over ham og fik ny betydning, glemte stemninger fra længst forsvundne dage besøkte ham, harmfulde timer i krænkelse over verdens uretfærdighet, andagtsfulde øieblikke i selvforglemmende tilbedelse, — i jagende fart drog denne verden av forestillinger og følelser gjennem hans henrykte sjæl, ingen av dem dvælet, men alle var med og lænket sig sammen og bygget sig op til en omfattende syntese, til et tindrende klart syn av en ny verden, et høiere liv, hvor menneskene, uten at fortrædige hverandre, i uskyldig enkelhet og uten at hige efter forfængelig ære hengav sig til den lykke de av naturen var skapt til. Paa bakgrund av denne straalende fremtidsverden sluknet al den verdslige pragt som hittil ogsaa hadde blendet Rousseaus øie, den virkelige verden han hadde færdes i, laa nu for ham i et uhyggelig og syndig mørke, hvor menneskemyldret veltet sig i vild og grum kamp om byttet, hvor det gjaldt for enhver i gudsforlatt veddekamp at tilrive sig litt mere guld, litt mere ære, litt mere udmerkelse end de andre, en verden i falskhet, hykleri og forstillelse, hvor alle gik omkring med en glat overflate av lumsk høflighet og tilsmilte hverandre for ikke at bli overlistet av hverandre. Og i et lynglimt stod det klart for ham

hvad menneskene var, og hvad de kunde være. Ved et skjæbnesvangert historisk misgrep var verden sat paa hode og værdierne forbyttet, det gjaldt at komme tilbake og gjenfinde de sande værdier som naturen tydelig nok utpekte.

Slik omtrent var — i svake antydninger — indholdet av det syn som aapnet sig i Rousseaus sjæl paa veien til Vincennes, han fortæller selv at det kom over ham med en slik magt at det tok pusten fra ham, saa han maatte lægge sig under et av avenuens trær, og under «aabenbaringens» forløp kom han i saa heftig sindsbevægelse at han bakefter fandt hele forsiden av sin vest gjennemvætet av taarer, skjønt han ikke var sig bevisst at ha grætt, ganske som Nietzsche som under konceptionen av Zarathustra talte om «en henrykkelse hvis uhyre spænding undertiden utløser sig i en taarestrøm».

Det var intet under at Rousseau betegnet sin oplevelse som en inspiration, — ti ogsaa han følte sig som Alfred de Vigny, der som en fremmed overvar hvad der foregik i ham, ogsaa han kunde som Nietzsche tro sig «bare inkarnation, bare mundstykke, bare medium». Men efter hvad vi nu har utviklet, maa det som skedde — — for at resumere — forklares saaledes: det akademiske spørsmaal virket som et støt mot bevissthetsterskelen, slog bresche; gjennem breschen strømmet pludselig en flom av alle de erindringer, al den indignation, alle de stemninger, kort sagt alt det psykiske stof som gjennem arv, race og tidligere erfaringer laa avleiret i hans underbevissthet; der dannet sig en ny kommunikationsvei mellem de psykiske sfærer paa begge sider av terskelen, og paa denne vei tok han saa at si sig selv i besiddelse, blev selv bevisst indehaver av sine instinkter, som han herefter kunde følge i tillidsfuld sikkerhet. Han gjennemgik med andre ord en krise som blev avgjørende for hans personlighet, for hans liv, for hans handlinger, for hans verker.

Dette har ikke blot psykologisk interesse, men er —

gjennem det psykologiske — ogsaa av stor betydning for aandshistorien. Ti Rousseaus gjennembrud blev ikke uten følger for verden; — den aapning til sjælens underbevisste kræfter som foregik i ham, blev i mangt og meget bestemmende for aandslivets løp i hans samtid og endnu mere i den nærmest følgende eftertid.

Læser vi, efter at ha gjort os bekjendt med Rousseau, biografier av tidens øvrige stormænd, Montesquieu, Voltaire, d'Alembert, ja endog Diderot, saa finder vi i deres liv intet slikt avgjørende, næsten nøiagtig dateret gjennembrud; deres aandsvekst foregaar jevnt og uten spring, i bevissthetens klare dagslys, uten noget mystisk brud paa bevissthetsterskelen.

Gaar vi derimot litt længere frem i tiden, — altsaa til de nærmeste slegtled efter Rousseau, læser biografier av Châteaubriand, Lamartine, de tyske, nordiske og franske romantikere, saa ser vi at det blir næsten regel; de har næsten allesammen i sit liv et slikt visionært øieblik, hvor der falder skjæl fra deres øine, hvor de pludselig aner hele livets sammenhæng eller hvad de nu kan falde paa at kalde det.

Det er saa almindelig, at man næsten kunde fristes til at tro at Rousseau hadde dannet skole, at det var blit jargon og affektation, at det var blit en utidig mode, saa enhver mand der vilde gjælde for noget, næsten ansaa sig forpligtet til at ha gjennemgaat en slik krise som kriterium paa sin genialitet. Og noget kan der sikkert være i det, suggestionens magt er stor; naar man f. eks. læser igjennem de talrike brevsamlinger fra tiden omkring forrige aarhundredskifte og iagttar den overvældende taareflod som flyter igjennem alle disse penne, saa føler man sig ikke overbevisst om at alt dette er egte, man kan ikke rigtig tro paa at der er et rimelig forhold mellem sjælens virkelige rørelse og al denne overdrevne væte.

Men man maa derfor ikke overdrive betydningen av modens magt, og tar man hensyn til alle de virkelig be*

tydelige mænd som har gjennemgaat lignende «omvendelser» som Rousseaus, og til at de har hat sine alvorlige virkninger i deres liv og deres verker, saa blir forklaringen altfor letvint og ganske utilfredsstillende.

Den maa nok søkes dypere. — Utvider vi blikket til at omfatte større omraader av menneskehetens aandshistorie, saa tror jeg det vil vise sig at i intellektualistiske eller sterkt kritiske perioder vil der forekomme faa eller ingen «kriser», mens de derimot i tider hvor affektslivet er sterkt og de hemmende kræfter mindre fremtrædende vil være hyppige eller regelmæssige.

Med andre ord: kritik og ræsonnement sperrer kommunikationen mellem det underbevisste og det bevisste liv, mens derimot et sterkt følelsesliv, drømmende kontemplation o. l. begunstiger samfærdselen.

Rousseaus historiske betydning var netop det at han aapnet for kanaler som længe hadde været tilstoppet, at han brøt gjennem den skorpe av forstandsrutine som holdt paa at dræpe affektslivet i sjæledypet, at han skaffet frit løp for lidenskap, for drømme, for evighetslængsel for mystik.

Eller med andre ord: han var den første store romantiker. *Lasserre* har ganske vist ret, naar han sier: «Rousseau er ikke romantikkens forløper, han er selve romantikken helt og holdent. Der er ikke den teori, ikke det system, ikke den følsomhetsform, som senere gjør krav paa at kaldes romantisk — —, som ikke er anbefalt og autoriseret av hans verker. Jeg finder heller ikke i alle de idéer, lidenskaper og indbildninger som utgjør indholdet i hans veltalenhet, nogetsomhelst som man ikke maa gi betegnelsen romantisk. Intet i romantikken som ikke er Rousseau. Intet hos Rousseau som ikke er romantisk.»[1]

Heller ikke har Lasserre helt uret, naar han — like-

[1] Pierre Lasserre: *Le romanticisme français. Paris* 1908 i Ed. Mercure de France p. 14—15.

som Seillère[1] — behandler Rousseau og rommantikken som en sygdom. Ti vistnok var den romantiske fornyelse blit en historisk nødvendighet, om ikke menneskesjælen skulde visne ganske bort i det intellektualistiske tørke som den klassiske rationalisme tilslut var havnet i; men det lar sig jo heller ikke negte at de nye værdier Rousseau løftet op i dagslyset, ogsaa var beheftet med mange skrøpeligheter; og Rousseaus liv og verker, saavelsom romantikkens senere forløp bærer tilstrækkelige vidnesbyrd, ikke bare om værdifuld og utapelig berikelse, men ogsaa om adskillige sygdomsfænomener, — feberfantasier og hallucinationer.

Det gjælder her ikke at forsé sig til nogen av siderne; men saa meget tror jeg man med sikkerhet tør si, at de der, som Lasserre og Seillère, i romantikken kun ser en beklagelig og skjæbensvanger sygdom, er adskillig længere borte fra sandheten end de som gjør sig skyldig i den motsatte énsidighet. Dette vil vi imidlertid faa rikelig anledning til at komme tilbake til ved vurderingen av Rousseaus enkelte verker og tanker.

Hvad der her vedkommer os, er kun «gjennembruddet», som vi for øieblikket behandler. Men allerede her kan vi jo apriorisk være sikker paa at finde baade styrken og svakheterne i Rousseaus indsats. Ti «aabenbaringen» kom jo ikke ovenfra, den kom indenfra, og bar merket baade av hans geni og av hans svakheter. Det syn hvori han saa den fremtidsverden der betok ham saa sterkt ved sin overvældende skjønhet, kunde jo ifølge sakens natur ikke være fuldstændig, det var jo sammensat av elementerne i Rousseaus egen sjæl, og maatte derfor lide av manglerne i hans karakter, i hans intelligens, i hans dannelse. At dette ogsaa var tilfælde, vil vi overbevise os om, naar vi nu fra «gjennembruddet» og det psykiske forløp gaar over til at studere utbruddet, det første utbrud, le premier Discours.

[1] Seillère kalder 3dje bind av sin *Philosophie de l'impérialisme* — *Le mal romantique.*

II.

Utbruddet.

Paa to av de tre steder hvor Roùsseau fortæller om sin oplevelse paa Vincennerveien, meddeler han at synet i sin helhet forsvandt, han beholdt et uutslettelig indtryk av dets rigdom og klarhet, men han magtet ikke at faa frem igjen alle enkeltheter som i det avgjørende øieblik hadde aabenbaret sig for ham i tindrende klarhet. «Aa, om jeg kunde ha nedskrevet bare fjerdeparten av alt det jeg saa og følte under det træ — — — — — —. Alt hvad jeg kunde fastholde av alle de sandheter som i løpet av et kvarter lyste op i mig, blev meget svakt spredt omkring i de tre vigtigste av mine skrifter, nemlig avhandlingerne om videnskapen, om ulikheten, og om opdragelsen» (2det brev til Malesherbes). — «Fra den levende flamme som dengang flammet op i hans sjæl, kom de gnister som man har set blinke i hans skrifter i løpet av ti aars delirium og feber — —» (2den *Dialogue).*

Kun svake og spredte glimt fra hans syn, kun gnister av den flamme som brændte i hans sjæl, — er det altsaa vi kan iagtta i Rousseaus skrifter, det øvrige blev kun hans egen oplevelse, som han aldrig blev istand til helt at meddele nogen.

Ogsaa dette bærer præget av den samme sandhet og psykologiske sandsynlighet som gjælder Rousseaus hele

redegjørelse for gjennembruddet; det stemmer ganske overens med hvad andre som har hat en lignende op-levelse, har at fortælle, og vi almindelige mennesker har vel ogsaa allesammen i al beskedenhet hat lignende op-levelser; øieblikke hvor vi har følt noget gjennembruse vor sjæl med overvældende magt og rigdom, men som er blit saa ynkelig magert og fattig, naar vi har forsøkt at fange det i ord eller pen.

Naa — de gnister som Rousseau med beskedenhet finder svakt spredt omkring i sine skrifter, var nu ialfald lysende nok til at vække hele verdens opmerksomhet, og brændende nok til endnu den dag idag at tænde de heftigste lidenskaper i lys lue.

Det skedde allerede med hans første skrift, hans egentlige debut, den umiddelbare frugt av det akademiske spørsmaal som man i almindelighet for korthets skyld pleier at benævne *le premier Discours* eller avhandlingen om videnskapen.

Det blev først og fremst en voldsom protest, et ut-brud av det hat som i tidens løp hadde opsamlet sig i Rousseaus sjæl, et heftig angrep paa tiden og dens guder. Slik gaar det jo altid, det nye vokser paa det gamles ruiner, det er lov i aandslivets utviklingshistorie, — søn-nerne æter fædrene, sier Heine, og de nye slegtleds frem-træden varsles altid ved sønnernes knyttede næver mot fædrene. Selv en saa positiv aand som Bjørnson frem-traadte først med vaabnene vendt mot Welhaven og den herskende maaneskinspoesi, og vi som er litt ældre, har allerede oplevet tre slike voldsomme frontforandringer. En original aand er ifølge sit væsen altid isoleret og i oppo-sition mot det som har magten, og før han begynder at bygge sit eget, maa han rydde grunden, tjerne det som staar iveien for hans gjerning. Émile Zola kaldte med et betegnende ord sin første bok: *Mes haines*, det jeg hater. «Hatet er hellig,» sier han. «Det er de sterke og mægtige hjerters indignation, den krigerske foragt hos dem hvem middelmaadigheten og taapeligheten krænker.

At hate er at elske, at føle sin sjæl varm og ædel, det er at leve rikelig av foragt for al skjendsel og dumhet.

Hatet trøster, hatet øver retfærdighet, hatet utvider.

Efter hvert oprør mot min tids flathet følte jeg mig yngre og modigere. Jeg gjorde hatet og stoltheten til min sjæls to faste gjester, jeg fandt glæde i at isolere mig, og i min isolation at hate alt det som saaret retfærdigheten og sandheten.

Er jeg noget værd, saa er det fordi jeg er alene og fordi jeg hater.»

Og efter at ha opregnet alle de tidsfænomener som er gjenstanden for hans foragt og hat, avslutter Zola sin indledning med de ord:

«Og nu vet I hvad jeg elsker, nu kjender I min ungdoms skjønne kjærligheter.»

Ogsaa Rousseau kunde ha kaldt sin første bok: *Mes haines*, og han kunde som Zola, efter at ha utøst sit hat, henvendt sig med de samme ord til sine læsere: «— Og nu vét I hvad jeg elsker, nu kjender I min ungdoms kjærligheter.»

Rousseaus første *Discours* falder i to dele, som vistnok stundom griper over i hinanden, men i det store og hele er dog inddelingen overholdt, saaledes at den første del er væsentlig beskrivende, anden del væsentlig ræsonnerende, første del gaar ut paa at paavise selve den kjendsgjerning at videnskapernes fremskridt altid har gaat jevnsides med sedernes fordærvelse, mens anden del søker at bevise at denne samtidighet tillike er et aarsaksforhold, at sedernes forfald virkelig er grunden til, eller én av grundene til moralens undergang.[1]

Allerede i de indledende ord møter vi den selv-

[1] I sit svar til *Gautier* resumerer Rousseau selv indholdet av sin avhandling i disse ord: *Après avoir employé la première partie de mon discours à prouver que ces choses avaient toujours marché ensemble, j'ai destiné la seconde à montrer qu'en effet l'une tenait à l'autre.*

sikkerhet hvormed Rousseau her for første gang op- træder; mens han et par aar i forveien i *l'Allée de Sylvie* (1746) endnu vakler mellem sine instinkter og sin for- stand og tilslut gir den sidste ret, er der nu ingen tvil i hans hjerte. Han skjønner nok, sier han, at det ærede akademi vil ha vanskelig for at belønne en mand som vaager at angripe videnskapen likeoverfor et av verdens lærdeste selskaper. Men naar det kommer til stykket, saa er jo det som det kommer an paa for ham, ikke at mishandle videnskapen, men at forsvare dyden, og han stoler paa de høie herrers retfærdighet. Men selv om det skulde slaa feil, saa er han sig dog bevisst at uttale sin overbevisning, «og én pris er der ialfald som jeg ikke kan gaa glip av; den vil jeg finde paa bunden av mit hjerte.»

Første del: Næsten likefra begyndelsen av utvider Rousseau det akademiske spørsmaal betydelig, det er saavidt han i de første linjer antyder den begrænsning som ligger i ordet *rétablissement*, gjennem hele avhand- lingen forøvrig borteliminerer han det fuldstændig og behandler problemet ganske i sin almindelighet: viden- skapens (og kunstens) forhold til moralen.

Han lar os ikke længe være i tvil om hvor vi har ham; efter en kort og veltalende skildring av kulturens velsignelser, hvor han navnlig priser den franske elegance, der i sin upedantiske sikkerhet saa fordelagtig skiller sig fra den tyske baueragtighet og den italienske grimace, — gaar han straks over til en heftig offensiv kritik. «Hvor skjønt *(doux)* vilde det ikke være at leve blandt os, dersom det ydre væsen svarte til hjertets tilbøielighet, hvis sømmelighet var dyd, hvis vore maksimer virkelig var vore leveregler — —! Men saa mange gode egen- skaper finder man sjelden samlet, og dyden optræder ikke i saa megen pomp. En rik mand kjender man paa pynten, en elegant mand paa hans smak; men en sund og kraftig mand har andre kjendemerker; under mark- arbeiderens bondeklær, ikke under hofmandens forgylding

finder vi det kraftige og sunde legeme. Og stas og pynt er ikke mindre fremmed for dyden, som er sjælens kraft og sundhet. En bra mand (*un homme de bien*) er en atlet som liker at kjæmpe nøken; han foragter alle disse usle prydelser som hindrer ham i bruken av hans kræfter, og som for størstedelen bare er opfundet for at skjule en eller anden vanskapthet.»

Før kulturen fik indpas og lærte os at sætte vore ord paa stylter, var vi ganske vist ikke fine i vor optræden, men vi var naturlige mennesker, og enhver visste hvem han hadde for sig, og kunde indrette sig efter det. Men nu da kunsten at behage er blit noget alle lærer og maa kunne, — nu er hele vort liv præget av en ussel og skuffende ensformethet; alle sjæle synes at ha gaat gjennem den samme mølle. Uophørlig kommer høfligheten med sine krav, velopdragenheten med sine befalinger; altid følger man skik og bruk, aldrig sin personlighet. Ingen vaager at være sig selv, i den menneskehjord som kaldes samfund, gjør alle under de samme omstændigheter altid det samme, hvis ikke mægtigere motiver kommer til. Man vet derfor aldrig hvem man har med at gjøre; vil man lære sin ven at kjende, maa man vente paa de store øieblikke, eller med andre ord vente til det er for sent, ti det er jo netop i disse øieblikke man har bruk for at kjende ham.

En hær av laster stammer fra denne usikkerhet. Forsvundet er oprigtig venskap, virkelig agtelse, uryggelig tillid; mistænksomhet, skumleri, frygt, kulde, hat, forræderi er det som skjuler sig under dette troløse og uniforme slør, under denne urbanitet som vi er saa kry av, og som vi skylder vort aarhundredes oplysning. Man profanerer ikke længere universets herre med grove eder; men giftige gudsbespottelser saarer ikke vort følsomme øre. Man løfter kanske ikke mere sine egne fortjenester til skyerne, men man nedsætter med glæde andres. Man fornærmer ikke længere med plumphet sin fiende, men man baktaler ham med behændighet; nationalhatet er

kanske slukket, men dermed er ogsaa fædrelandskjærligheten forsvundet. Der er nok utsvævelser som er forbudt, laster som stemples som vanærende; men saa er der ogsaa andre som hædres med dydens navn, og som man maa ha eller late som man har.

Skinnet bevarer vi overalt, — men det som ligger under, ser anderledes ut. Dersom en fremmed kom til Europa og vilde dømme os efter det han saa omkring sig, efter vor videnskap og kunst, efter anstændigheten i vore skuespil, efter høfligheten i vor optræden, efter imøtekommenheten i vore ord, efter den velvilje vi fra morgen til aften gaar omkring og gir os utseende av at vise hverandre, — saa vilde det indtryk han fik av vore seder, bli nøiagtig det motsatte av det de i virkeligheten er.

Hvor skal vi søke grunden til denne depravation som ingen kan være blind for? Jo, vore sjæle er korrumperet i samme forhold som vor kunst og videnskap har nærmet sig fuldkommenheten. Og ikke er denne ulykke noget som er særegent for vor tid; den er gammel som verden. Havets daglige ebbe og flod er ikke mere regelmæssig i sin avhængighet av den stjerne som lyser for os om natten, end sedelighetens og hæderlighetens skjæbne av videnskapens og kunsternes fremskridt. Vi har set hvorledes dyden flygtet eftersom oplysningen hævet sig over horisonten, og det samme fænomen har været iagttat til alle tider og paa alle steder.

Se paa Ægypten; engang var det verdens herskerinde, men da det blev filosofiens mor, blev det snart et bytte — for grækere, romere, arabere, tyrker.

Se paa Grækenland, som engang var befolket av helter, som gang paa gang seiret over det vældige Asien; men da det blev videnskapens hjem, var det snart Makedoniens bytte. Al Demosthenes' veltalenhet magtet ikke at blæse liv i et legeme som luksus og kunst hadde enerveret.

Rom som var bygget av en hyrde og grundet sin

storhet paa bønder, begyndte at degenerere med Ennius og Terents, og efter Ovid, Catull, Martial blir verdensstaden, som engang var dydens tempel, skuepladsen for forbrydelser, nationernes skjendsel og barbarernes leketøi.

Og hvad skal man si om det gamle Byzanz eller om nutidens Kina?

Overalt og uten undtagelse gjentar det samme sig.

Ser vi derimot hen til de faa folk som har holdt sig fri for oplysningens smitte, saa er det ganske andre billeder som rulles op for os. De gamle persere, skytherne, germanerne, ingen kunde motstaa dem, fordi de var dydige og ubesmittet av kunst og videnskap. Det samme gjaldt Rom saa længe det endnu var fattig og uvidende; og endnu i vore dage lever der et folk som har fastholdt sig i sin bondeagtige simpelhet, og derfor staar som et mønster paa mod og troskap (genferne).

Intet viser klarere sandheten av denne iagttagelse end en sammenligning mellem Athen og Sparta. Athen blev høflighetens og den gode smaks, talernes og filosofernes land; bygningernes eleganse svarte til sprogets: overalt saa man marmor og lerret levendegjort av de største mestres hænder; fra Athen utgik alle de mesterverker som skulde komme til at staa som mønstre for alle fordærvede tider. — Billedet av Sparta var mindre straalende. «Der», sa de andre folkeslag, «fødes menneskene dydige, og selve landets luft synes at inspirere dyd.» Fra spartanerne eier vi kun minderne om deres heltegjerninger. Men mon slike monumenter skulde være mindre værd for os end de merkelige marmorstatuer som Athen har efterlatt os? — Sparta vedblev at leve i sin lykkelige uvidenhet og med sine republikanske dyder længe efter at Athen med al sin glimrende kunst og videnskap var gaat til grunde.

Enkelte vismænd stod dog imot den almindelige strøm og hævdet dyden i selve musernes hjem. Saaledes har fremfor alle den største av alle filosofer, Sokrates, uttalt den strengeste dom om sin tids lærde og kunst-

nere, og holdt lovtaler over uvidenheten. Tror man kanske at han, hvis han opstod fra de døde, vilde forandre mening likeoverfor vore lærde og kunstnere? Aa nei, mine herrer; han vilde nok fortsætte med at foragte vor stakkars videnskap, han vilde nok ikke hjælpe med til at øke den flom av bøker som fra alle kanter oversvømmer os; — han vilde nok nu, som dengang, ikke ha git os nogen anden forskrifter end sit eget livs eksempel. Ti saaledes er det alene skjønt at lære menneskene.

Som Sokrates i Athen, saaledes kjæmpet Cato i Rom mot de kunstige og spidsfindige grækere som forfalsket dyden og bløtagtiggjorde hans medborgeres mod. Men videnskapen, kunsten, dialektikken seiret, og efterhaanden forsvandt alle hæderlige mænd; romerne hadde engang latt sig nøie med at praktisere dyden, — men alt gik tilgrunde da de begyndte at studere den.

O Fabricius! Hvad vilde du, med din store sjæl, ha tænkt, dersom du til din ulykke var blit opvakt fra de døde og hadde staat ansigt til ansigt med dette pragtfulde Rom som du engang hadde frelst ved din tapperhet, og som gjennem dit navn er mere hædret end ved alle sine erobringer? «O Guder,» vilde du ha sagt, «hvor er der blit av dine halmtaker og de landlige arner, hvor maadehold og dyd fordum hadde tilhuse? Hvad er det for en skjæbnesvanger pragt som har avløst den romerske tarvelighet? hvad er det for et fremmed sprog jeg hører? hvad er det for kvindeagtige seder? hvad betyr alle disse statuer, alle disse malerier, alle disse bygninger? Avsindige, hvad har I gjort? I, nationernes herrer, har gjort eder til slaver av de letsindige mennesker som I har beseiret! Er det retorer som regjerer over eder! Er det for at berike arkitekter, malere, billedhuggere og gjøglere, at I har vætet Grækenland og Asien med eders blod? Karthagos ruiner en fløitespillers bytte! — Romere, — skynd eder med at nedrive disse amfiteatre, knuse disse marmorstøtter, brænde disse malerier! jag ut

av byen disse slaver som underkuer eder, og hvis skjæbnesvangre kunster fordærver eder. La andre søke ære i forfængelige talenter; det eneste talent som er Rom værdig, — det er at erobre verden og utbrede dydens herredømme. Da Kineas tok vort senat for en forsamling av konger, saa var det ikke, fordi han blev blendet av forgjængelig pragt eller av en kunstig eleganse; han hørte intet av al denne frivole veltalenhet, smaa mænds studium og henrykkelse. — Men hvad var det da for en majestæt Kineas saa for sine øine? O borgere! han saa for sig et syn som aldrig eders rigdom eller alle eders kunster vil kunne præstere, han saa det skjønneste syn som nogensinde har vist sig under solen, — en forsamling av to hundrede dydige mænd, værdige til at styre Rom, til at herske over jorden.»

Slik vilde Fabricius ha talt til de senere tiders fordærvede Rom, og stort anderledes vilde ikke ordene ha faldt i munden paa Ludvig XII eller Henrik IV, om de kunde se vore dages Paris.

Ganske vist vilde ikke Soktrates nu ha tømt giftbægeret, men han vilde ha drukket av en endnu bitrere kalk, vilde ha døiet den haanende spot og foragt som er hundrede ganger værre end døden.

Det viser sig saaledes at luksus, tøilesløshet og slaveri til alle tider har været straffen for de hovmodige forsøk vi har gjort paa at komme ut av den lykkelige uvidenhet hvori den evige visdom hadde anvist os vor plads. Guddommen har tildækket sine operationer med et tykt slør for at advare os, naturen har villet beskytte os mot videnskapen, som en mor fravrister sit barn et farlig vaaben. Menneskene er fordærvet nok i forveien; de vilde bli endnu meget værre, om de hadde hat den ulykke at fødes lærde.

Efterat Rousseau saaledes i første del av sin avhandling har paavist at der er fast sammenhæng mellem videnskapen og kunsterne paa den ene side og sedernes

fordærvelse paa den anden, — gaar han i den anden over til at bevise at saaledes maatte det ogsaa være. —

Kunst og videnskap er urene i sin kilde, formastelige er de spørsmaal de opkaster, farefulde de veier de vandrer mot sit maal, fordærvelige de virkninger de frembringer.

Ifølge en ægyptisk tradition, som ogsaa var utbredt i Grækenland, var det en mot menneskene fiendtligsindet gud som var videnskapens opfinder; og undersøker man paa filosofisk vei spørsmaalet, saa finder man en oprindelse til menneskenes kundskaper som svarer godt til denne myte. Astronomien er født av overtro; veltalenheten av ærgjerrighet, hat, smigreri, løgn; geometrien av havesyke; fysikken av forfængelig nysgjerrighet og selv moralen av menneskelig hovmod, eller med andre ord, videnskaperne er født av vore laster.

Og uren som deres kilde er ogsaa det som er gjenstandene for deres nysgjerrighet. Hvad vilde retsvidenskapen tjene til uten menneskenes uretfærdighet? hvad vilde der bli av historien, hvis der ikke var tyranner eller krige eller sammensvergelser? Kortsagt, hvem vilde tilbringe sit liv i golde betragtninger, dersom enhver kun tænkte paa sine pligter og paa naturens krav, og viet sin tid til fædrelandet, til de ulykkelige og sine venner? Er vi da skapt til at tilbringe vort liv ved bredden av den brønd, hvor sandheten for altid har skjult sig?

Farlige er de veier de videnskabelige undersøkelser vandrer, besaadd med feiltagelser som mere end opveier den nytte man kan ha av sandheten; og chancerne for at finde frem er smaa; ti løgnen er mangfoldig, men sandheten kun én. Og hvor finder vi dem som søker den oprigtig? Og selv om vi var saa lykkelige at finde den, hvem av os vilde kunne bruke den paa den rette maate?

De største ulemper ved videnskapen viser sig dog i dens virkninger. Født i dovenskap nærer den lediggang; og enhver unyttig borger er et skadedyr. — Si mig, I berømte filosofer, — hvad nytte har alle eders spekulationer gjort? Jeg sætter at vi aldrig hadde faat nys

om alle jeres opdagelser om stjernernes bevægelser, om sjælens og legemets korrespondanse, om insekternes levevis og formering o. s. v. — vilde vi derfor ha været mindre godt regjeret, mindre talrike, mindre blomstrende, mindre frygtet, mere fordærvet? Tænk da engang over betydningen av alle jeres produktioner. Og dersom der er saa liten nytte i jeres arbeide, I som er de bedste, — si mig saa hvad vi skal tænke om den skare av obskure forfattere og ørkesløse skribenter som fortærer statens eiendom uten at gi nogensomhelst erstatning?

Og hvis de endda lot sig nøie med ingenting at gjøre, men disse tomme frasemakere gaar omkring med sine paradokser og undergraver troens grundlag og tilintetgjør dyden. De smiler foragtelig av slike gammeldagse ord som religion og fædreland og bruker sin filosofi til at ødelægge og fornedre alt hvad der er hellig for menneskene.

Og andre ulykker følger i kunstens og videnskapens fotspor. Luksusen som ogsaa er født i lediggang, kommer sjelden uten dem, og de kommer ialfald aldrig uten den. Jeg vet jo nok at vore dages filosofer, blandt alle sine andre urimeligheter, ogsaa har fundet paa at luksus utgjør staternes ære og velfærd; men selv om de vil negte nødvendigheten av luksuslove, saa tør de vel ikke negte at moral og sedelighet er av væsentlig betydning for staternes varighet, og at luksus er al sedelighets bitreste fiende. La gaa at luksus tjener til at øke rigdommen, — men hvad vilde der bli av dyden, hvis det bare gjaldt for enhver pris at berike sig. Vore vismænd vurderer en mand efter hvor mange penger han kan bruke; hvis de hadde ret, vilde en sybarit være tredive ganger mere værd en lakedæmonier. — Pragtsyke findes sjelden forenet med hæderlighet; mennesker som er degraderet ved tanken paa alverdens smaalige behov, kan ikke hæve sig til noget stort, og selv om de hadde evnen, saa vilde modet svigte dem.

Og saaledes blir ogsaa smaken fordærvet: enhver

kunstner vil ha applaus, og lever han i et samfund hvor letsindig og luksuselskende ungdom eller smaasindede kvinder faar lov til at gi tonen an, saa tvinges han til at sænke sit geni til sin tids niveau og finder sig i heller at frembringe produkter som man beundrer i hans samtid, end mesterverker som først gjør ham berømt efter døden. Si mig, berømte Arouet, hvor ofte du har ofret til tidens guder, hvor mangen stor og mandig skjønhet du har holdt tilbake av hensyn til vort stakkarslige galanteri som er saa frugtbart paa smaa ting. Findes der en sjæl blandt os som er sterk nok til at motstaa tidens aand og ikke vil fornedre sig til leverandør av modens usle produkter, saa er ulykken over ham, han vil dø i fattigdom og glemsel. De største malere og billedhuggere tvinges til at tjene den fordærvede smak, og ofrer sit liv til opgaver som ligger uendelig dypt under deres genis værdighet.

Ved tanken paa al denne fordærvelse mindes man uvilkaarlig de primitive tiders enkle naturlighet, de stiger frem i billedet av en skjøn strandbred prydet alene av naturens haand; vort øie kan ikke slippe den, mens den til vor sorg stadig mere og mere fjerner sig. Saalænge menneskene i sin uskyld elsket at ha guderne til sine handlingers vidner, bodde de sammen med dem i de samme hytter; men saasnart de blev onde, taalte de ikke længer disse ubekvemme tilskuere og forviste dem til pragtfulde templer; og snart begyndte de at kappes med dem i pragt, deres egne boliger blev like pragtfulde som templerne, og samtidig vokset depravationen, og lasterne blev formelig løftet paa marmorsøiler eller indgravet paa korintiske kapitæler ved indgangen til rikmændenes paladser.

Eftersom kravene til livets behageligheter mangfoldiggjøres, kunsterne stiger i fuldkommenhet og luksus utbreder sig, svækkes det sande mod, og krigerske dyder forsvinder. Det følger med videnskapen og alle de kunster som utøves i kabinettets mørke. De gamle

græske republikker forbød i sin visdom borgerne at hengi sig til alslags stillesittende arbeide som svækker legemet og enerverer sjælen. Hvorledes skal et bløtagtig luksusmenneske kunne utholde krigens anstrengelse og bli istand til at verge sit fædreland?

Men endnu værre er virkningerne av videnskapens overgrep — paa moralen. Tydeligst ser vi det i opdragelsen, — vor tids vanvittige opdragelse som bare tænker paa at utstyre forstanden med prydelser paa bekostning av dømmekraften. Overalt ser jeg umaadelige anstalter, hvor man i dyre domme opdrager ungdommen til at lære alverdens ting — undtagen sine pligter. Sit eget sprog er de uvidende om, men opdrages til at tale andre som ikke længere brukes nogetsteds i verden; de kan lange vers utenad som de knapt nok selv forstaar; at skille sandhet fra vildfarelse lærer de ikke, men vel at forstille sig for at kunne skuffe sine medmennesker; ord som høisind, retfærdighet, menneskekjærlighet, mod, — vet de ikke hvad er for noget; fædrelandets navn har ingen kjær klang i deres ører, og hører de tale om Gud, saa er det i trællefrygt, ikke i ærefrygt. De lærer en mængde ting som det senere gjældér at glemme, men intet av det de har bruk for som voksne mænd.

Grunden til al denne elendighet ligger i den ulikhet som har faat indpas blandt menneskene, fordi man paa alle maater utmerker talenterne, mens dyderne overalt møter ringeagt. Ja, det er den mest iøinefaldende frugt av vore studier, og den farligste av alle deres konsekvenser. Man spør ikke længere om en mand er hæderlig, men om han er talentfuld; ikke om en bok er nyttig, men om den er godt skrevet. Aandrikhet blir rikelig belønnet, men dyden er og blir uten ære. Der er tusen prisbelønninger for skjønne taler, ikke en eneste for skjønnne handlinger.

Vismanden løper ikke efter gods og guld; men han er ikke ufølsom for ære; og naar han nu ser den saa skammelig fordelt, saa hensygner dyden og slukner til-

slut i fattigdom og glemsel. Det er den uundgaaelige følge av det fortrin man gir de behagelige talenter fremfor de nyttige; fagmænd har vi nok av — fysikere, matematikere, kemikere, astronomer, poeter, musikere, malere; men borgere har vi ikke længere, eller hvis der endnu er nogen, saa finder vi dem spredt omkring paa landet, hvor de gaar tilgrunde i nød og foragt.

Rousseau gjør en liten undtagelse for akademierne, som dog i nogen grad bidrager til at begrænse ondet. Akademierne som den store Ludvig oprettet ikke bare som arnesteder for videnskapen, men ogsaa som dydens vogtere, kan i sin heldbringende virksomhet bidrage til at bøte paa filosofiens herjinger, de forstaar at ogsaa dyden trænger beskyttelse og ære, kjæmper ikke bare for at øke vor viden, men ogsaa for at utbrede sunde lærdomme. Men at slike institutter bestaar, er jo et nyt bevis paa tilværelsen av det onde som de er bestemt til at mildne, man indlater sig ikke paa at lage medicin mot en sygdom som ikke eksisterer. Og desuten, denne medicin er ikke synderlig mere virksom, end mediciner pleier at være. Tvertimot, den bidrager, trods alt, bare til at øke videnskapsmændenes række. Man skulde tro vi hadde altfor mange bønder, og at vi hadde dyrtid paa filosofer. Jeg skal ikke indlate mig paa at drage nogen sammenligning mellem akerdyrkning og filosofi, man vilde ikke aarke at høre det nutildags. Jeg spør bare: Hvad er filosofi for noget? Hvad er det de lærer os, disse visdommens venner? Naar man hører dem, kunde man være fristet til at ta dem for en flok gjøglere som staar og skriker fra hver sin kant av torvet: Kom til mig, — jeg er den eneste som ikke bedrager dere! Én paastaar at der ikke findes stof, og at alt bare er forestilling; en anden at der findes ikke nogen anden substans end materien, ingen anden Gud end verden. Én paastaar at der ikke er noget som heter dyder og laster, og at godt og ondt bare er kimærer; en anden at

menneskene er ulver, og rolig kan fortære hverandre uten samvittighetsnag.

Slik er de, disse vidundermennesker, som samtiden overøser med ære og eftertiden lønner med udødelighet. Og deres skjønne lærdomme overantvordes fra slegt til slegt. Endnu meget værre er det i nutiden end i oldtiden; dengang kjendte man endnu ikke boktrykkerkunsten, forstod sig ikke paa at forevige menneskeaandens ekstravaganser: men takket være typografien og den bruk vi gjør av den, vil Hobbes' og Spinoza's farlige drømmerier bli staaende til alle tider. Og alle de skrifter som hver dag fremkommer, og som stinker av vor tids korruption, vil ogsaa gaa i arv til vore efterkommere, skjønne vidnesbyrd om vore kunsters og videnskapers lykkelige fremskridt. Men er ikke efterkommerne like saa avsindige som vi, — saa vil de hæve sine hænder mot himmelen og i sit hjertes bitterhet utbryte: «Almægtige Gud, du som holder os alle i din haand, befri os fra vore fædres oplysning og ulyksalige kunster; og gi os atter uvidenhet, fattigdom, uskyldighet, de eneste goder som bringer os lykke, og som er dig dyrebare.»

— En ulyksalig følge av den lette adgang man nu har til kunst og videnskap, er det at saa mange ukaldede trænger ind i helligdommen, en sværm av dilettanter og plagiatorer som ligger samfundet til byrde. Mangen en som tilbringer sit liv som en elendig versemaker eller subaltern matematiker, kunde kanske blit en dygtig fabrikarbeider. De som naturen har utpekt til videnskapens stormænd, trænger isandhet ingen opmuntring. Bacon, Descartes, Newton, menneskehetens største lærere, greiet sig selv uten lærere. — Og er det tillatt nogen mennesker at hengi sig til videnskap og kunst, saa er det dem som føler kraft i sig til at vandre sine egne veier. Og dem skal man anbringe der hvor de kan gjøre størst nytte, la dem faa de stillinger hvor de kan utfolde sit geni; ti sjælen vokser med opgaverne. Veltalenhetens fyrste var konsul i Rom, og den største filosof kansler

av England. Hadde de været bundet til et kateter, vilde deres verker ha smakt av deres metier. Fyrsterne bør gi de mænd adgang til sit raad som er dygtigst til at raade dem, gi de førsterangs lærde en tilflugt ved hofferne, la dem faa den eneste løn som er dem værdig: anledning til at bidrage til folkenes lykke, da først vil vi opleve hvad dyd, videnskap og autoritet i ædel veddekamp og samarbeide for menneskehetens vel formaar.

«Men hvad os almindelige mennesker angaar,» saaledes slutter Rousseau, «hvem himmelen har negtet store talenter, og ikke bestemt for æren, la os holde os i mørket. La os ikke løpe efter en berømmelse som allikevel vil undslippe os — — —. Hvad tjener det til at søke lykken i andres mening om os, hvis vi kan finde den i os selv? La os overlate til andre at belære folkene om deres pligter, og la os indskrænke os til efter vor evne at opfylde vore. Mere behøves ikke.

O dyd, du uskyldige sjæles ophøiede videnskap, trængs der da saa megen møie og saa mange anstalter for at lære dig at kjende? Er ikke dine principper indgravet i alle hjerter? Og er det ikke nok, for at kjende dine love, at træde ind i sig selv og, uforstyrret av lidenskaperne, at lytte til samvittighetens røst? — Se det er den sande filosofi; la os være fornøiet med den; og uten at misunde de berømte mænd som gjør sig udødelige i literaturen, søke mellem os og dem at fastslaa den samme forskjel som man fordum fandt mellem to store folkeslag: at det ene forstod sig paa at tale godt, det andet at handle godt.»

III.

Mottagelsen.

I *Confessions* (VIII) sier Rousseau, efterat han har fortalt om sin første *Discours*' tilblivelse: «Da avhandlingen var færdig, viste jeg den til Diderot som var fornøiet med den og anviste mig et par rettelser. Imidlertid mangler dette arbeide, skjønt det er fuldt av varme og kraft, dog fuldstændig orden og logik; av alle som er utgaat fra min pen, er det det svakeste i ræsonnement og det fattigste paa velklang og harmoni; men man kan nu være saa talentfuld som man vil, saa lærer man dog aldrig at skrive *(l'art d'écrire)* paa én dag.»

Trods denne skarpe selvkritik regner han dog *avhandlingen om videnskapen* for et av sine hovedverker, som sammen med *Ulikheten* og *Émile* danner et uadskillelig hele. (2det brev til Malesherbes).

Rousseau har fuldstændig ret i begge uttalelser.

Le premier discours er trods forfatterens 38 aar endnu et begynderarbeide; daarlig tænkt, daarlig komponeret, daarlig skrevet. Som svar paa det akademiske spørsmaal, som løsning av problemet er avhandlingen i høi grad utilfredsstillende, fattig, ensidig, ofte ganske barnagtig i sine paradokser, hans slutninger er gjennemgaaende slet funderet, hans paastande stundom selvmotsigende; han overholder ikke den orden i fremstillingen han selv har

paalagt sig, bevisdele som rettelig skulde været i første del, kommer i anden og omvendt, bevisførelsen er fuld av sprang og huller, leddelingen heltigjennem mangelfuld; stilen er behængt med mange uegte prydelser, bombastisk, deklamatorisk, overfyldt av retoriske spørsmaal og utrop; det er som ser man for sig en mand som uophørlig slaar sig for brystet og lyner med øinene for at imponere sit publikum — foredraget er saa fjernt som mulig fra den tone av eftertanke og overveielse som emnet kræver.

Og allikevel, Rousseau har ret, den er «*plein de chaleur et de force*».

Man læser den lille avhandling den dag idag, 160 aar efter dens tilblivelse, man blir ofte utaalmodig over sammenhængsløsheten og den skrøpelige logik, man ærgrer sig stundom over forfatterens overflødige gestus og forlorne attituder; men man føres allikevel med, man slipper ikke ut av den strøm som, trods alt det som flyter med, i rivende fart gaar igjennem hele fremstillingen, likefra det første anslag til den sidste antitese. Og naar man lukker boken, har man en følelse som man har hørt et skrik. — Et befrielsens skrik fra en mand som er sluppet ut av et fængsel, og som nu utslynger sit anatema mot det helvede hvor han i aarevis har sittet indesperret. Rousseau tar allerede i dette første utbrud sig selv i besiddelse, sine følelser, sine instinkter; men sit talent er han endnu ikke helt herre over; ti, som han sier, — ingen lærer at skrive paa en dag.

Det vigtigste er at han har fundet sin egen stemme, at han straks viser sig som en der ser med egne øine og gaar sine egne veier. At han er en original aand.

«Der er,» skriver Hermann Hettner, «i historien enkelte betydelige mennesker som man passende kan betegne som nye, forutsætningsløse, uroprindelige naturer. Vi blir os ikke altid bevisst at de fortrin som vi skylder

en regelret skolegang, er temmelig dyrekjøpt. Vi erhverver os almenbegreper længe før vi har de sanselige anskuelser, hvorav disse begreper er avledet. Vi læres av med at se tingene med vore egne øine; vi ser dem like fra begyndelsen av gjennem de briller som den herskende tænkemaate paafører os, og kun faa naar frem til at avlægge disse briller. Den samme grund som gjør at barn av dannede forældre vistnok blir dannede, men for det meste uten dypere eiendommelighet og oprindelighet, — den samme grund gjør ogsaa at alle virkelig skapende og nydannende aander næsten bestandig vokser frem av samfundskredser eller stænder som ligger langt unna den almindelige landeveis opkjørte hjulspor. Et slikt barn faar ikke mynten færdig og præget i sin haand; han maa selv forarbeide den og præge den. Han utvikler sig langsommere, men selvstændigere. Han tar ingenting som fast og givet; alt tykkes ham gjenstand for spørsmaal og tvil. Med uhørt dristighet stiller slike naturer sit enkelte jeg opimot hele menneskeheten, og de lar ingenting gjælde, som ikke dette jeg kan anerkjende som eksistensberettiget.

Rousseau var en slik ny, dyp, oprindelig natur.»

Saa sier Hettner, og jeg tviler ikke paa at han har ret; men paa den anden side er der en række av forfattere som har meget smaa tanker om Rousseaus oprindelighet eller originalitet; og det lar sig heller ikke negte at han i den letvinte maate hvorpaa han omgaaes den literære eiendomsret, har git adskillig stof til tvil i saa henseende.

Allerede i 1764 utsendte en lærd munk en tyk bok paa henimot 400 sider som han kaldte *Les Plagiats de M. J. J. Rousseau de Genève*. Forfatteren, som var anonym, men hvis navn er Cajot, behandler hovedsagelig *Émile*, men i et tillæg tar han ogsaa *avhandlingen om videnskaperne* for sig; han fremstiller her Rousseau som en mand «der ikke eier en mening for sig selv, hvormeget han end anstrenger sig for at faa os til at tro det, en

mand som gaar klædt i filler fra andre forfatteres skrifter; en sand klutehandler i den lærde republik *(un homme enguenillé des écrits d'autrui; un vrai frippier dans la République des Lettres)*. Længe har han hat denne lille geschæft at takke for sin smule renommé; hver har sit talent og sin mission.»

Père Cajot, som er en overmaade belæst og stundom endog en vittig mand, snuser omkring i hele verdensliteraturen for at finde de steder hvor Rousseau har plukket sammen kluterne til sin dragt, og han finder adskillig, delvis paa de mest uventede steder, hos *Carlstadt*, Cornelius *Agrippa*, og Lilio Gregorio *Giraldi*, som alle i det 16de aarhundrede har skrevet *de vanitate scientiarum*, hos *Hobbes*, hos *La Bruyère*, men fremfor alle hos *Montaigne*, som Rousseau synes at ha været mest fortrolig med og derfor har plyndret grundigst.

Hundrede og syv og tyve aar efter den franske munk (1893) har en tysk magister, *Gustav Krueger*, i Halle erhvervet sig en billig doktorgrad ved behandlingen av det samme emne. «*Fremde Gedanken in J. J. Rousseaus erstem Discours*» kalder han avhandlingen. Han søker hos de samme forfattere som Cajot og paa de samme steder, tilføier et enkelt (meget tvilsomt), ordner det hele i en litt mere kronologisk orden, og avhandlingen er færdig.

Naar man læser Cajot eller, litt bekvemmere, Kruegers utgave av Cajot, overbeviser man sig om at man hos en række ældre forfattere gjenfinder tanker som er beslegtet med Rousseaus, at han har fundet adskillige av sine historiske eksempler paa anden haand omkring i sin forfatterlæsning, og at han hist og her har benyttet en vending, et par ganger næsten ordret, fra andre forfattere, især Montaigne.

Og intet er rimeligere; ti ikke blot spørsmaalet, men ogsaa det standpunkt Rousseau hadde valgt i sin besvarelse, er jo saa gammelt som verden. Allerede i første

mosebok træffer vi det, i myten om syndefaldet, forvoldt ved nydelsen av den forbudne frugt, som jo netop var frugten paa kundskapens træ. Og utover gjennem alle tider har græske, romerske, kristelige tænkere gang paa gang hat haarde ord at si om de lærdes og de skrift-klokes hovmod og pedanteri, og det misforhold som der har været mellem kulturens fremskridt og sedernes op-løsning.

Forsaavidt indeholdt Rousseaus avhandling intet nyt eller usagt, ikke andet end at han satte gammel tanke-gang paa spidsen, at han drev den ut i paradoksal yder-lighet, ikke vek tilbake for at angripe boktrykkerkunsten eller for uten reservation at lovprise uvidenheten. I den almindelige eller filosofiske, eller om man vil videnska-belige behandling av problemet var Rousseau ikke ny eller original, hverken i den maate hvorpaa han opstillet spørsmaalet, eller i den maate hvorpaa han besvarte det. Hvis det var bare det det gjaldt, saa vilde Hettners dom om Rousseau som «eine neue, tiefe und ursprüngliche Natur» ha været ganske falsk, mens Cajot vilde hat helt ret i at betegne ham som *«un homme enguenillé des écrits d'autrui»*.

Men Rousseaus originalitet ligger paa en ganske anden kant; den ligger i aktualiteten, den ligger i det øieblik da han uttalte sit anathema, den ligger deri at han i det herrens aar 1750, i det Babylon som hette Paris, ropte ut, slik at det hørtes, om al den nød, al den uret, al den skjendsel som voldtes av tidens aand, av dens falske guder, dens falske profeter, dens forkjerte idealer. Rousseaus skrift var ingen filosofisk undersøkelse, det var lyrik, indignationslyrik, et brændende hjertes protest mot alle de herskende magter. Det var et jeg, et mæg-tig jeg som steilet imot et samfund, mot en opinion som det med lidenskabelig hat kastet av sig. Han sætter sin individualitet op imot hele verden. Han vil ikke la sig kaste i den fælles mølle for at komme ut som en av

de andre; han vil ikke tilfredsstille høflighetens krav eller adlyde velopdragenhetens befalinger. Han lot sig ikke imponere, hverken av den luksus og pragt som alle stræbte efter, eller av den aandrikhet som alle søkte sin ære i. Livet har større værdier end rigdom og ære, kløkt er ikke visdom, udmerkelse er ikke lykke. Der er vigtigere ting til end at skrive bøker, menneskelivet er en hellig ting som vanæres ved nydelsessyke, en alvorlig ting som forskjertses i spidsfindigheter. Ussel er den aand som bøier sig for en mode, foreskrevet av unyttige kavalerer eller smaasindede kvinder. Det er skinnet som hersker, det er det utvortes som regjerer, det er likegyldig om en bok er nyttig, bare den er godt skrevet, likegyldig om en mand er hæderlig, bare han har et eller andet talent. Hvor Rousseau følte sig indeklemt mellem alle disse kulturens smaakrav, hvor han foragtet denne rutine som han aldrig kunne tilegne sig, hvor han hatet alle disse skriblere som skrev og skrev bare for at skrive, alle disse damer som ventet et bonmot av ham, alle disse filosofer som gik rundt hver med sin sandhet i lommen, det sidste ord, den sidste nyhet.

Men langt borte skimtet han en strandbredd, smykket alene av naturens haand, en salig strandbredd, men vikende, mer og mer, under bylivets larm og smaa hete ønsker og syndige begjær, under kappelysten og ære-sykens høirøstede krav.

Længselen efter denne strandbredd, hatet til alt det som sperrer veien til den, det er egentlig indholdet i Rousseaus første discours; mange steder har den fundet et svakt og forvirret uttryk, ofte drukner den i falsk patos og forloren retorik; men den ligger dog paa bunden, og fordi den ikke bare var Rousseaus længsel, men tidens savn, naadde hans suk frem og utløste dype følelser hos mangfoldige mænd og endnu flere kvinder. —

Jules Lemaître citerer et sted av Garat (i hans *Mémoire sur M. Suard),* som paa en fortrinlig maate maler virkningen av Jean Jacques' første ord: «I dette

øieblik hævet der sig en røst som ikke var ung, men dog ganske ukjendt, den kom ikke fra en ørken eller fra skogene, men ut fra selve dette samfund, disse akademier og denne filosofi, hvor der straalte saa mangt et lys og fødtes saa mangt et haab. — — Og det som røsten sa, — det var likeoverfor hele menneskeheten, — en anklage, — en anklage mot literaturen, mot videnskapen, mot selve samfundet — —. Og den vakte ikke, som man sier, almindelig skandale, nei den vakte beundring og en slags rædsel, som grep næsten alle.» —

Garat's vidnesbyrd er imidlertid av en adskillig senere datum, han var jo saavidt født, da Rousseaus avhandling fremkom, hadde altsaa intet personlig indtryk, kunde kun berette hvad han hadde hørt fra andre. Men der er nok av samtidige vidnesbyrd. Da avhandlingen blev trykt, var Rousseau syk, og det var Diderot som besørget utgivelsen; kort efter offentliggjørelsen sendte han Rousseau en billet om den første mottagelse: «Den river alle med sig, det er en sukces som man aldrig har set maken til[1].» Og at Diderot denne gang ikke overdriver synderlig, ser man bl. a. ogsaa i den maate hvorpaa Rousseaus antagonister, den ene efter den anden, omtaler hans skrift. *Gautier* anser det for saameget vigtigere at paavise falskheten i Rousseaus paastande, «fordi hans skrift ifølge lærde journalisters mening synes istand til at gjøre revolution i vort aarhundredes idéer[2]». *Le Cat* omtaler det som et literaturens under. «Literaturen har som himmelen sine kometer. Genferborgerens avhandling maa sættes i række med disse besynderlige fænomener, besynderlige — og uhyggelige for lettroende iagttagere. Jeg har, som alle andre, læst dette berømte

[1] *«Il prend tout par-dessus les nues; il n'y a nul exemple d'un tel succés.»* Confessions VIII.

[2] *Rousseau: Oeuvres*, Paris 1793, XXIII, 70. *«— — puisque selon de savants journalistes, il parait capable de faire une révolution dans les idées de notre siècle.»*

arbeide[1].» Ogsaa kong *Stanislaus* av Polens svar indledes med ord som uttrykker forbauselse over det opsigtsvækkende arbeide[2].

En fransk forfatter har for at male virkningen av Rousseaus første avhandling sammenlignet den med et pistolskud paa aapen gate, som bringer folk til at stimle sammen[3]. Billedet er fortrinlig, det gir os et frappant indtryk av den øieblikkelige virkning Rousseaus ord frembragte; men det gir dog kun ydersiden. Virkningen var uendelig meget dypere end at den kan uttømmes ved ord eller billeder som kun uttrykker det opsigtsvækkende. Og det er sikkert høist uretfærdig mot Rousseau, naar Bersot (og mange med ham) saa sterkt eller næsten udelukkende betoner at Jean Jacques var en mester i den kunst at vække opmerksomhet. Jeg tviler ikke paa at dette element var med i det stemningskompleks som han arbeidet under, da han skrev prisavhandlingen; han var altfor stor kunstner og digter til ikke at være brændende ærgjerrig, han hadde altfor længe levet i mørke og uberømthet til ikke at hungre efter anerkjendelse, og selv om «avhandlingen» var det literære uttryk for den moralske reform som han taler saa meget om, frugt av visionen paa Vincennerveien, saa var det dog kun det første skridt i hans selvopdragelse, som forøvrig i denne henseende vistnok aldrig førte til maalet; hovedtanken i hans verk, som senere skulde komme saa meget rikere og mægtigere tilorde, var ganske vist den, at hvad det gjaldt for menneskene var at gaa ind i sig selv og bygge sin lykke der istedenfor at søke den i andres meninger om

[1] Ib. p. 104: *La littérature a ses comètes comme le ciel. Le Discours du citoyen de Genève doit être mis au rang de ces phénomènes singuliers, et même sinistres pour les observateurs crédules. J'ai lu, comme tout le monde ce célébre ouvrage.*

[2] Ib. p. 281.

[3] *Bersot* i fortalen til *Saint-Marc-Girardin:* J. J. Rousseau, I, V. Cfr. ogsaa *Chuquet* (Rousseau, p. 72), som bruker nøiagtig det samme billede.

sig; men Rousseau naadde aldrig frem til denne overlegenhet, allermindst hadde han naadd til den i dette øieblik, da han med skjælvende forventning var ifærd med sin første verdenserobring; han tænkte ikke bare paa sandheten av det han hadde at si, men han drømte ogsaa om den glans der skulde omstraale sandsigeren. Der er mange steder i *Discours* som vidner om at Rousseau selv ikke var ubesmittet av den fordom som lægger hovedvegten paa at en bok er godt skrevet, mange sætninger som han har dannet i tanken paa hvad virkning de vilde gjøre, hvor de vilde forbløffe, hvad opsigt de vilde vække. Saa foragtelig han uttalte sig om opinionen, han kunde dog ikke undvære den, og han var ingenlunde ufølsom for den; det viste sig tydelig nok i den lidenskabelige heftighet hvormed han straks tok til orde og verget sig mot alle sine angripere. Heri ligger der naturligvis en dyp selvmotsigelse; men det er en selvmotsigelse som synes at være et fællestræk i alle kunstneres psykologi (kanske i alle menneskers). «Alle kunstnere vil ha applaus,» sier Rousseau bryskt og uten omsvøp i sin avhandling, og han var selv ingen undtagelse. Og har der nogensinde eksisteret nogen undtagelse? Hvor rasende blev ikke Henrik Ibsen, naar de av ham dypt foragtede nordmænd ikke straks var rede til at lovprise de dramaer, hvor han skjeldte dem ut paa det lifligste? Trangen til gjenklang er uopløselig sammenknyttet med selve kunstnerbegavelsen. Men den er ikke hovedsaken for de virkelig store, og den var det heller ikke for Rousseau.

Hovedsaken var noget ganske andet, det var den sandhet han hadde at forkynde, det var hans heftige længsel mot hin salige strandbredd som altid fjernet sig, og hans lidenskabelige hat til den verden som fjernet den, hovedsaken var den vision han hadde hat paa Vincennerveien, den fremtidsverden (og fortidsverden) som saa straalende hadde aabenbaret sig for ham, og

som han med brændende forvissning pekte paa som det maal han og menneskeheten hadde at vandre mot.

Og likesom inspirationen til Rousseaus skrift var noget uendelig meget dypere end haabet om en publikumserobring, saaledes blev ogsaa virkningen av den noget ganske andet og mere end at være en opsigtsvækkende begivenhet, et pistolskud paa gaten som man stimlet sammen om et øieblik for straks at gaa videre.

I det sted av Garat som jeg nylig citerte, forekommer der et ord som er vel værd at lægge merke til. — Skriftet vakte, sier han, «almindelig beundring og en slags rædsel som grep næsten alle (*une sorte de terreur presque universelle*).

Det sidste uttryk er altfor eiendommelig og altfor bestemt til at det kan være opdigtet av Garat, han maa ha hørt det av sine ældre samtidige som har oplevet det.

Une sorte de terreur presque universelle. Ja slik virket Rousseaus ord første gang han blev hørt. Som den skjæbnesvangre skrivende haand paa væggen i Belzazars orgie. Som et mene tekel over tidsaandens tomme, snusfornuftige, selvgode verdslighet. Under megen uegte ordstas var der nu allikevel en profet, under alle de urimelige paradokser megen dyp sandhet. Mængden lot sig ikke nøie med at stimle sammen om den nye røst som saa dristig slynget sine ord mot deres avguder; de blev staaende og lytte til de sterke ord, de følte jorden vakle under sig, deres samvittigheter blev urolige. Noget av den vældige lidenskap som hadde trykket Rousseau pennen i haanden strømmet over i læsernes sjæl; han tvang dem til at stanse litt i sin vilde jagt efter bytte og ære, til at se ind i sig selv og overveie, til paanyt at vurdere de værdier som de hittil hadde sat som det høieste; og mange av dem blev grepet av den samme vemodige længsel efter hin salige strandbredd, der altid hadde foresvævet Rousseau under hans domsavsigelse.

IV.

Polemik.

Noget av denne uro finder vi ogsaa i alle de motskrifter Rousseaus philippika fremkaldte; man blir aldrig træt av at paavise urimeligheten av hans paastande; avisartikler, avhandlinger, hele bøker beskjæftiger sig atter og atter med hans *Discours;* mens avhandlingen selv knapt nok utgjør 50 smaa oktavsider, omfatter angrepene mange hundrede; alle antagonister er enige om at der ikke findes fnug av sandhet eller berettigelse i Rousseaus anfald paa kulturen; de bøier sig for hans talent og har næsten allesammen smukke ord om hans veltalenhet; men hans tankegang er fuld av selvmotsigelser og egentlig ikke nogen imøtegaaelse værd; allikevel kan de ikke la bli, de gjennemgaar hans lille skrift sætning for sætning, fortolker det og plukker det fra hverandre og opbygger sine læsere med nye lovsange til kulturens pris. Saa man allikevel faar et sterkt indtryk av at der er fare paa færde, at forsvaret maa holdes i orden og voldene befæstes, skal ikke fienden gaa av med seieren i denne kamp, som de fremstiller saa latterlig og hensigtsløs og overflødig.

Det ene motskrift avløser det andet i tæt række utover aaret 1751. Først kom *Gautier* i Mercure de France med sine korte (anonyme) *Observations sur le Discours*

qui a remporté le prix de l'académie de Dijon en l'année 1750, sur cette question proposée par la même académie: Si le rétablissement des sciences et des arts a contribué à épurer les moeurs; og efter en replik av Rousseau, kom saa fra den samme forfatter en længere: *Réfutation du Discours qui a remporté le prix de l'académie de Dijon en l'année 1750, lue dans une séance de la société royale de Nanci, par M. Gautier, chanoine régulier, et professeur de mathematique et d'histoire.* —

Derefter kom s. a. *Réfutation du Discours qui a remporté le prix à l'academie de Dijon en l'année 1750, par un académicien qui lui a refusé son suffrage.* — Dette viste sig imidlertid senere at være en mystifikation; den anonyme forfatter var ingenlunde medlem av akademiet i Dijon; derimot var han medlem og livsvarig sekretær av akademiet i Lyon og het *Le Cat.*

Efter Le Cat kom kong Stanislaus av Polen, som paa denne tid levet i Paris i landflygtighet, sterkt aandsinteresseret, — med *Réponse au discours qui a remporté le prix de l'académie de Dijon.* — Og endelig var det vegtigste indlæg forfattet av Rousseaus gamle Lyonerven Bordes, til hvem Rousseau 1742 hadde skrevet sine to rimbreve som jeg tidligere har omtalt: «*Discours sur les avantages des sciences et des arts, prononcé dans l'assemblée publique de l'académie de sciences et belles-lettres de Lyon, le 22 juni 1751.*»

Dette er de vigtigste av motskrifterne og de som Rousseau svarte paa. Men der var mangfoldige andre som det ikke er umaken værd at opregne. Jeg vil dog nævne at *Discours* ogsaa utenfor det franske sprogs grænser fandt en motstander, og det ingen mindre end den (22-aarige) Lessing, som i «*Neuestes aus dem Reiche des Witzes*» skrev en anmeldelse av boken, hvor han, med dypere forstaaelse av Rousseaus betydning end nogen av hans franske angripere, søkte at paavise overdrivelserne og de uholdbare paastande i avhandlingen. —

Om alle de franske motskrifter er der at si at de nu ikke interesserer os længere; ikke saa at forstaa at de alle er indholdsløse eller i og for sig værdiløse, mange av forfatterne er fornuftige og høit dannede mænd, enkelte av indlæggene, saaledes som navnlig Bordes', er meget vegtige bidrag til diskussionen om selve stridsspørsmaalet; det maa endvidere indrømmes at de kan ha ret i meget av hvad de fremfører, ja kanske i det meste; men det er ikke det det her kommer an paa, hovedsaken er at ingen av dem var nogen original aand, ingen av dem sa noget nyt som fik betydning for aandsutviklingen, eller som blev noget frugtbargjørende ferment for tænkningen eller literaturen. Det er derfor ganske i sin orden, at mens de store genfiske og parisiske utgaver av Rousseaus verker fra slutten av 18de aarhundrede optok alle disse indlæg, saa har derimot de senere utgaver ganske utelatt dem. Det er ikke noget at opbevare — undtagen for specialister — de er med rette gaat i glemsel.

Ganske anderledes forholder det sig derimot med Rousseaus svar paa angrepene. De er i flere henseender av stor interesse. For det første er det her at Rousseaus literære talent først springer helt ut, han viser sig som en glimrende polemiker, og hans stilistiske evne vokser ganske paafaldende under kampen; men endnu vigtigere er den utviklingsproces hans tanker gjennemgaar under denne polemik. Angripernes indvendinger tvinger ham til atter og atter at gaa tilbake til det problem som diskutteres, nødvendiggjør nye overveielser og ny eftertanke; ofte modificerer han hvad han først har sagt, avstreifer paradokserne og overdrivelserne, men stundom drives han til endnu mere vidtgaaende radikalisme. Han avvinder saken nye sider, — nye tanker og nye dokumentationer melder sig, behandlingen berikes, fordypes, mangfoldiggjøres, han bestyrkes mere og mere i hovedsaken, rustes under kampen til nye opgaver. Allerede i *Discours* indtar Rousseau det standpunkt som han i det store og hele

indtar gjennem hele sit liv likeoverfor sin tids forskjellige aandsforeteelser; men det er endnu bare ganske i sin almindelighet at han stiller sig i front mot moderetningen, uten nuancer, nærmest bare som et skrik, — som et nei: han er ikke enig; men under diskussionen faar baade hans opposition mere bestemt indhold, og hans positive program begynder, mere eller mindre bestemt, at ta form i enkeltheter; man opdager i henkastede ord, i korte antydninger, skisser til eller spirer til flere av de verker som skulde komme. — Rousseaus svar paa angrepene av Discours er derfor av betydelig interesse for hans hovedverkers tilblivelse.

— Vi maa se litt nærmere paa dem.

Rousseau optræder her for første gang som polemiker og avslører sig som en glimrende og vel rustet kriger. Han har øiensynlig glæde av kampen, han gaar paa med uforfærdet mod, stundom ogsaa med en munterhet som ellers kun sjelden forekommer i hans skrifter; han vokser under striden, utvider stadig terrænget for sine operationer, begynder med smaa forpostfegtninger mot Raynal og Gautier for at ende med formelige felttog mot sine farligste fiender, kongen av Polen og Bordes. En ypperlig fegtemester, baade i ordets gode og stundom ogsaa i dets mindre gode betydning; med sikkerhet ser han øieblikkelig sine motstanderes svake punkter, tar offensiven, fravrister fienden hans vaaben og bruker dem i sin egen saks tjeneste, løfter stundom kampens gjenstand høit over antagonistens hode, saa han ikke kan naa den, knuser ham under sin veltalenhet, hudfletter ham under haan; hans kampmaate er heltigjennem ren og uplettet, forsaavidt som han altid holder sig til saken, aldrig, saaledes som Voltaire eller Heine, indlater sig paa at rette sit angrep mot motstanderens private personlighet; men han undser sig dog ikke for at bruke knep, naar det er nødvendig. Navnlig i tilbaketoget; han er en rethaver som

aldrig vil opgi sin position, selv naar han indrømmer for sig selv at stillingen ikke lar sig opretholde. Tar han et skridt tilbake, saa sker det paa en slik maate at ingen merker det; han gjentar sine gamle paastande, men i en litt modificeret form, hvor de største urimeligheter er blit borte, og fra dette nye standpunkt fortsætter han da sit forsvar, som om intet var hændt; eller han later, som om motstanderen har misforstaat ham og bare har angrepet en straamand som ikke vedkommer ham, og paa den maate faar han kampen bortvendt fra punkter hvor han var, og var sig bevisst at være, angripelig; eller han misforstaar selv med hensigt angriperen, og nedsabler ham med vælde for paastande som han selv med spidsfindighet har indfortolket i hans ord; eller han greier sig utav det med en sammenligning eller et billede som har litet med saken at gjøre, men som i og for sig er saa blendende at man i øieblikket ganske glemmer hvad der spørres om.

Under kampen blev Rousseau mer og mer herre over sit talent, pennen vokset ham fastere i haanden og henfaldt ikke saa let til overflødige retoriske broderier; hans stil blev kraftigere, tættere, mere pointeret, antitetisk. Hans argumentation var ganske anderledes fast end i selve avhandlingen, mere mættet med kjendsgjerninger.

Rousseaus svar til angriperne kan læses som en kommentar til hans *Discours*; den gir os klarere besked baade om hvad han mente, og hvad han ikke mente, og gir os endelig ogsaa et indblik i hans meningers videre konsekvenser. La os følge ham i diskussionen og søke al den oplysning vi kan om hans tanker, og fæste vor opmerksomhet paa disse tre hovedpunkter: I) Hvad var egentlig hans hensigt med overfaldet paa videnskapen? II) Hvormeget vilde han staa ved av de paradokser han hadde utkastet i sin Discours? III) Hvorvidt og paa hvilke omraader aapner han i diskussionen sit øie for anvendelsen av sine principper?

I. Hvad Rousseau mente med sin *Discours* var intet

mindre end en «omvurdering av alle værdier». — Mens hele tiden hadde en overtroisk tillid til oplysningens saliggjørende virkninger, saa lægger Rousseau tyngden paa en ganske anden kant; hvad det for ham kommer an paa, er ikke at vite, men at kunne, ikke at tale, men at handle, ikke at være kløktig, men at være god. Den forfængelige beskjæftigelse med kunster og videnskaper bortleder menneskene fra det som er det vigtigste. «Eftersom smaken for disse barnagtigheter utbreder sig i en nation, mister den sansen for solidere dyder; ti det er lettere at utmerke sig ved snak end ved gode handlinger, saasnart man har fritat sig for at være et godt menneske, naar man bare er behagelig[1].»

Ikke den utvortes kultur som behager sig i skinnet, men den indre moralske styrke er betingelsen for menneskehetens lykke. Hensigten med Rousseaus straffepræken er ikke saameget at komme videnskapen tillivs, som at gi dyden dens plads tilbake. «Det er ikke videnskapen jeg vil slaa ned, det er dyden jeg forsvarer,» sier han allerede i «Avhandlingen», og han gjentar det gang paa gang under diskussionen og i de sterkest mulige uttryk. — «Jeg vét paa forhaand,» sier han i sit første indlæg[2], «hvilke store ord man vil anfalde mig med: oplysning, kundskaper, love, moral, fornuft, anstændighet, hensyn, elskværdighet, høflighet, opdragelse o. s. v. Til alt dette vil jeg kun svare med to andre ord, som klinger endnu sterkere i mit øre: Dyd! Sandhet! vil jeg rope uophørlig, Sandhet, Dyd! Hvis man deri ikke opdager andet end ord, har jeg ikke mere at si.» Og det lange svar til Bordes avslutter han med disse ord: «La mig tilslut faa lov til endnu engang at understreke, at det kun er kjærlighet til menneskeheten og dyden som har faat mig til at bryte tausheten; den bitterhet som der kan ha været i mine angrep paa de laster jeg ser omkring mig, er født av den smerte de volder mig, og

[1] Réponse à M. Bordes, I, 119.
[2] Lettre à M. l'abbé Raynal, I, 53.

av et brændende ønske efter at se menneskene lykkeligere eller især mere værdige til at være det.»[1]

Kulturen uniformerer menneskene, kræver av dem som lever i samfund at de skal være ens, og sætter saa-ledes løgnen i system; det forlanges ikke av dem at de skal være dydige, men vel at de er anstændige, former er traadt istedenfor realiteter, hensynsfuldhet istedenfor aapenhjertighet. — Ja, men er dette saa farlig? spør hans motstandere; vilde ikke livet bli uutholdelig, hvis alle gik omkring uten selvbeherskelse og sa sin mening? Og de citerer mot ham La Rochefoucaulds berømte ord: «hykleri er lastens hyldest til dyden.» «Ja,» svarer Rousseau oprørt, «paa samme maate som Cæsars mordere hyldet ham, da de kastet sig for hans føtter for at dræpe ham desto sikrere. Denne sætning kan nu være saa glimrende som den vil og autoriseret ved sin forfatters berømte navn, den blir ikke rigtigere for det. Vil nogen si om den kjeltring som antar en families livrée for at kunne stjæle desto bekvemmere, at han hylder husets herre, hvem han bestjæler? Nei: at dække sin ondskap under hykleriets farlige kappe, det er ikke at hædre dyden, det er at haane den, paa samme tid som man profanerer dens insignier; det er at føie underfundighet og lumpenhet til alle de andre laster; det er for bestandig at sperre sig tilbakeveien til hæderligheten[2].»

Men hykleriet, det er netop tidens avgud; jo mindre dyden lever i menneskenes hjerter, desto mere breder den sig i deres manerer; man kan maale fordærvelsen paa snerpetheten. «Aldrig er jeg i teatret og ser en komedie av Molière uten at beundre tilskuernes ømskindethet (delicatesse). Et litt frit ord, et uttryk som er mere plumpt end obscønt, alt saarer deres kyske ører, og jeg tviler ikke paa at de mest fordærvede altid er de mest forargede (scandalisés). Men hvis man sammenligner sederne paa Molières tid med vore, er der nogen som tror at vi vilde

[1] I, 161 cfr. ib. 81.
[2] Rep. au Roi i de Pologne, I, 105.

staa os paa sammenligningen? Naar fantasien først er tilsmudset, forarger man sig over alle ting. Naar man ikke har noget andet godt end det ydre, anstrenger man sig desto mere for at beholde det[1].»

Nei da var menneskene meget mere værd i de barbariske tider, da de ganske vist var plumpe, men oprigtige og ikke gav sig ut for noget andet end det de var. Ja selv forbryderne kan Rousseau avvinde en viss grad av sympati, naar de bare ikke er løgnagtige og hykleriske. «Der er ophøiede karakterer,» sier han til kongen av Polen[2], «som like ind i forbrydelsen tar med sig noget stolt og nobelt, som røber i deres indre en gnist av den himmelske ild som lyser i skjønne sjæle. Men den lumpne og hykkelsk krypende sjæl ligner et lik, hvor man ikke finder hverken ild eller varme eller livskilder.» —

Det er ikke saa meget sin tids lastefuldhet, som dens litenhet han foragter, ikke saameget ondskapen som sletheten, der er laster som den ikke duer til, fordi de kræver kraft og dristighet. «Jeg anklager ikke denne tidsalders mennesker for at ha alle laster; de har kun de usle sjæles, de er bare slyngler og bedragere; de laster som kræver mod og fasthet, tror jeg ikke de er istand til[3].»

Disse bemerkninger, som kaster et saa interessant lys fremover det nittende aarhundredes sjæl like frem til Ibsen og Nietzsche, er utsprunget av den samme sterke individualisme som ligger under som grundmotivet til hele Rousseaus forfatterskap, hans heftige trang til at faa lov til at være sig selv uten at bøie sig for moder og meninger. Men denne tidens ringhet, som ikke engang duer til at lage en ordentlig forbryder, har efter Rousseaus mening atter sin grund i kunsten og videnskapen, det vil si den daværende kulturs overfladiskhet og ensidighet, i salonlivets fortynding av aandsværdierne, i

[1] Rép. à M. Bordes, I, 119.
[2] I, 105.
[3] Rép. à M. Bordes, I, 120.

pedanteriets selvgode forvissning om at ha fundet sandheten og løst alle gaater, i den endeløse selskabelighets avslipning av alle kanter, al selvstændighet, eiendommelighet, originalitet. For ham er livet en hellig ting, ikke en lek i kappelyst om hvem der kan gjøre de kvikkeste bemerkninger eller lage de mest anslaaende bøker. Hvad det for ham kommer an paa er ikke *l'esprit* eller forstanden og dens kunststykker, men det er sjælen, det vil si hele mennesket med alle dens evner, dens følelser, dens lidenskaper, dens umiddelbare forvissning om sin egen guddommelighet og sammenhæng med det høieste væsen. — — «Jeg gjennemløper alle vore akademiers storartede undersøkelser, og jeg finder ikke andet end sindrige spidsfindigheter som litet svarer til vort væsens værdighet. Aanden (l'esprit) opøver man, men den slaviske sjæl kryper og vansmægter[1].» —

Vi oversvømmes av bøker; motstanderne sier at gode bøker er det eneste middel mot eksemplets smitte. Men «for det første skriver vore lærde aldrig saa mange gode bøker, som de gir slette eksempler. For det andet vil der altid være flere daarlige bøker end gode. Og for det tredje er den bedste ledestjerne for hæderlige mennesker altid deres fornuft og deres samvittighet. For dem som har en lavtliggende sjæl eller en forhærdet samvittighet, er læsningen til ingen nytte[2].»

Saaledes fastslaar Rousseau i sin polemik i klarere og klarere uttryk hvad han hadde skreket ut i sin Discours, hævder med stigende kraft dyden imot kulturen, individet mot opinionen, sjælen imot forstanden, instinktet mot ræsonnementet, samvittigheten og den medfødte følelse mot boklærdommen og de literære spidsfindigheter. Men samtidig som han saaledes med styrke fastholder sit standpunkt i hovedsaken, gjør han dog i diskussionens løp adskillige indrømmelser — uten at indrømme det.

[1] Rép à M. Bordes, I, 135.
[2] Ib. 155,

II. Det var rimelig at motstanderne først og fremst maatte falde over hans mest iøinefaldende urimeligheter og paradoksale overdrivelser; han svarer at han ikke har ment det slik som han er blit opfattet, og benytter leiligheten til at modificere sin tanke. Likeoverfor kong Stanislaus hævder han at hans korte og ironiske lovtale over videnskapen i indledningen til *Discours* er oprigtig og alvorlig ment. Hvorfor vil man ikke tro ham. «Skulde det være, fordi jeg har været for kortfattet? Det forekommer mig at jeg skulde kunne ha sagt adskillig mindre paa flere sider. — — — — Videnskapen er meget god i og for sig; det er selvindlysende, og man maatte gi avkald paa sund sans for at si det motsatte. Alle tings skaber er sandhetens kilde; at vite alt er en av hans guddommelige attributer; at erhverve sig kundskap og utvide sin viden er altsaa paa en maate at bli delagtig i den høieste intelligens, og i denne forstand har jeg lovprist videnskapen *(le savoir)*[1].» —

Det er ikke videnskapen han har talt om, men det er videnskapsmændene, den bruk de har gjort av den, den stilling i samfundet de har skapt den; det er ikke videnskapen det gjælder, «det er vor videnskap,» sier han etsteds bent ut[2]. Og andre tiders videnskap som har lignet vor, — sofisternes, farisæernes, haarkløvernes, formalisternes spidsfindigheter; pedanteriet med ett ord.

Heller ikke har han sagt eller ment at videnskaperne er roten til alt ondt, eller den eneste rot; «de har kun sin gode del av skylden, og navnlig det, som specielt tilkommer dem: at ha git lasterne en viss behagelig farve, et slags hæderlighet som hindrer os i at føle rædsel for dem»[3]. — Han har ingenlunde paastaat at videnskaperne ikke var gode til noget, og det var jo heller ikke det det akademiske spørsmaal gjaldt. «Hvad det gjaldt var

[1] I, 76.
[2] I, 157.
[3] I fortalen til Narcisse, som er hans sidste indlæg i striden, se XI, 43, note.

at faa vite om videnskapernes gjenoprettelse har bidraget til at forædle sederne.

Og ved, som jeg har gjort, at vise at vore seder slet ikke er forædlet, var spørsmaalet næsten besvaret[1].»

De aller mest paafaldende overdrivelser i Discours var hans fremstilling av boktrykkerkunsten som en helt igjennem skadelig og demoraliserende opfindelse, samt hans temmelig tydelige uttalelse om ønskeligheten av at biblioteker, museer o. s. v. blev opbrændt og jevnet med jorden. Angriperne lar ham naturligvis ikke dø i synden; men Rousseau svarer dem ved simpelthen at gaa fra det; noget slikt har han ikke sagt eller ment.

Man bør ganske vist fjerne de ting som misbrukes, sier han, dersom misbruken gjør mer skade end bruken gjør nytte. «Men la os stanse et øieblik foran denne sidste konsekvens, og la os vel vogte os for derav at drage den slutning at vi i vor tid skal brænde alle biblioteker, og tilintetgjøre universiteterne og akademierne. Derved vilde vi kun styrte Europa ind i barbariet; og sederne vilde ingenting vinde paa det. Det er med smerte jeg uttaler en stor og sørgelig sandhet: Der er kun et skridt fra oplysning til uvidenhet, og overgangen fra den ene til den anden er hyppig blandt nationerne; men aldrig har man set et folk som én gang er blit fordærvet, vende tilbake til dyden. Forgjæves vilde I forsøke at tilintetgjøre ondets kilder; forgjæves vilde I fjerne forfængelighetens, dovenskapens, luksusens aarsaker; ja forgjæves vilde I føre menneskene tilbake til den første likhet, uskyldighetens opretholder og al dyds kilde: naar deres hjerter engang er blit fordærvet, vil de altid vedbli at være det; der findes ikke længere noget botemiddel, undtagen en stor revolution, som vilde være næsten likemeget at frygte som selve ondet, og som det er skammelig at ønske og umulig at forutse.

La da videnskaperne og kunsterne faa lov til at for-

[1] Ib. Teksten.

milde i nogen grad menneskenes vildhet, efterat de først har fordærvet dem[1] — — —.»

Dette gjentar han paa flere steder i polemikken, og det er, som vi snart skal se, ikke uten betydning for standpunkter han indtar i sine senere skrifter; han fastslaar her en forskjel som han stadig senere hævder: det vilde vistnok ha været bedst om ikke biblioteker og universiteter var blit til; men naar menneskene nu engang av mange grunde, hvoriblandt videnskaperne er en meget vigtig, først er blit fordærvet, saa maa man beholde dem, fordi de kan tjene i nogen grad til at mildne sygdommen; i et moderne samfund, hvor luksus og pengebegjær er de herskende magter, gir kunst og videnskap avløp for mange begjærligheter som uten disse adspredelser kunde ta et endnu meget farligere løp.

Man skal altsaa faa lov at beholde biblioteker og universiteter og boktrykkerier.

Og heller ikke luksus forholder han sig nu saa ubetinget fordømmende likeoverfor som i *Discours*. Den kunde i og for sig være noksaa uskyldig, hvis det ikke var for den rolle den spiller i menneskenes vurdering av livsværdierne. «Luksus fordærver alt, baade den rike som nyder godt av den og den fattige som gaar og ønsker sig den. Man kan ganske vist ikke si at det i og for sig er noget onde at gaa med kniplingsmansjetter og broderet kjole eller at eie en emaljeret snusdaase: men det er et meget stort onde at gjøre væsen av slike narrestreker; at regne for lykkelige dem som har dem, og for at bli istand til at erhverve dem at bruke tid og flid som ethvert menneske skylder ædlere formaal[2].» —

Ogsaa paa flere andre punkter modificerer Rousseau i løpet av polemikken de paastande han i Discours hadde utslynget; men i det væsentlige fastholder han dog hvad han har sagt, — og interessantere og vigtigere end disse smaa behændige indrømmelser, er det tredje punkt

[1] Rép. au Roi de Pologne I, 112—13, cfr. Rép à M. Bordes I, 159.
[2] Rép. au Roi de Pologne, I, 103.

som vi vilde rette vor opmerksomhet mot: de utvidelser han foretar under debatten, de nye sider av spørsmaalet han nu opdager.

III. Et av hovedpunkterne i hans angrep paa videnskapen var dens mangel paa religiøsitet, den maate hvorpaa den undergraver folkets respekt for det som har været det hellig, dens overdrevne rationalisme med ett ord. I *Discours* vender han dette sit angrep bare til den ene side — mot filosoferne. I sit svar til kongen av Polen angriper han derimot med like stor kraft den anden; rationalismen er ikke bare filosofernes, den er ogsaa ortodoksiens, den er ogsaa teologernes skade. — «Ganske vist,» sier han, «jeg burde ogsaa uttrykkelig ha angrepet disse skolastikkens barnagtige spidsfindigheter, hvormed man, under paaskud av at belyse religionens principper, tilintetgjør dens aand og sætter videnskabelig hovmod istedenfor kristelig ydmyghet. Jeg burde med større kraft ha vendt mig mot disse ubeskedne prester som vaager at lægge haanden paa arken for med sin svake viden at avstive en bygning som opretholdes av Guds egen haand. Jeg burde ha uttalt min indignation mot disse overfladiske mennesker, som med sine elendige prikkerier har fornedret evangeliets sublime enkelhet og omsat Jesus Kristus' lærdom i syllogismer.» —

Her behøves isandhet ingen lærdom eller videnskap. «Da den nye pakt blev indstiftet, var det ikke lærde Kristus vilde betro sin lære og sit presteskap til. Han fulgte i sit valg den forkjærlighet han ved alle leiligheter viste de smaa og enfoldige; og i de instruktioner han gav sine discipler, finder man ikke et ord om studium eller videnskap, det skulde da være for at uttrykke den foragt han følte for alt slikt.» — — Men senere blev det anderledes; da lærdommen bemægtiget sig religionen, gik det ut over religionen. Og nu? «Vore biblioteker svømmer over av teologiske bøker, og det vrimler av kasuister iblandt os; fordum hadde vi helgener, men ingen kasuister. Videnskapen breder sig, og troen gaar

tilgrunde; alverden vil undervise i at gjøre godt, og ingen vil lære det; vi er allesammen blit doctores, og vi har ophørt et være kristne.

Nei, det var ikke med saa meget kunst og apparat at evangeliet bredte sig over hele verden, og at dets straalende skjønhet gjennemtrængte hjerterne. Denne guddommelige bok, den eneste nødvendige for en kristen, og den nyttigste ogsaa for dem som ikke er det, behøver ikke at bli gjennemreflektert for at indgyde os kjærlighet til forfatteren, og vilje til at følge hans forskrifter. Aldrig har dyden talt et sprog saa fyldt av sødme; aldrig har den dypeste visdom uttrykt sig med slik kraft og enkelhet. Man læser den aldrig uten at føle sig som et bedre menneske. O, I forvaltere av den lære som der forkyndes, gjør eder mindre møie med at belære mig om saa mange unyttige ting! La være med alle disse lærde bøker som dog ikke magter hverken at overbevise mig eller at røre mig. Kast eder for føtterne av den barmhjertighetens Gud som I paatar jer at lære mig at kjende og at elske; bed for eder selv om den ydmyghet som I bør præke for mig. Utstil ikke for mine øine denne hovmodige videnskap, og heller ikke denne usømmelige pragt som vanærer eder og oprører mig; vær selv rørte, hvis I vil at jeg skal bli rørt; og fremfor alt vis mig i eders liv den lære som I gjør krav paa at undervise mig i. I behøver ikke at vite mere eller lære mig mere av den, og eders presteskap er fuldkommet. I alt dette er der ikke spørsmaal om skjønliteratur eller filosofi. Saaledes er det det sømmer sig at følge og at præke evangeliet, og saaledes var det at dets første forkynder bragte det seier over alle nationer, ikke *aristotelico more* som kirkefædrene pleiet at si, men *piscatorio*[1].»

I slike uttryk som disse, der under diskussionen gjentages paa flere steder, indtar Rousseau for første gang med fuld klarhet det religiøse standpunkt som han senere

[1] Rép au Roi de Pologne, passim.

aldrig forlot, et isoleret standpunkt med front mot begge sider, like skarpt mot teologernes dogmatik som mot filosofernes vantro. Han fandt i begge retninger like forkastelige uttryk for tidens aand, for *notre siècle raisonneur*, som han etsteds kalder det[1]. Var ateisternes og materialisternes lærdomme ham en skammelig fornedrelse av livets og menneskesjælens guddommelighet, saa var de kasuistiske teologers formastelige detaljundersøkelser av guddommens væsen og hensigter ham ikke mindre vederstyggelige. Filosofer og teologer støttet hverandre i bedrøvelig samarbeide for at tilintetgjøre religionen som for Rousseau ikke bestod i andet end i den indre og uryggelige forvissning om livets guddommelighet og menneskets sammenhæng med guddommen, samt i lydighet mot samvittighetens (eller Guds) røst som i alle tilfælde taler klart og tydelig nok om det som kræves av os. Det var derfor ganske i sin orden at han blev haanet av filosoferne, som forklarte hele tilværelsen som en kjede av fysiske og kemiske processer, og at hans skrifter blev brændt av teologerne, som gjorde sin salighet avhængig av troen paa et indviklet dogmesystem. — Rousseaus religiøse tanker fik senere en rikere utfoldelse og en mangfoldigere begrundelse; men det standpunkt han indtar, faar til alle sider for første gang klar form under diskussionen om hans første *Discours*.

Noget lignende gjælder hans politiske meninger, saaledes som de fremtræder i diskussionen; her er ganske vist ikke standpunktet saa klart utformet som naar det gjaldt det religiøse; men grundfølelsen er sikrere og sterkere tilstede end i *Discours* og fremfor alt betydelig rikere differentieret og anvendt end der. Denne grundfølelse er demokratens, den stolte genfiske republikaners selvhævdelse i et despotisk monarki og arbeidersønnens og vagabondens hat til rigdom og privilegier.

Vi ser det allerede i den maate hvorpaa han i sin polemik optræder mot kongen av Polen. Med stor uret-

[1] Fortalen til Narcisse, XI, 46,

færdighet spotter Ducros og andre forfattere over den forandrede tone Rousseau anslaar likeoverfor denne motstander, i sammenligning med den han benytter likeoverfor andre. Naturligvis er der forskjel; jeg tviler ikke paa at Rousseaus forfængelighet har følt sig ganske betydelig kildret ved at finde hertugen av Lothringen, kongen av Polen, Ludvig XV's svigerfar, blandt sine antagonister, og han finder paa et enkelt sted i sit svar ord som tyder paa at han ogsaa kunde være galant, naar han vilde, og kanske ikke var saa blottet for hofmandsmuligheter som han gjerne vilde gi sig utseende av. Jeg citerer stedet, fordi det er saa sjeldent, for ikke at si enestaaende, i hele Rousseaus produktion; kong Stanislaus hadde i sit angrep gjort sig skyldig i en temmelig slem uvidenhetsfeil, idet han hadde omtalt Sokrates som angriper av epikuræerne og stoikerne, der som bekjendt ikke var noget videre samtidige med ham. Hertil replicerer Rousseau med et galant buk saaledes: «Naar Sokrates mishandlet videnskaperne, kunde han ikke, forekommer det mig, sigte hverken til stoikernes hovmod eller til epikuræernes bløtagtighet, eller til pyrrhonikernes absurde jargon, fordi alle disse mennesker eksisterte jo ikke paa Sokrates' tid. Men denne lette anakronisme klær ikke min motstander saa ilde: han har hat bedre bruk for sit liv end at verificere data; og han er ikke mere forpligtet til at kunne sin Diogenes Laertes utenad end jeg til paa nært hold at ha set hvad der foregaar paa valpladsene[1].»

Man skimter unegtelig et hofmandssmil under denne behændige replik; men der er dog ikke spor av kryperi eller servilitet at opdage i den, og Rousseaus holdning hele «svaret» igjennem er forøvrig udadlelig og værdig. Hør de ord hvormed han indleder: «Jeg skyldte kanske snarere en tak end en replik til den anonyme forfatter som har beæret min *Discours* med et svar; — men det som jeg skylder taknemmeligheten, skal ingen-

[1] I, 111.

lunde bringe mig til at glemme hvad jeg skylder sandheten; og heller ikke skal jeg glemme, at naar talen er om fornuft, saa træder menneskene tilbake under naturretten og gjenindtar sin oprindelige likhet[1].»

Jeg tænker at der i aaret 1751 i hele Europa ikke levet en eneste forfatter som vilde ha fundet disse stolte og selvfølgelige ord likeoverfor en fyrstelig motstander.

Av dypere interesse er imidlertid de mange heftige ytringer av Rousseaus demokratiske tænkesæt som i hvert øieblik av diskussionen blinker frem av hans pen. Stundom, især i noterne under teksten, tar det næsten form av revolutionære oprop, som indvarsler de sterke ord i hans næste *Discours* (om ulikheten).

Hans motstandere hadde hævdet luksusens store nationaløkonomiske betydning. La gaa, svarer han, at luksus en og anden gang gir brød til de fattige; «men dersom der ingen luksus var, vilde der ingen fattige være,» og han tilføier følgende voldsomme anmerkning, som i 1751 hadde hele aktualitetens brændende interesse, og gir et tidsbillede hvis sandhet senere mangfoldig er blit bekræftet av den historiske undersøkelse: «Luksusen ernærer hundrede fattige i vore byer, og den lar hundrede tusener dø paa landet. De penger som cirkulerer i rikmændenes og artisternes hænder for at tilfredsstille deres overflødigheter, er tapt for bondens eksistens; han maa gaa uten klær, netop fordi andre skal ha galoner. Den ødselhet hvormed man omgaaes de stoffer som tjener menneskene til næring, er alene nok til at gjøre al luksus forhatt av menneskeheten. Mine motstandere kan prise sig lykkelige, fordi vort sprogs beklagelige forfinelse gjør det umulig for mig i denne henseende at gaa ind paa detaljer som vilde bringe dem til at rødme over den sak de forsvarer. Vi maa ha *jus* i vore kjøkkener, og derfor mangler saa mange syke mennesker buljong. Der skal nødvendigvis være likører paa vore borde, og derfor drikker ikke bonden andet end vand. Vi skal

[1] I, 74.

ha pudder til vore parykker, og derfor er der saamange fattige som ikke har brød[1].»

Fra denne betragtning av de tilstande han ser omkring sig, hæver han sig allerede glimtvis til en filosofisk utsigt over det sociale spørsmaal og finder eller mener at finde aarsakerne til samfundselendigheten. Ulikheten i vilkaar, rigdommen ligger paa bunden av det hele. — «Mængden kryper omkring i elendighet — — — — En besynderlig og skjæbnesvanger samfundsordning, hvor ophopede rigdomme altid skaffer midlerne til endnu større ophopning, og hvor det er umulig for den som ingenting eier at erhverve noget, hvor et skikkelig menneske ikke har nogen utvei til at komme ut av elendigheten, hvor de største slyngler er de mest hædrede borgere, og hvor man nødvendigvis maa gi avkald paa dyden for at bli *un honnête homme*[2]» Han peker i fortalen til Narcisse allerede paa eiendommen som alle ulykkers hovedkilde[3], og utbryter i svaret til Bordes: «Førend disse avskyelige ord «mit» og «dit» var opfundet; førend der eksisterte den slags grumme og brutale mennesker som man kalder herrer, og den anden slags av bedragere og løgnere som man kalder slaver; førend der var mennesker som var avskyelige nok til at driste sig til selv at ha det overflødige, mens andre dør av sult; — — — hvad kunde forbrydeler — — da bestaa i?»[4] —

Rousseau viker ikke tilbake for at lovprise et samfund hvor alle rike, privilegerede og unyttige medlemmer forsvinder.

Hans motstandere spør ham: «Hvilket syn vilde menneskeheten frembyde, om den bare bestod av bønder, soldater, jægere og hyrder?» og han svarer uten at betænke sig: «Et uendelig skjønnere syn end en

[1] Rép à M. Bordes. I, 129, Cfr. skildringen av bondens liv i 18de aarh. hos *Taine: L'ancien régime.*

[2] Fortalen til Narcisse, XI, 51,

[3] Ib. 52, note.

[4] I, 131–32.

menneskehet som bestod av kokker, poeter, guldsmeder, malere og musikere[1].» Karakteristisk for Rousseaus demokratiske tænkemaate er det at han av den første liste vil ha strøket soldaterne. «Krigen er stundom en pligt, men er ikke skapt til at være et metier. Enhver mand bør være soldat for at forsvare sin frihet; ingen bør være det for at fortrædige andres; at dø for fædrelandet er et altfor skjønt kald til at betroes leiesvende.» Dette er vel første gang nogen har tat tydelig til orde for den almindelige vernepligt og dens demokratiske betydning.

Ogsaa i andre henseender kommer Rousseaus politiske tanker sporadisk frem under diskussionen, overalt præget av den samme demokratiske følelse, og i sammenhæng med hans syn paa overkulturens misligheter. Hans hat til bylivet, som begunstiger de sociale forskjelle, kommer sterkere og mere bestemt til orde end i *Discours*; hans motstandere har hævdet at videnskapsmændene ikke er mindre beskjæftiget end bonden som pløier sin aker; ganske vist, svarer Rousseau[2], et barn som bygger korthus, er ogsaa beskjæftiget; men det kommer jo an paa om det man steller med, er til nogen nytte for menneskeheten. — Ja men, mener han da at alle mennesker, fordi om brød er en nødvendighet, skulde gi sig til at dyrke jorden? — «Ja, hvorfor ikke? La dem endog gaa paa græs, hvis det er nødvendig. Jeg ser heller at menneskene græsser omkring paa markerne, end at de fortærer hverandre i byerne[3].»

Samtidig opkaster han ogsaa spørsmaalet om fordelene ved de store og folkerike landes magt og vælde; hans motstandere har henvist ham til de imponerende verdensrikers storslaatte utfoldelse som en følge av kulturens fremskridt. Rousseau tillater sig i Svaret til Bordes allerede at sætte et spørsmaalstegn ved dette. «Det er vanskelig at tænke sig,» sier han, «at moralen

[1] I, 134.
[2] I, 152.
[3] Ibid. Cfr. Voltaire.

skulde la sig maale med et landmaalerinstrument. Men man kan dog ikke si at landenes utstrækning er ganske likegyldig, naar det gjælder borgernes sedelighet. Der er sikkert et forhold mellem disse ting; og jeg vet ikke om ikke forholdet kanske er omvendt proportionalt. Det er et vigtig spørsmaal at overveie; og jeg tror at man bør betragte det som endnu uavgjort, trods den mere haanske end filosofiske tone hvormed min motstander mener at kunne overhugge knuten[1].» Og hertil tilføier han i en note: — mine motstandere «mener at imponere mig med sin foragt for de smaa stater. De skal ikke være sikker paa at jeg ikke engang kommer og spør dem om det i det hele er heldig at der eksisterer store stater.»

Dette spørsmaal optok Rousseau som bekjendt ogsaa senere til alvorligere eftertanke, og i *Contrat social*, som blev skrevet tolv aar efter *Discours*, avgjorde han det ubetinget til fordel for de smaa stater; det samfundsideal som han her forfegter, er modellert efter den lille byrepublik, mens han betragter den store stat bare som et foreløbig nødvendig onde som i høi grad vanskeliggjør gjennemførelsen av det demokratiske princip eller folkesuverænitetem, som kun kan komme til ublandet og rent uttryk i folkeforsamlingen, der er utænkelig i den store stat, hvor man maa gripe til repræsentation eller andre surrogater. I dette som i saa meget andet viser Rousseau sig avhængig av sine barndomserindringer om genferrepublikken.

Likesom i det religiøse og politiske, saa betoner Rousseau ogsaa i det pædagogiske mere nuanceret end i *Discours* sit standpunkt, han kommer flere ganger[2] tilbake til det i diskussionen, og hævder med stor styrke betydningen av at omlægge opdragelsen, saa hovedvegten kommer til at ligge, ikke paa at utstyre forstanden med prydelser, men først og fremst paa at utvikle dømme-

[1] I, 143—44.
[2] Navnlig I, 86 og XI, 46.

kraften og fremfor alt handleevnen — med andre ord, det grundprincip hvorover *Émile* ti aar senere skulde bygges.

Mens *Discours* i sit indhold væsentlig er aggressiv og kritisk, saa kommer derimot i Rousseaus svar til angriperne, ret som det er, de positive tanker som ligger bak kritikken, mere til orde, om end endnu kun antydningsvis. Efter den stilling han i avhandlingen indtar til kunst og videnskap og hele tidens kultur, maatte det ligge ganske nær at lovprise det oprindelige menneske, de primitive folkeslag som endnu var uberørt av kulturen. Det er derfor ganske i strøm med hele hans tankegang, naar han paa flere steder tar parti for de vilde folkeslag, og likeoverfor motstanderne, som med veltalenhet har skildret deres barbariske grumhet og laster, hævder deres uskyldighet og livsdygtighet. Naar de vilde er lastefulde, saa er det, fordi de er kommet i berøring med europæerne og har lært av dem. «Hvis jeg var høvding over en av Nigritiens stammer, vilde jeg ved grænsen av mit land opføre en galge, hvor jeg uten naade vilde la hænge den første europæer som vilde vaage at sætte sin fot i mit land[1].» Vi skal snart se hvorledes denne Rousseaus sympati for de vilde, som iøvrig hang sammen med en sterk tidsstrømning, skulde komme til at utgjøre et ikke uvæsentlig element i hele hans «system».

Vigtigere er det imidlertid at han paa denne vei nu fandt den formel som danner grundmotivet i hele hans følgende produktion og i al hans gjerning. Som De husker, utbryter Rousseau i sin fortælling om oplevelsen paa Vincennerveien etsteds: — — «Aa, om jeg kunde ha nedskrevet bare fjerdeparten av hvad jeg saa og følte under træet, med hvilken klarhet skulde jeg ikke ha paavist alle samfundsordningens motsigelser, med hvilken magt skulde jeg ikke ha fremstillet alle vore institutioners misbruk, med hvilken selvfølgelighet skulde jeg ikke ha

[1] I, 150.

bevist at mennesket er godt av naturen, og at det kun er gjennem institutionerne at det blir ondt.» — «Mennesket er godt av naturen», — denne tanke som er aksen i Rousseaus filosofi og digtning, — ligger ganske vist allerede til grund for hans ræsonnement i *Discours*, men den har her endnu ikke fundet sit bestemte uttryk, det sker først i diskussionen. «Man paastaar,» sier han i Svar til Bordes[1], «at de første mennesker var onde, hvorav følger at mennesket er ondt av naturen. Denne paastand er ikke av liten rækkevidde; og det forekommer mig at den nok kunde fortjene et bevis. Men alle folkeslags annaler som man med dette formaal vaager at anføre, taler snarere til gunst for den motsatte mening; og der maatte mange vidnesbyrd til for at faa mig til at tro paa en urimelighet.» Og i en anmerkning sier han uttrykkelig: «— — — selv om mennesket er godt av naturen, som jeg tror» *(quoique l'homme soit naturellement bon, comne je le crois* — —).

Jeg kan ikke her indlate mig paa at utlægge, hvilken mening Rousseau lægger i disse ord, det vilde bli en fortolkning av alle hans verker og skal bli gjenstanden for snart sagt alle de følgende kapitler; hvad jeg her vilde, var kun at peke paa den historiske kjendsgjerning, at første gang Rousseau fandt sin formel, var i 1751 i en bisætning i en anmerkning til Réponse à M. Bordes; nogen aar senere blev den utgangspunktet for hans historiske filosofi i Avhandlingen om ulikheten, og derefter grundlaget for hans morallære i *La Nouvelle Héloïse*, for hans politik i *Le Contrat social* og hans pædagogik i *Émile*.

[1] I, 130–31.

V.

Liv og lære.

Som jeg tidligere har nævnt opfattet «filosoferne» Rousseaus *Discours* som et indfald, som en morsom paradoks, hvormed han vilde forbause verden; det faldt dem ikke ind at han var anderledes end dem, at det som de kunde applaudere som en *boutade*, for Rousseau var dypeste alvor, et befrielsens skrik, hvori han fandt sig selv, og hvor hans egen personlighet, som hadde været bundet av en mægtig opinions tryk, sprang frem i sin steile motsætning til den verden han levet i. Ogsaa blandt hans antagonister var der flere som hadde tillatt sig at ta ham spøkefuldt, og som paastod at han talte mot bedre overbevisning. Der var neppe noget i angrepene som saaret ham dypere end denne tvil om hans alvorlige hensigter. Men han svarte dog med værdig ro og uten lidenskap. Med stolthet indleder han sit sidste forsvar (fortalen til Narcisse) saaledes: «Jeg blir, trods min ulyst, nødt til at tale om mig selv; for enten maa jeg indrømme den uret man tilskriver mig, eller ogsaa maa jeg retfærdiggjøre mig. Vaabnene blir ikke like, det skjønner jeg godt; ti mens man angriper mig med kvikheter, saa svarer jeg bare med grunde; men hvis jeg bare motbeviser mine motstandere, er det mig noksaa likegyldig om jeg overbeviser dem; mens jeg arbeider

paa at fortjene min egen agtelse, har jeg lært at klare mig uten andres, som for det meste ogsaa greier sig godt uten min. Men om det end er uten betydning, om man tænker godt eller ilde om mig, saa er det ikke uten betydning for mig at nogen skal ha ret til at tænke ilde om mig; og for den sandhet jeg forfegter, er det ikke likegyldig at dens forsvarer med rette blir anklaget for at kjæmpe for den bare av et lune eller av forfængelighet, uten at elske den og uten at kjende den[1].»

Endel av hans motstandere har, sier han, i følelsen av hvor umulig det var at bekjæmpe de sandheter han forkynder, fundet paa at avvende opmerksomheten fra spørsmaalene ved istedet at tale om forfatteren.

«De paastaar at jeg ikke mener et ord av hvad jeg har sagt, at jeg sier et og selv tror det motsatte, det vil si at jeg har bevist ting som ligger saa utenfor alle land at man kan være sikker paa at jeg kun har opretholdt dem for spøk. — — — —

De paastaar at jeg ikke mener et ord av hvad jeg har sagt; det er ganske vist en ny og bekvem maate at besvare uimotsigelige argumenter paa; paa den maate kan man tilintetgjøre selve Euclids beviser, og alt hvad der findes av bevis i verden. — — — De har sikkert intet fundet hverken i mine skrifter eller i min opførsel, som har kunnet berettige dem til en slik tanke — — —; og det er dem ikke tillatt at være uvidende om, at naar en mand taler alvorlig, er man forpligtet til at tro at han mener hvad han sier, med mindre hans handlinger eller hans ord dementerer ham — —.»

Vi ser Rousseau taler her ikke bare om ord og skrift, men ogsaa om handlinger. Og det maatte han jo; det var en paatrængende logisk konsekvens av selve indholdet i hans manifest, som jo for en væsentlig del gik ut paa at avsløre misforholdet mellem skin og virkelighet, mellem liv og lære. Hvis ikke hans motstandere skulde faa ret i at det hele var en lek, saa maatte han herefter

[1] XI, 35.

indrette sit liv i overensstemmelse med de principper han med slik styrke hadde hævdet, maatte for sin egen part opgi ethvert krav paa luksus, paa ære, paa verdslig forfængelighet.

Og var hans forsvarsskrifter mot angrepene en kommentar til Discours, saa blev den maate hvorpaa han nu i virkeligheten tok stilling til sine omgivelser og sig selv, en anden og ikke mindre interessant kommentar. —

Det var paa denne tid han begyndte paa hvad han kalder sin personlige reform.

Som De husker var Rousseaus levebrød dengang en tarvelig sekretærpost hos Mad. Dupin og hendes stedsøn Francueil, han hadde vanskelig nok for at greie for sig og Therese med de stakkars 1000 frc. som var hans løn. Imidlertid var Francueil nylig blit skatteforpagter og tilbød Rousseau stilling som kasserer, hvad der med engang bragte ham i velstand. Men han egnet sig ikke for stillingen, og da han kort tid efter blev alvorlig syk, — dødssyk, sier han, mindre kan aldrig gjøre det, — gjorde han op sit bestik. Han hadde faat høre at doktoren hadde sagt at han ikke hadde mere end et halvt aar igjen. Hvorfor skulde han tilbringe den lille rest av sine dage i en stilling som bød ham saa imot? «Desuten, hvorledes bringe de strenge principper jeg hadde antat, i samklang med en stilling som ikke stod i noget slags forhold til dem? og var det ikke temmelig letvint som kasserer hos en generalforpagter at præke uegennyttighet og fattigdom? Disse tanker bruste i mit hode under feberen, og satte sig saa fast at intet længere kunde rokke dem; og under min rekonvalescens bestyrket jeg mig med koldt blod i de beslutninger jeg hadde fattet under feberen. Jeg gav for altid avkald paa enhver tanke om velstand eller avancement. Bestemt paa at tilbringe den korte tid jeg hadde igjen at leve i, i fattigdom og uavhængighet, anvendte jeg alle min sjæls kræfter for at bryte opinionens lænker, og modig at gjøre alt hvad der syntes mig rigtig, uten at bry mig det allerringeste om menneskenes dom. De hindringer

jeg hadde at kjæmpe mot, og de anstrengelser jeg gjorde for at overvinde dem, var utrolige. Det lykkedes mig saa godt som det var mulig og bedre end jeg hadde haabet. Hvis jeg like grundig hadde avkastet venskapets aak som opinionens, — vilde jeg helt ut ha gjennemført min plan, kanske den største eller ialfald den for dyden nyttigste som noget menneske har undfanget — — —.

I den uavhængighet hvori jeg agtet at leve, maatte jeg dog ha noget at leve av. Jeg fandt paa en meget enkel utvei: at kopiere musik for saa og saa meget pr. side.» — —

Og han gjorde alvor av sit forsæt.

«Straks min beslutning var fattet, — — skrev jeg en billet til Francueil for at meddele ham den, for at takke ham og Mad. Dupin for al deres godhet og for at anbefale mig som noteskriver. Francueil, som ikke skjønte noget av det hele og trodde jeg endnu hadde feberfantasier, kom løpende til mig; men han fandt mig saa bestemt i min beslutning at han opgav at rokke den. Til Mad. Dupin og til alverden forøvrig fortalte han at jeg var blit gal; jeg lot ham snakke og gik min egen vei. Jeg begyndte min reform med min klædedragt; jeg avla alt forgyldt broderi og de hvite strømper, anla en liten rund paryk, sløifet kaarden og solgte mit ur, idet jeg med utrolig glæde sa til mig selv: Gudske lov og tak, jeg behøver ikke længere at vite hvad klokken er.» — —[1]

Han beholdt sit fine linnet som han hadde fra sin diplomattid i Venedig, og som han hadde en speciel forkjærlighet for; men ogsaa her var skjæbnen hans hensigter gunstig, alle hans galante skjorter blev stjaalet, og han blev saaledes ogsaa helbredet for denne lille lidenskap, og anskaffet sig linnet som passet bedre til hans nuværende tarvelige utstyr.

Hans reform gjaldt naturligvis ikke bare det ydre; «jeg arbeidet paa at utrydde av mit hjerte alt hvad der paa nogen maate stod i forhold til menneskers dom, alt

[1] *Confessions* L. VIII, cfr. *Emile* L. III. Oevr. VI, 390.

hvad der, av frygt for dadel, kunde avholde mig fra det som jeg i og for sig ansaa for ret og fornuftig. Paa grund av den opsigt mit arbeide gjorde, gjorde ogsaa min beslutning opsigt og tiltrak mig kunder, saa jeg begyndte mit metier med noksaa stort held.» — Men der kom allikevel mange hindringer, først var det hans sygdom som stadig tok hans arbeidskraft, saa var det hans literære beskjæftigelse, hans polemik som heftet ham uten at indbringe ham synderlig. Men værst var det at han trods alt aldrig fik være ifred for mennesker. «Mine første skrifters sukces hadde bragt mig paa moden. Den stilling jeg hadde valgt, egget nysgjerrigheten. Man vilde lære at kjende dette underlige menneske som ikke søkte nogen, og som ikke brydde sig om noget andet end at leve paa sin egen manér; og det var nok til at han ikke kunde det. Mit værelse blev aldrig tomt for folk som, under forskjellige paaskud, kom og tok min tid. Kvinderne brukte tusen knep for at faa mig til middag. Jo bryskere jeg var mot folk, desto mere paagaaende blev de, jeg kunde ikke si nei til alle; og skjønt jeg skaffet mig tusen fiender ved mine avslag, var jeg dog uophørlig slave av min forekommenhet; og hvorledes jeg bar mig ad, saa hadde jeg ikke en time om dagen til min disposition.

Jeg følte da at det ikke altid er saa let som man indbilder sig, at være fattig og uavhængig. Jeg vilde leve av mit metier; publikum vilde det ikke. Man fandt paa tusen midler til at holde mig skadesløs for den tid man stjal fra mig. Alle slags gaver kom til mig. Jeg vet ikke noget mere ydmygende og fornedrende, og jeg fandt ingen anden utvei end at avslaa alle gaver, store og smaa, uten nogensomhelst undtagelse[1]. — — —»

Saaledes fortæller Rousseau om sin personlige reform, og om alle de vanskeligheter som stillet sig iveien for dens gjennemførelse.

Hvad skal vi tænke om den? Ja jeg mener ikke om sandheten av det han fortæller, for den er sikker nok

[1] *Confessions* VIII bok.

og er bevidnet av mange; at han virkelig indrettet sig slik som han siger, og at han for at faa leve sit eget liv ifred benyttet den første anledning til at flygte ut paa landet, — derom er der ingen tvil.

Men jeg mener, — hvad vi skal tænke om selve reformen? Om dens motiver, dens moralske værdi.

Mange av Rousseaus biografer behandler hans moralske reform som komedie, som et klokt beregnende spil av hvad der kunde gjøre ham mest opsigtsvækkende. *Lasserre* kalder det kapitel hvor han omtaler hans forvandling, *Le masque de Caton*, og opdager i hans optræden kun en charlatan. «Det som Rousseau kalder sin personlige reform, var ikke andet end antagelsen av manérer som krænket enhver velanstændighet, denne «lastens fernis». Under paaskud av at gjøre sig til naturmenneske gjentok han kun historiens mest forcerte personlighet: Diogenes. For ikke at være konventionel blev han karrikatur.» Og *Lemaître* er ikke naadigere. Hans «omvendelse» hadde «ikke megen likhet med Pascals. Og aldrig hadde en moralsk reform en slik verdslig sukces. Rousseau som vildmand, uhøflig, uten kaarde og ur, og fremfor alt Rousseau som noteskriver satte hele datidens elegante Paris paa hodet. Alle smukke damer vilde ha musik kopieret av hans haand. — Hvis Tolstoi slog sig ned som skomaker i Paris, vilde alle vore smukke socialistinder komme og bestille støvler hos ham.» — — — «Trods sin smak for ensomhet er han dog bare optat av det indtryk han gjør paa andre. Han sier at han avryster opinionens aak som han trodser; men at trodse den med slikt opstyr er altid at tænke paa den. En moralsk reform som er saa indiskret, saa litet stilfærdig, er meget mistænkelig. — I det øieblik han forsøker at stige ned i sig selv, blir operationen forfeilet ved den kjendsgjerning, at naar han undersøker sig selv, saa er det for at skrifte, ikke til en enkelt, ikke til en prest, men til hele verden, og at han er mindre optat av at høste den moralske frugt av sin selvgranskning end av

at opsnappe de offentlige virkninger av sit skriftemaal. Paa grund herav, og fordi han, mens det ene øie er vendt indad, med det andet altid skjeler utad, kan man si at denne eneboer som har fortalt saa meget om sig selv, kanske ikke kjendte sig selv godt, og at han stadig hadde illusioner for egen regning. Han har knapt be-sluttet sig til at bli bedre, førend han tror at han alle-rede er det.» —

Der er utvilsomt en del sandhet i denne Lemaître's analyse av Rousseau's *succés de vertu,* og der er meget bestikkende i den klarhet hvormed den er fremsat. Men jeg er allikevel overbevist om at den ikke rammer kjerne-punktet. Lemaître skriver ut fra en antipati som stadig blir næret av Rousseaus utækkelighet, og som ofte hindrer ham i at se det som er det væsentlige. Ingen kan læse Rousseaus beretning om sin egen moralske forbedring uten ofte at bli forstemt; man irriteres i hvert øieblik av hans indiskretion, av den maate han utstiller sin sjæls-kamp paa, av det praleri hvormed han taler om de «utrolige anstrengelser», det kostet ham at gjennemføre en plan som kanske var «den største eller ialfald den for dyden nyttigste som noget menneske har undfanget». — Denne irritation gjør os mistænksomme og kan let lede os til at bli uretfærdige, hvis vi ikke tar alt med i betragt-ningen. Vi maa huske hvad slags menneske denne be-kjender var, en autodidakt, en aandelig parvenu som hadde levet i de tilfældigste milieuer uten noget socialt grundlag som kunde git ham den sjælelige blufærdighet, den takt og finfølelse som saa mange ubetydeligheter faar ganske gratis gjennem de omgivelser de er født og op-vokset i. Han var (og blev) i mangt og meget en plebeier, en genial plebeier som aldrig rigtig kunde komme sig av eller lægge skjul paa sin forbausede beundring av sin egen personlighets enestaaende merkelighet, og der er unegtelig ogsaa noget plebeiisk i hans «omvendelse», en litet tiltalende freslserarméhenrykkelse i den høirøstethet hvormed han betror os dens forløp, noget paa éngang

latterlig og selvmotsigende i at en mand med brask og bram peker paa sine nyanlagte tarvelige klær og brøler ut over takene at nu agter han at gaa ind i sit lønkammer og for bestandig løsrive sig fra menneskenes vrimmel og verdens syndige liv. Men alt dette er nu allikevel overfladiske ting som ikke berettiger os til at tvile paa omvendelsens oprigtighet.

Værre er det at omvendelsen ikke gik tilbunds, at hans moralske reform lot uberørt punkter, alvorlige punkter, hvor man først og fremst skulde ha ret til at søke efter dens virkninger.

Lemaître gjør med rette opmerksom paa at tiden for Rousseaus moralske reform falder netop i de aar (1750—51), da han anbragte sit tredje og fjerde barn paa hittebarnshospitalet.

Dette er betænkelig, og kunde nok friste en til at betegne en omvendelse som i et saa vigtig spørsmaal blir uten frugter, som fraser og hykleri. Men for det første, en omvendelse kan godt være oprigtig, fordi den ikke trænger gjennem overalt, og dernæst ganske uten frugter var den nu ikke her heller. Rousseau fortsatte ganske vist ogsaa i disse aar i sin hjerteløse forsømmelse av sine faderpligter; men der er allikevel nogen forskjel. Tidligere hadde han borteskamoteret barnene ganske tankeløst og uten selvbebreidelser — følgende den skik og bruk han saa praktiseret omkring sig, sier han; men nu begynder der øiensynlig ogsaa paa dette omraade at røre sig nye følelser i ham; det brev som han i april 1751 skrev til Mad. Franceuil[1], var en formelig apologi for barneutsættelsen; hans samvittighet var altsaa nu blit saavidt urolig at han ansaa en apologi for nødvendig, og det tror jeg var en frugt av hans «personlige reform».

Naar resultatet blev saa svakt og bare mundet ut i ord og følelser, saa beror dette dels paa visse egenskaper hos Rousseau, og dels paa hans omvendelses natur. — Hans reform bestod jo efter hans egen analyse først og

[1] Se Gerh. Gran: J. J. Rousseau I, 301, ff.

fremst deri at han besluttet herefter at gjøre sig uavhængig av menneskenes dom, og helt vilde indrette sit liv efter sine egne principper og meninger, efter sine egne følelser og instinkter; hvad han stræbte efter, var altsaa ikke at leve efter en bestemt givet moralkodeks, men i overensstemmelse med sig selv. Men nu var hos Rousseau, likesom hos faren, familiefølelsen eller farinstinktet meget svakt utviklet, og det er derfor let forklarlig at hans reform eller omvendelse ikke med synderlig styrke naadde ned i disse egne av hans samvittighet. Men derpaa at ville bygge en avvisende dom om hele omvendelsens oprigtighet og værd, vilde sikkert være et psykologisk misgrep.

Skal vi opgjøre os en berettiget mening om «reformen», maa vi ikke indskrænke vor synskreds til de punkter, hvor den svigtet i sine virkninger, men utvide den til at omfatte hele hans livsomraade, og undersøke om han efter denne krise virkelig er blit en anden, en *twice-born*, som Willam James kalder det i sin analyse av de religiøse omvendelser.

For at avgjøre dette er det av interesse først at se paa det øieblik da han fattet sin beslutning om at begynde et nyt levnet.

Han hadde som vi vet nu i henved ti aar av alle kræfter kjæmpet for at erhverve sig en position, forsøkt sig som musiker, som diplomat, som digter; alt hadde mislykkes ham, han hadde ikke været istand til at overbevise verden om hvilke kræfter der bodde i ham, han tvilte endnu om sit eget forfattertalent, men var neppe i tvil om at han var noget enestaaende paa en eller anden kant, hans ærgjerrighet var brændende, og frem vilde han.

Saa vaakner han en morgen og finder sig berømt, han blir dagens brændende tema i verdensstaden, alle taler om ham, alle søker ham, han er fra sin ubemerkethet som hittil hadde været hans største lidelse, pludselig dukket ind i det berømmelsens sollys som hadde været hans heteste længsel.

Man skulde ventet at han hadde hengit sig til sin seier, den første, stor og avgjørende, at han hadde forfulgt den, utnyttet den til at skape sig en position, tat den som utgangspunkt til marsj mot de samfundshøider han tidligere hadde higet mot, at han hadde sukket ut i henrykkelse over endelig at ha naadd sit maal.

Men hvad gjør han? Han stiger ind i sig selv, opgjør sit personlige bestik, spør sig alvorlig hvilke krav hans meninger stiller til hans handlinger, og han kommer til det resultat at han maa anlægge et nyt væsen, at han maa forsage, opgi sin forfængelighet, avvise enhver tanke paa forfremmelse, paa rigdom, paa ærens sødme. Han vender sig bort fra verden, han brummer mot dem som indbyder ham, han sier nei til dem som vil beskytte ham, han avslaar alle gaver som kunde lette ham livets besvær. Den maate hvorpaa han gjør det, er saa utfordrende at man nok kan forstaa at han kan bli opfattet som en poseur, som en fiffikus, der var fuldt paa det rene med at hans opsigtsvækkende væsen var et pikant krydderi som i høi grad vilde bidrage til at øke hans ry. Men denne opfatning holder neppe stik likeoverfor den kjendsgjerning at der til hans ydre væsen kom handlinger, alvorlige handlinger som grep avgjørende ind i hans fremtid. Han lot sig ikke nøie med at si at han vilde være fattig, men han opsa jo i virkeligheten den post som han nylig hadde faat, og som paa en letvint maate skaffet ham sorgløshet og velvære.

Et aar senere var Rousseau utsat for en alvorlig fristelse; hans opera *Devin du village* hadde hat en enestaaende sukces, den var opført paa Fontainebleau, og han hadde til den følgende dag faat tilsigelse til audiens hos kongen, det gjaldt en pension, han var sikker paa at faa den om han møtte. Han følte sig i høi grad smigret av kongens opmerksomhet, og pensionen var heller ikke at foragte. Men han møtte ikke. Han hadde en søvnløs nat, tilbragt i spænding, og dét var ikke bare ophøiede tanker som hjemsøkte ham; han led av urin-

vanskeligheter, og han tænkte med rædsel paa om noget skulde indtræffe i det avgjørende øieblik; han følte sig usikker i sin aandsnærværelse, var ræd han skulde tape fatningen i majestætens nærværelse. Slikt var med-bestemmende i hans avgjørelse. Men hovedgrunden laa dog dypere, og i sammenhæng med hans «personlige reform». — «Jeg gik altsaa glip av pensionen som paa en maate var mig tilbudt; men saa unddrog jeg mig ogsaa det aak som den vilde ha paalagt mig. Farvel sandhet, frihet, mod. Hvorledes kunde jeg vove at tale om uav-hængighet og uegennyttighet? Hvis jeg tok imot denne pension, vilde jeg bli tvunget til smiger eller taushet. — — Jeg trodde ved at gi avkald paa den at handle i overens-stemmelse med mine principper[1].» —

Og han fik ingen pension, han beholdt sin uavhæn-gighet og bandt sig hverken til smigreri eller taushet, heri dypt forskjellig fra de allerfleste av sine forfatter-brødre.

Og der er flere handlinger som viser at det var alvor med Rousseaus personlige reform. Hertil regner jeg ogsaa hans bekjendte optræden ved en middag i *Bout de Banc*. Han sat sammen med Saint-Lambert, Duclos, mademoiselle Quinault, Mad. d'Epinay og et par til. Sam-talen kom som saa ofte ind paa religionen. Saint-Lambert uttalte sig med stor dristighet avvisende like-overfor enhver tro; Mad. d'Epinay protesterte, og bad ialfald om naade for den naturlige religion. «Den er ikke bedre end de andre,» sa Saint-Lambert. Rousseau talte evangeliets sak, evangeliet var den naturlige moral, og det var kjernen i kristendommen. Saint-Lambert vilde ikke indlate sig paa det, men «hvad skal man si om en Gud som blir fornærmet og blir god igjen?» «De skulde vel ikke være ateist?» spør mademoiselle Quinault. Rous-seau blev ærgerlig over det svar han gav, og mumlet noget mellem tænderne; men man bare lo av ham. — Rousseau: «Hvis det er en feighet at taale at man taler

[1] *Confessions*, L. VIII.

ondt om en fraværende ven, saa er det en forbrydelse at taale at man taler ondt om Gud som er tilstede; — og jeg, jeg tror paa Gud, mine herrer.» — Og da samtalen fortsattes av de andre i den samme gjønende tone, reiste Rousseau sig i harme og sa: «Hvis dere sier et ord mere, gaar jeg min vei.» Og han vilde netop til at gjøre alvor av det, da en ny gjest traadte ind[1].

Dette var i 1751, altsaa netop i den tid han angir for arbeidet paa sin personlige reform. Naar vi tænker paa det selskap Rousseau ved denne leilighet befandt sig i, og naar vi mindes hans generthet og hans frygt for latteren, saa forstaar vi at der skulde ikke saa litet mod til for i slike omgivelser at hævde saa avlægse meninger eller at optræde med et alvor som var saa litet salonfähig.

I de breve Rousseau skriver i denne tid, finder vi ret som det er uttryk som vidner om hans nye livssyn, om den beslutning han har fattet om ganske at løsgjøre sig fra modens krav for at leve sit eget uavhængige liv i fri fattigdom. I et brev til Voltaire, skrevet den 30te januar 1750, taler han om «den lov jeg har paalagt mig aldrig at rose nogen op i hans aapne ansigt», og senere i samme brev heter det: «Fra denne dag har jeg git avkald paa literaturen og paa enhver indbildning om at opnaa berømmelse; da jeg har opgit ethvert haab om at naa den ved mit geni, har jeg forsmaadd, som godtfolk, at opnaa den ved hjælp av kunster — —.»

Til Raynal, som dengang var redaktør av *Mercure de France*, og som formodentlig har bedt ham om bidrag til sit blad, skriver han (20de april 1751): «— — Jeg hadde som sand schweizer indbildt mig at det for at slaa igjennem (i literaturen) var nok at «bien faire»; men da jeg nu av andre erfaringer har lært at *bien faire* er den første og største hindring at overvinde i denne karriere, og da jeg selv har erfaret at der skal andre talenter til som jeg ikke har eller vil ha, saa har jeg

[1] Mémoires de Mad. d'Epinay I. 379—81.

straks trukket mig tilbake til den ubemerkethet som svarer likemeget til mine talenter som til min karakter, og hvor De for Deres eget blads ære bør la mig forblive.» —

Omtrent samtidig hermed (28de mai 1751) er et brev til genferen Marcé de Mezieres[1], hvor han med stolthet uttaler at «aldrig har rigdom som jeg foragter, eller verdens storhet som jeg hater, nogensinde fravristet mig den mindste hyldest eller opmerksomhet». Idet han indleder en korrespondanse med denne sin landsmand, stiller han sine betingelser, som er ganske overensstemmende med hans «personlige reform». — «Formaliteter og komplimenter og alt hvad etikette heter, er mig utaalelige ting; og jeg ber Dem derfor sløife al den slags. Deres breve skal være mit mønster, hvad stilen angaar; men la mine være Deres mønster, hvad angaar det ceremonielle.»

— — «De vet,» sier han, «at jeg er søn av en udmerket borger; alle mit livs omstændigheter har kun tjent til at bestyrke mig i den fædrelandskjærlighet, som han har indblæst mig. Ved at leve mellem slaver har jeg tilbunds følt hvad frihet betyr. Hvor lykkelig De er som lever i Deres families skjød i Deres eget land, som bor imellem mennesker og kun behøver at adlyde lovene og fornuften!»

«De vil tale om literatur, og jeg gaar gjerne ind paa det. Vi skal forsøke paa at vurdere alle vidundere i dette aarhundrede, som lovprises saa for sin oplysning, og som med rette er saa berygtet for sin slette smak; saa frugtbart paa skjønaander og saa goldt paa genier; og vi vil kaste nogen blomster paa mindesmerkerne over de virkelig store og saa forsømte mænd som har lagt den uryggelige grundvold for musernes tempel, og for den store filosofiske bygning paa hvilken man nutildags bygger saa smukke korthuse.» — —

[1] I *Correspondance (Hachette, Oeuvres,* X, p. 65) saavelsom i andre utg. av Rousseaus breve er dette brev feilagtig adressert til *Moltou,* se *Annales,* III, 195, note.

Og endelig vil jeg citere et par linjer av et brev til Mad. de Warens (13de februar 1753). Det er skrevet kort efter den storartede sukces han har hat med *Devin du village*. — — «Trods al denne ære, fortsætter jeg med at leve av mit avskriverarbeide som gjør mig uavhængig og som vilde gjøre mig lykkelig, hvis — o. s. v.» —

Vi ser at det er ikke blot i sine offentlige skrifter at Rousseau er optat av de tanker og den livsreform som i denne tid synes ham det eneste vigtige; det kommer stadig frem ogsaa i hans private breve, og vel at merke her overalt rent tilfældig; alle de breve jeg har citeret, er leilighetsbreve, svarbreve, som har sine bestemte erender, der ikke har det allerringeste med hans personlige reform at gjøre; allikevel trænger det sig frem, gjør sig gjældende i hans opfatning av enhver smaating, synes at gjennemtrænge ham fra yderst til inderst.

En antipatisk iagttager vil vel kunne si at alt dette ingenting beviser om oprigtigheten av hans forsætter eller dybden av hans krise; det beviser ingenlunde at han ikke var en komediant; det beviser kun at han var en ualmindelig dygtig komediant, som aldrig faldt ut av sin rolle. Men selv om dette var tænkelig, hvad jeg har vanskelig for at indrømme, saa kommer der dog endnu en ting til, den vigtigste, som for mig er absolut avgjørende.

Hvis Rousseaus angrep paa datidens kultur og hans praktiske forsøk paa at gjøre sig selv uavhængig av den hadde været en forbigaaende episode i hans liv, da kunde man nok ha indrømmet muligheten av at det hele kunde være komediespil. Men det var det jo netop ikke. Han levet næsten tredive aar efter 1750, han blev i denne tid efterhaanden verdens berømteste mand, selv Voltaire kunde ikke maale sig med ham; han hadde den rikeste og letteste anledning til at utnytte sin berømmelse; han kunde ha samlet rigdomme, ære, titler og i det hele ha forsynt sig av alt hvad verden sætter pris paa; han behøvde bare at række haanden ut. Han

gjorde det ikke, han holdt paa den fattigdom og uavhængighet som var ham det dyrebareste; han forsatte til sit livs ende med at ernære sig kummerlig av sit kopistarbeide, han rørte sig ikke for at opnaa nogen fordele, eller nogen beskyttelse, han skrev udelukkende det han maatte skrive, ut av sit hjertes indignation og begeistring, vek ikke en tomme for at behage eller for at opnaa noget, utsatte sig med fuldberaadd hu for domme og forfølgelser og landflygtighet. Hans forfatterbrødre bøiet sig, snart sagt uten undtagelse, for tidens mægtige, smigret Mad. de Pompadour, feiret Katharina II, summet omkring rikmændenes paladser, beriket sig og steg gjennem protektioner til ansete stillinger i samfundet; Rousseau levet uten at søke støtte paa nogen kant i sin steile ensomhet til livets ende. Der var nok av dem som rakte haanden ut efter ham; filosoferne gav nødig slip paa ham, teologerne vilde mere end gjerne ha ham; men intet hensyn, hverken til den ene eller anden kant, avpresset ham nogensinde et ord som ikke var hans inderste overbevisning, og som ikke indeholdt brod til begge sider. Naar han efterhaanden samlet en talrik tilhængerskare omkring sit navn, saa var det ikke fordi han sluttet sig til en skole, — det var fordi han selv dannet skole. Det som man har kaldt hans utaknemmelighet, var igrunden ikke andet end hans uavhængighet. Den maate hvorpaa han hævdet den, var ikke altid tiltalende; hans sykelige sensibilitet, hans mangel paa jevn balanse, usikkerheten i hans dannelse gjorde at hans sjæl aldrig faldt til hvile i sig selv, aldrig opnaadde den værdighet eller den harmoni som gjør stoltheten selvfølgelig og uangripelig utad; han kunde med uhøflig heftighet avvise tilnærmelser hvis kilde kun var oprigtig og uegennyttig beundring, han kunde pludselig avbryte venskapsforbindelser i sykelig angst for indgrep i hans uavhængighet, den i hans genfervæsen medfødte mistænksomhet utartet stundom til intermitterende forfølgelsesvanvid, hvor han veiret fiender og anslag i de uskyldigste og harmløseste ting.

Hans ensomhet øket hans forestillinger om egen merkelighet, og hans ustanselige beskjæftigelse med sig selv kunde anta former av hovmod som maatte virke frastøtende. Men alt dette er kun utvekster, vidnesbyrd om hans i mange henseender abnorme natur, hans overdrevne følsomhet, hans utøilede fantasi, hans sjæls rytme som bølget uregelmæssig mellem apatisk træghet og heftige anfald, hans hysteriske temperament, som gjorde det umulig for ham at bli en helt uskyldig og anfegtelsesløs beboer av hin salige strandbredd som siden Vincennersynet foresvævet ham som naturens hensigt med mennesket. Det er intet bevis mot oprigtigheten i hans «personlige reform». Vi maa, for at være retfærdige, ogsaa erindre at der neppe i hele verdensliteraturen, ja neppe i hele verdenshistorien, findes en eneste personlighet som vi kjender saa godt som Rousseau, hans ustanselige selvanalyse og det derpaa byggede skriftemaal lægger ham frem for os i hele hans nøkenhet uten et fikenblads bedækkelse; vi kjender hver flik i hans sjæl, hver sjofel tanke, hvert syndig begjær, hver tarvelig fristelse, og selv der hvor han forsvarer sig og skryter av sin egen ædelhet, gjør han det med en naiv selvgodhet som ikke er egnet til at skuffe os. Det er vel tvilsomt om der var mange som vilde bestaa prøven av en slik i alle enkeltheter gaaende utvrængning. Men trods alt dette, saa blir dog summen av hans liv, summen av hans handlinger den, at han i alt stort virkelig gjennemførte de principper som han under sin krise valgte sig til ledestjerner for sit liv. Det lar sig ikke negte at han som forfatter og som menneske, som profet og arbeider, fra nu av indrettet sig — uten hensyn til menneskenes dom, kun lyttende til det som hans egen overbevisning dømte som godt og ondt. Det lar sig ikke negte at hele hans følgende liv var en prøve paa, — en prøve fuld av selvopofrelse og nød, — paa hans omvendelses oprigtighet.

Jeg vet nok at der er forfattere som heller ikke har

villet bøie sig for dette bevis, men som med haard- nakkethet trods alt fastholder sin opfatning av Rousseau som en komediant. De ræsonnerer omtrent som saa: da han utsendte sin besvarelse paa det akademiske spørsmaal, var han sig fuldt bevisst at avlevere en paradoks som han selv ikke trodde paa; hans eneste hensigt var at vække opsigt, at glimre ved sit talent, at blende ved sin veltalenhet, at opnaa den berømmelse som hans ærgjerrige sjæl tørstet efter. Men da hans sukces overtraf hans dristigste forventninger, blev han opmerksom og tænkte sig om: han opdaget at han var slaat ind paa en vei som kunde føre til uanede høider, hans eget verk tok magten fra ham, han indsaa at han intet klokere kunde gjøre end at være den han hadde utgit sig for; med Cato's maske for sit ansigt, med Diognes' lader i sin optræden vilde han skille sig slik ut fra alle de andre som kappedes om publikums gunst, at alles øine maatte vende sig mot ham, det enestaaende fænomen. Og han iførte sig maskeradedragten og spillet sin rolle med aldrig svigtende alvor, avviste med indignation enhver spøkefuld antydning, ja han fandt sig i fattigdom og forfølgelse, han lot sine bøker brænde og sig selv landsforvise — altsammen for at opretholde den rolle hans første bok hadde paafort ham.

Der er en ganske liten kjerne av sandhet i dette ræsonnement; efter al sandsynlighet har selve utformningen av *Discours*, saavelsom den opmerksomhet den vakte, ikke været helt uten indflydelse paa Rousseaus egen tankegang og overbevisning; man vet ikke helt ut hvad man mener, før man har git det uttryk, og selv om man er aldrig saa oprigtig i forhold til sit produkt, saa utelukkes derved dog ikke, at verket kan ha en viss tilbakevirkende indflydelse paa forfatteren. Jeg gaar ut fra at Rousseaus overbevisning er blit ham mere og mere bevisst under utformningen av Discours, og da arbeidet laa der færdig i hele sin paradoksale steilhet, og det blev angrepet fra alle kanter, saa at han var nødt til

at forsvare det, saa har det sikkert bidraget til at be=styrke ham i hans tro, har tvunget ham til at ta stilling, til at ta konsekvenserne. Og den sukces det gjorde, den anerkjendelse av hans talent, det fra alle kanter møtte, selv blandt motstandere, har ogsaa bidraget til at øke hans sikkerhet, hans forvissning om at der maatte være noget i dette som vakte saa megen kamp og satte saa mange lidenskaper i bevægelse. — Avfattelsen av Discours saavelsom dens mottagelse har saaledes sikkert været et led i hans omvendelse eller personlige reform. Han sier jo ogsaa selv uttrykkelig at han under sin syg=dom førtes til sit nye liv gjennem den overveielse at der burde være overensstemmelse mellem lære og liv; det var, efterat han hadde forkyndt sit pessimistiske syn paa datidskulturens raattenskap, at han følte pligt til, ikke bare i ord, men ogsaa i gjerning at opponere imot den.

Men der er en uendelig lang avstand mellem denne naturlige og normale foregang og antagelsen av at hele Rousseaus følgende liv med alle dets avkald og op=ofrelser bare var en maske han paatok sig for at impo=nere sine medmennesker. Naar man ser den storslaaede enhet som trods alle tilsyneladende motsigelser stræk=ker sig gjennem alle hans skrifter og handlinger, saa blir en slik antagelse saa urimelig at den kun kan forklares som følgen av en forutfattet antipati; og jeg sier som Rousseau, jeg forlanger tusen beviser for at anta en absurditet. Dersom vi i sin helhet vilde benegte Rous=seaus oprigtighet, vilde hans liv og gjerning bli en ene=staaende kjæmpefarce av en sand djævelsk komik, hvor latteren ikke blot vilde ramme charlatanen selv, men i endnu høiere grad hele menneskeheten som saa grundig lot sig holde for nar, og i væsentlige punkter lot sig forlede til at flytte sine veivisere under indflydelsen av hans kunststykker.

Men en slik farce tror vi ikke paa; kun de ord som kommer fra en brændende overbevisning, har magt til at tænde ilden i andres hjerter; humbugen kan virke en

stund, men den blir snart avsløret; overbevisningen herom er det som har lært os at forstaa at Muhammed ikke var en bedrager og at Ingnatius Loyola var en stor mand.

Vi maa da tro Rousseau paa hans ord, at det var alvor med hans personlige reform, tro ham paa hans ord, fordi han har beseglet dem med sine gjerninger. — Den krise han gjennemgik i disse aar, var en virkelig omvenden; han var en anden efter den end før den; før krisen hadde han været en slave av opinionen, han hadde knydd imot den, men hadde bøiet sig under dens tryk; efter krisen blev han sig selv.

Utgangspunktet for hans forvandling var synet paa veien til Vincennes, dengang da det akademiske spørsmaal fra Dijon støtte mot bevissthetsterskelen og slog hul, saa den verden av indtryk, erfaringer og tanker som hadde oplagret sig i underbevisstheten, fosset ind og blev hans sjælelige eiendom. Dengang «fandt han sig selv». Discours var den første frugt av dette fund; i diskussionen opdaget han nye provinser, og i sine følgende skrifter underla han sig efterhaanden flere og flere av de rike kilder som randt paa bunden av hans eiendommelige personlighet. —

I det væsentlige var dog Rousseau den samme som han blev efter Vincennersynet og dets umiddelbare følger, og derfor var det saa vigtig at gjøre indgaaende rede for denne krise.

Det er ganske vist en overdrivelse at si at hele Rousseau allerede laa i hans første Discours, han har senere ikke bare utfoldet sit væsen og anvendt sine principper paa mangfoldige omraader og forhold, hvor han i Discours indskrænket sig til antydninger; men han har i mangt og meget ogsaa utvidet selve sit hovedsyn, løftet sig til høider, hvor han saa videre og dypere end i sit første skrift.

Men sit standpunkt indtok han allerede dengang, sit paa éngang pessimistiske og optimistiske standpunkt; dypt pessimistisk i sit syn paa det 18de aarhundredes

liv og idealer, likesaa optimistisk i sin forvissning om selve menneskenaturens godhet og rike, omend for en stor del forspildte muligheter.

Vil man forstaa *Discours*, maa man ikke se paa den som en filosofisk løsning av selve spørsmaalet i sin helhet og sin almindelighet, man maa bedømme den som et tidsindlæg som først faar sin betydning og sit værd paa bakgrund av de forhold som hadde fremkaldt det.

Som filosofisk løsning lider avhandlingen av store svakheter, og jeg tænker ikke her først og fremst paa de iøinefaldende overdrivelser, paa de mangfoldige urimeligheter, paa den ulogiske sammenblanding av videnskapen i og for sig og dens utvekster; men jeg tænker først og fremst paa selve problemstillingen. Her var Rousseau, som Paul Hensel[1] med størst klarhet har paapekt, endnu selv søn av det 18de aarhundrede, bundet av det utilitaristiske livssyn som behersket tiden. For Rousseau i Discours, saavelsom for samtidens oplysningsfilosofer, stod det like klart at kulturens værdi maatte avgjøres efter den grad hvori den tjener menneskenes sedelighet og lykke. Problemstillingen var den samme for begge partier; men svaret faldt forskjellig, diametralt motsat ut. Oplysningsfilosoferne hævdet og gjentok til trivialitet, at kulturen — oplysningen, kundskaperne, kunsten — var al sedelighets og altsaa al menneskelig lyksalighets grundvold. Naar alle mennesker hadde tilegnet sig encyklopædien, naar de hadde overvundet uvidenheten vilde de bli sedelige og lykkelige. Likeoverfor denne dogmatiske tillid til kulturens lyksaliggjørende almagt hævdet Rousseau det motsatte paradoks, at kultur og sedelighet — og altsaa ogsaa lykke — var uforenelige. Likeoverfor sin samtid hadde han sikkert ret; han kunde med rette paaberope sig historien for at bevise at kulturen ikke gjør menneskene bedre eller lykkeligere; han kunde øse billeder fra den verden som omgav ham, og som var sprækkefærdig av beundring for

[1] *Paul Hensel:* Jean Jacques Rousseau, p. 20, cfr. p. 32—33.

sin kultur og sine videnskaper, for at gjøre det indlysende at sedelighet og kultur ikke netop falder sammen. Og han har vel ogsaa dypere ret, forsaavidt som der synes at bestaa et fast misforhold mellem kultur og lykke. Eller som Hensel uttrykker det: «Dass jeder Schritt in die Kultur hinein nicht nur einen Schritt von der Natur fort, sondern auch eine Erschwerung für das Ziel des naiven Glückstrebens bedeutet, wird heute wohl nur noch von wenigen bestritten.»

Men sedelighet og lykke er ikke de eneste menneskelige værdier, der er andre værdier som ligger jenseits von Gut und Böse, jenseits vom Glück. «Wer fragt nach Glück?» spør Nietzsche. «Das thun nur Engländer und Weiberkühe,» svarer han.

Kulturen spør ikke efter menneskehetens lykke, likesaalitt som kunstneren eller videnskapsmanden hengir sig til sit arbeide for at opnaa personlig lykke gjennem det. Han drives av sin forskertrang, han kan ikke la bli at hengi sig til den, det er det eneste som gir hans liv betydning; selv om han ser at det skader ham, selv om han fornemmer at det fortærer ham, selv om det fylder hans sjæl med en uro der negter ham en times salig hvile, — han finder dog et livsindhold i sin «overindividuelle» kamp for sandheten, som er ham mere værd end alverdens lykke. Denne uselviske sandhetsforelskelse er en frugt av kulturen, likesom den er dens hovedformaal, den har kulturmennesket fremfor det primitive menneske, og heri har kulturen sin ganske selvstændige værdi, fuldstændig uavhængig av om hvorvidt den tjener menneskets sedelighet eller ikke. Disse overindividuelle kulturværdier var det 18de aarhundrede endnu ikke blit sig bevisst og heller ikke Rousseau i Discours; hans personlige reform saavelsom hele hans følgende liv i farefuld kamp for sandheten var et bevis for deres eksistens; men de var endnu ikke blit del av hans filosofi.

Endnu ikke. Ti naar Hensel mener at denne rent

idealistiske forstaaelse av videnskapens selvstændige værd, uavhængig av dens indflydelse paa menneskenes skjæbne, for altid blev Rousseau en hemmelighet, kan jeg ikke være enig med ham. Der findes i hans skrifter fra senere tider, hvad jeg til sin tid skal gjøre opmerksom paa, adskillige uttalelser som tyder paa at han ikke blot har følt den rene sandhetstrang i sit hjerte, men at han ogsaa med fuld bevissthet har git den den plads som tilkommer den. Ja det forekommer mig at han allerede i sit *Réponse au roi de Pologne* har git et nogenlunde klart uttryk for denne erkjendelse: «Alle tings skaber er sandhetens kilde; at kjende alt er en av hans guddommelige egenskaper; at erhverve kundskaper og at utvide sit syn *(étendre ses lumières)* er altsaa paa en maate at bli delagtig i den høieste visdom *(la suprème intelligence)*.» Dette forekommer mig at være forstaaelse av sandhetsbegeistringens selvstændige værdi, uavhængig av sedelighet og lykke, navnlig naar man ser det i sammenhæng med det følgende: min motstander «utbreder sig endvidere om al den nytte menneskene i forskjellige retninger kan ha av kunster og videnskaper» o. s. v.

Men i selve *Discours* er spørsmaalet om kulturens værd udelukkende gjort avhængig av dens forhold til menneskenes dyd og lykke; det er sandt.

VI.

Musik.

Som rimelig, var det, utenfor den vidtløftige polemik som Rousseau indviklet sig i i anledning av sin første *Discours*, litet som kom fra hans pen i de par nærmeste aar, og naar undtages *Le Devin du village* og «musikbrevet», som vi snart skal komme til, var det som kom heller ikke av nogen dypere gaaende interesse. Baade hans *Rimbrev til vikaren av Marcoussis*[1] og hans *Liktale over hertugen av Orléans*[2] og hans *Avhandling om heroismen*[3], som alle blev skrevet i 1751, er yderst ubetydelige arbeider som fuldt ut fortjener den forglemmelse hvortil de er hjemfaldt.

Naar jeg allikevel vil ofre et par minutter paa dem, saa er det kun for at vise hvorledes de tanker som vi nu har lært at kjende, aldrig var fraværende fra hans sjæl, men dukket frem ved enhver leilighet, hvor fjern den end kunde synes.

[1] *Epitre à Msr. d'Étang, Vicaire du Marcoussis, Oeuvres.* cfr. *Conf. L.VIII.*

[2] *Oraison funèbre de son A. Monseigneur le duc d'Orléans, premier prince de Sang de France. Oeuvres XIV.*

[3] *Discours sur cette question proposée en 1751 par l'Académie de Corses: Quelle est la vertu la plus nécessaire aux héros et quels sont les héros à qui cette vertu a manqué? Oeuvres I.*

Hr. d'Etang, prest i Marcoussis, i nærheten av Paris, hørte til Rousseaus daværende venner; en gang imellem drog han derut og tilbragte nogen behagelige dage i landlig fred, med sang og musik. Det var efter et slikt besøk han skrev sit *Epitre* for at takke for sig. Men de skrøpelige vers dvæler ikke saameget ved landlivets behageligheter, som de er opfyldt av bitterhet over Paris, som han er saa lykkelig for en stund at kunne forlate, «denne by, hvor hovmod regjerer, hvor Frankrikes største skurker tyranniserer skikkelige folk, hvor charlataneri, forloren fornemhet og frækhet tilintegjør de beskedne talenter og gjør lykken til sin slave, hvor døgenigter og drivere blir statsmænd, hvor unge og smukke embedsmænd, utspekulerte lapser, bærer sine parykker til skue, den eneste fortjeneste de eier, hvor filosoferne som gemene parasiter sælger sit vid for en god middag hos en Aspasia eller Phryne».[1] — — Taknemmelig er han for alle de pariserfigurer han skal slippe at se hos sin landlige vert, — de rike parvenuer, de utaalelige petitmaître, de anestolte junkere, men fremfor alt «de forbandede individer som man kalder skjønaander, som det vrimler av i Paris, villige til at strø virak for enhver rikmand som fodrer dem, gemene smigrere, hvis man feterer dem, og endnu gemenere bakvaskere, hvis man med sund sans foragter deres intetsigende ordskvalder».

Den samme polemiske og bitre tone gjenfinder vi paa flere steder i liktalen over hertugen av Orléans.[2] Den avdøde var en søn av regenten, men hadde ikke lignet sin far i nogen henseende; kjed av hovedstaden

[1] Kommer man ikke til at tænke paa begyndelsen av «Maidagen»?

[2] Rousseau holdt ikke selv denne tale, den var skrevet paa bestilling av abbé Darcy, som hadde ærgjerrighet som prædikant uten at ha talent. Engang tidligere hadde *Voltaire* hjulpet ham, nu hendte han sig til Rousseau. «*Malheureusement,*» sier Saint Marc Girardin, «*Voltaire et Rousseau, quand ils composaient pour l'abbé Darcy, travaillaient comme pour lui et non comme pour eux-mêmes.*» (J. J. Rousseau I, 71).

og verden, hadde han trukket sig tilbake fra hoffet til Saint-Geneviève, hvor han hadde hengit sig til studier og veldædighetsgjerninger; her var naturligvis tilknytningspunkter for Rousseaus egne tanker, han benytter ret som det er den avdøde fyrstes fromhet som utgangspunkt for anfald paa tidens usselhet, hykleri, overdaadighet, hovmod.

Naar han vil gjøre rede for hvorledes hertugen opfyldte sine fyrstelige pligter, utbryter han: «Det maa vi indrømmme, mine herrer, at hvis disse pligter bestaar i utfoldelsen av en tom pragt, som ofte er egnet til at oprøre hjerterne mere end til at blende øinene; i en tøilesløs luksus, som sætter rigdom i storhetens sted; i en herskesyk utøvelse av magten, hvis strenghet vidner mere om hovmod end om retfærd, hvis dette, sier jeg, er fyrsternes pligter, — saa har han ikke opfyldt dem.»

Det er uendelig meget vanskeligere for en fyrste end for en privatmand at bli et pligtopfyldende menneske. «I deres ulykkelige opdragelse synes alt at samvirke til at fjerne lyset fra deres øine og dyden fra deres hjerter. Fra sin spædeste barndom av er de beleiret av en skare usle og farlige smigrere; deres falske venner som har fordel av at opretholde deres uvidenhet, gjør alt hvad der staar i deres magt for at hindre dem i at se noget med egne øine. Lidenskaper som aldrig betvinges, hovmod som aldrig motarbeides, indblæser dem de uhyrligste fordomme og leder dem ind i en skjæbnesvanger forblindelse som deres omgivelser kun bidrager til at øke; ti for at faa magt over dem sparer hoffet intet som kan gjøre dem svake, herskerens dyd er og vil altid være hofmændenes rædsel.»

Men denne fyrste var ikke som saa mange andre, han tænkte ikke paa andet end at tjene sin konge og almenvellet, et sjeldent og kanske enestaaende eksempel ved hoffet, hvor man vistnok stadig har slike ord i munden, men hvor de kun er skalkeskjul for «egennytte, misundelse og graadighet».

Som vi maatte vente os, er Rousseau i høi grad rørt

over at den avdøde har trukket sig tilbake til ensomheten; men før han gaar over til at skildre ensomhetens saligheter, kan han dog ikke la bli at kaste et harmfuldt blik tilbake paa den verden som hertugen har vendt ryggen, «denne letsindige, straalende og fordærvede verden, hvor fromme mænds visdom gjælder for galskap, hvor dyd er ukjendt og foragtet, — — hvor en hovmodig filosofi, som man gjør saa meget væsen av, bestaar i nogen golde læresætninger som fremføres med brask og bram, men som enhver vilde gjøre sig latterlig ved at praktisere». — Nei hertugen valgte den bedre del, da han søkte fred hos en kreds av religiøse mænd, «hvor det endnu er tillatt at være en bra mand uten at frygte sine omgivelsers haan og hat».

Saaledes bryter han i hvert øieblik ut av liktalens skablonmæssige ramme for at gi uttryk for sit hat til samtiden; ja om det saa er prinsens faste og selvpinsler, som han vel i og for sig ikke har noget tilovers for, saa faar de sit værd likeoverfor «tidens bløtagtighet», likeoverfor *ce monde effeminé, si peu fait pour juger de la douceur de votre joug.* — «Hvormange er der ikke som drister sig til at bebreide ham at han forkortet sit liv i pinsler og faste, og som ikke rødmer over selv at forkorte sit i skammelige utsvævelser.»

Samme aar som Rousseau skrev liktalen over hertugen av Orléans, fremsatte det korsikanske akademi følgende underlige spørsmaal: «Hvilken dyd er den nødvendigste for helter, og hvilke helter er det som har manglet denne dyd?»

Det er betegnende for Rousseaus ujevne utvikling og den puerilitet han endnu var beheftet med, at han for alvor satte sig til at løse denne dumme gaate. Resultatet var da ogsaa derefter, og han har fuldstændig ret naar betegner sin avhandling som *très mauvaise;* han sendte den da heller ikke ind til akademiet, og var rasende da den, mer end femten aar senere, blev offentliggjort mot hans vilje. [1]

[1] Se brev til *Dupeyrou* $^{18}/_{1}$ 1769 og til *Laliaud* $^{16}/_{2}$ s. a.

Hist og her fremkommer dog ogsaa i denne mislykkede *Discours* et og andet utbrud av de tanker som i denne tid optok ham saa sterkt, men av større interessse er et fragment som Jansen har fundet mellem hans manuskripter, og som efter al sandsynlighet skriver sig fra samme aar eller det følgende (1752).

Det er en paabegyndt «Spartas historie».[1]

Vi kjender hans beundring for de gamle spartanere, det var reversen av hans foragt for Ludvig XV's parisere; det maatte ligge nær for ham at fordype sig i denne verden av dyd og tarvelighet, uten kunst og verdslig filosofi, saa rik paa mandighet og karakterstorhet. Han naadde allikevel ikke langt; hvad der foreligger, er en fortale og en 3—4 sider tekst. Herav ser vi imidlertid saameget, at hensigten med arbeidet var utpræget moralsk, han gik til Sparta av samme grund som Tacitus gik til Germania, han søkte et ris til sin samtid. Han mener at ingen betragtninger er nyttigere end de som kan bringe os «til at forstaa hvad magt lovene og sederne har over mennesket, og hvad mennesket selv formaar, naar han oprigtig elsker dyden. Det er altsaa paa éngang at ære og undervise menneskeheten at samle disse kostbare mindesmerker, som lærer os hvad menneskene kan være, ved at vise os hvad de har været.

La den moderne historie beholde alle sine høist vigtige detaljer om nogen fyrstes fødsler, egteskaper og død, om deres jagter, om deres kjærlighetshistorier, deres kjedsommelige fester, deres triste glæder og deres folks elendigheter. — — —

La os da, om mulig, lære at der var en tid da der eksisterte mænd, og la os begræde vor egen tids jammer og skam, som tvinger os til at gaa saa langt tilbake i tiden for at finde dem».

Rousseaus opfatning av historien gaar ind som et led i den tankegang som behersker ham i disse aar. Det

[1] *Histoire de Lacédémone, par J. J. Rousseau.* Se Albert Jansen: *J. J. Rousseau: Fragments inédits,* Paris 1882, p. 11 ff.

er ganske vist hans agt at være upartisk, han er ikke blind for spartanernes svakheter, og han har ikke isinde at gjøre dem bedre end de er; sandheten fremfor alt; men han forbeholder sig dog at bli varm over de bedrifter han har at berette om, og at gi sin harme luft, naar noget oprører ham, han sigter ikke mot overlegen objektivitet, «det er mig ganske likegyldig, om nogen skulde bebreide mig mangel paa den alvorlige kulde som man, jeg vet ikke hvorfor, saa sterkt anbefaler historikerne, som om ikke historiens nytte først og fremst bestod i med ild at vække kjærlighet til alle gode og avsky for alle onde mennesker».[1]

Vi ser, at hvor vi træffer Rosseau i disse aar, saa er han den samme, — i hans ydre liv, i hans offentlige skrifter, i hans privatbreve, i hans kladder og utkast og ufuldendte begyndelser, overalt møter vi de samme tanker og stemninger.

* * *

Sommeren 1752 kom et selskap av italienske operasangere til Paris og gav forestillinger; det var noget ganske nyt for pariserne, selv Pergolesi's dengang 20 aar gamle, berømte opera buffa *La serva padrone* var neppe kjendt av navn; men de fremmede sangere erobret snart verdensstaden, dog ikke uten heftig motstand, og det ut-

[1] Den samme moralske tendens vendt mot samtiden kommer ogsaa sterkt til uttrykt i slutningen av fortalen, hvor det heter: *Le plus grand inconvénient de celle* (ɔ: *l'histoire*) *que j'entreprends est qu'on y voit des hommes qui ne nous ressemblent presque en rien, qui nous paraissent hors de nature peut-être autant parce que nous y sommes, que parce qu'ils y sont en effet. Leurs crimes nous feront horreur; quelquefois les vertus nous feront frémir. Egalement faibles et pusillanimes dans le bien et dans le mal, tout ce qui porte un certain caractère ne nous paraît plus possible. L'incredulité dont nous faisons parade est bien [plus] l'ouvrage de notre lâcheté que celui de notre raison etc.* Jansen op. cit. p. 12—13.

viklet sig, som vi snart skal høre, efterhaanden til en formelig borgerkrig mellem de stridende partier.

Ingen var mere begeistret for italienerne end Rousseau, han forsømte aldrig en aften og hengav sig helt og holdent til nydelsen av de henrivende melodiers velklang. Som vi vet, var den italienske musik ingen nyhet for ham, han hadde som unggut svelget i den i Turin, og senere hadde han som moden mand tilegnet sig den i Venedig. Men paa den anden side hadde han jo ogsaa fordypet sig i Rameau's teoretiske verker, hans hjerte hang endnu ved det franske musikdrama, og den musik han hittil selv hadde komponeret, var væsentlig bygget efter Rameau's «lærde» manér, selv om der enkeltvis, f. eks. i «*Les Fêtes de Navarra*» ogsaa har været paavist italiensk indflydelse. — Bouffonisternes besøk i Paris blev imidlertid avgjørende for ham, han tok nu lidenskabelig parti for den italienske musik og blev snart hovedanføreren i kampen.

Nogen uker efter italienernes ankomst til Paris, reiste han til *Passy* for at ta bad; han var indbudt til at bo hos *Mussard*, en slegtning og ven av ham, som paa sin juvelerforretning i Genf hadde tjent saa meget at han kunde tilbringe sine ældre dage i landlig otium. «Mussard spilte violoncel og næret en lidenskabelig kjærlighet til den italienske musik; en aften sat vi og talte meget om den, navnlig om *opera buffa*, som vi begge hadde set i Italien og begge var like henrykt over. Om natten fik jeg ikke sove, men laa og drømte om hvorledes man skulde kunne gi franskmændene en idé om denne genre. — — Da jeg den næste morgen gik og spaserte og drak mineralvand, laget jeg noget slags vers i al hast og anbragte melodier som faldt mig ind. Jeg rablet det derefter ned — — — og ved teen kunde jeg ikke holde mig fra at vise disse forsøk til Mussard og til frøken Duvernois, hans husbestyrerinde — — —. Jeg tænkte mig ikke at det var noget værd eller noget at fortsætte, og hvis det ikke hadde været for mine til-

hørereres bifald og opmuntringer, hadde jeg vel kastet mine papirlapper i ilden, som jeg har gjort saa mangfoldige ganger med ting som ikke var mindre gode; men de egget mig saa sterkt at mit drama blev nedskrevet i seks dage, og al musikken skisseret, saa jeg efter min ankomst til Paris ikke hadde stort andet igjen end litt utfylding hist og her; og jeg fuldførte det hele med slik raskhet at mine scener efter tre ukers forløp laa fuldt færdige til opførelse. Der manglet kun divertissementet, som først blev laget en god stund efter.»

Det var «Landsbyprofeten» eller *Le Devin du village*».

Han brændte nu efter at faa stykket frem, men da det var noget ganske nyt, og da han desuten hadde sit uheld med *Les Muses galantes* i friskt minde, fandt han det uklokt at la det gaa under eget navn, og *Duclos*, hvem han nylig hadde knyttet sig til, paatok sig at greie det hele. For at opretholde sin anonymitet var Rousseau ikke tilstede ved den første prøve; «men alle som hørte den, var henrykt, i den grad at dagen efter snakket man ikke om andet i alle Paris's selskaper. Hofintendanten, hr. de Cury, som ogsaa hadde overværet prøven, forlangte stykket for at faa det opført ved hoffet. Men Duclos som kjendte mine ønsker, og som mente jeg vilde være mindre herre over mit arbeide ved hoffet end i Paris, sa nei. Cury befalte ham at utlevere det, men Duclos holdt sig stiv, og striden mellem dem blev saa heftig at de en dag holdt paa at komme i haarene paa hverandre, var de ikke blit skilt. Man henvendte sig til mig, men jeg overlot avgjørelsen til Duclos. Hertugen av Aumont blandet sig i det, og Duclos mente endelig at maatte bøie sig for magten, og stykket blev utleveret for at opføres i Fontainebleau.»

Det viste sig at Duclos hadde hat ret i sin frygt for hoffets overgrep, og Rousseau maatte gi sig; det som han selv satte mest pris paa i sin opera, var recitativet, her mente han virkelig at ha skapt noget nyt og originalt; men netop derfor var man ræd for at det skulde støte an

mot hoffolkenes vanemæssige begreper, og Rousseau blev anmodet om at lage et nyt recitativ; det hadde han dog ikke hjerte til, men han maatte bøie sig og fandt sig i at Francueil og Jelyotte foretok de ønskede forandringer.

Dagen for opførelsen nærmet sig, en stor dag for Rousseau. Han blev standsmæssig hentet i en hofvogn, og sammen med Mademoiselle Fel, Grimm og Reynaud rullet han statelig ind gjennem Fontainebleaus pragtfulde porte; han var tilfreds med generalprøven, man hadde gjort hvad man kunde, for at opnaa en sukces, orkestret var sammensat av operaens og det kongelige kapel, Jelyotte spilte Colin, frk. Fel Colette, Cavillier profeten. Jelyotte hadde instrueret, og Rousseau hadde litet at si, han følte sig som en skolegut blandt alle disse mennesker.

Det var med yderst blandede følelser han dagen efter indtok sin plads ved selve forestillingen. «Jeg bar min sedvanlige nonchalante dragt, langt skjeg og noksaa usoigneret paryk. Idet jeg betragtet denne mangel paa sømmelighet som en modig handling, traadte jeg ind i den sal hvor en halvtime efter kongen, dronningen, den kongelige familie og hele hoffet skulde komme. Jeg satte mig i den loge hr. de Cury førte mig til, det var en stor loge paa scenen, likeoverfor den lille høiere liggende loge, hvor kongen tok plads med Mad. de Pompadour. Omgit av damer og eneste mand paa første bænk, kunde jeg ikke være i tvil om at man hadde placeret mig der, forat alle skulde kunne se mig. Da lyset blev tændt og mit øie faldt paa min dragt midt imellem alle disse yderlig pyntede mennesker, begyndte jeg at føle mig ilde, jeg spurte mig selv om jeg var paa min plads her, om jeg var passende klædt, — men efter nogen minutters ængstelse svarte jeg mig selv: Ja — — — — jeg er paa min plads her, siden jeg er indbudt, og siden det er mit stykke som skal spilles, og siden jeg jo har skrevet det udelukkende derfor; naar alt kommer til alt, saa er der ingen som har større ret end jeg selv til at nyde frugten av mit arbeide og mine

talenter. Jeg er klædt som sedvanlig, hverken værre eller bedre; hvis jeg atter begynder at bøie mig for opinionen i noget, saa tar den snart magten fra mig i alt. Vil jeg være mig selv bestandig, saa maa jeg ikke rødme noget sted i verden over at være klædt efter den stand jeg har valgt mig. Mit ydre er tarvelig og upyntet, men ikke urenslig eller malpropert. — — — Man vil finde mig latterlig og uforskammet; — naaja, hvad gjør det? Jeg maa kunne taale snak og skumleri, naar det bare ikke er fortjent. — —

— — — — Fra den første scene[1] av, som isandhet ogsaa er fuld av rørende ynde, hørte jeg omkring i logerne en mumlen av overraskelse og bifald — — — Og det vokste og bredte sig over hele salen — — Man klapper ikke i kongens nærværelse; men det gjorde at man hørte alt, hvad stykket saavelsom forfatteren bare vandt paa. Jeg hørte omkring mig en hvisken av kvinder som syntes mig skjønne som engler, de sa halvhøit til hverandre: Hvor charmant! hvor henrivende! Der er ikke en tone som ikke gaar til hjertet. Glæden over at meddele saamegen bevægelse til alle disse elskelige væsener, bevæget mig selv til taarer, og jeg kunde ikke holde dem tilbake ved den første duet, da jeg saa jeg ikke var den eneste som graat. — — — — Jeg har set stykker som har vakt sterkere utbrud av beundring, men jeg har aldrig set en saa ublandet *(pleine)*, en saa mild og rørende betathet gjennem en hel forestilling — — — De som var tilstede den dag, vil mindes det, ti virkningen var enestaaende.»[2] — — —

[1] *Colette, soupirant, et s'essuyant les yeux de son tablier:*

J'ai perdu tout mon bonheur;
j'ai perdu mon serviteur;
Colin me délaisse.

Hélas! il a pu changer!
Je voudrais n'y plus songer;
j'y songe sans cesse. etc.

[2] *Confessions.* L. VIII.

Herom er der ogsaa andre vidnesbyrd; da han, som vi har hørt,[1] efter en søvnløs nats selvprøvelse bestemte sig for at undgaa møtet med kongen og under paaskud av sygdom hadde forlatt slottet, mottok han et brev fra Jelyotte,[2] hvor det heter: «De gjorde uret i at reise midt under Deres triumf. De vilde ha nydt frugterne av den største sukces som nogensinde har forekommet her i landet. Hele hoffet er henrykt over Deres arbeide; kongen der, som De vet, ikke bryr sig om musik, gaar hele dagen omkring og synger Deres melodier med sit kongerikes falskeste stemme, og han har forlangt en ny forestilling i næste uke. — — — Hertugen av Aumont sa imorges til mig, at hvis De hadde latt Dem præsentere for kongen, var han sikker paa at De vilde ha faat en pension — —»

Ogsaa i pressen var begeistringen stor. «Et nyt intermezzo,» skriver Raynal,[3] «hvis tekst og musik er av hr. Rousseau, hadde nylig en likesaa glimrende som ubetinget sukces. Digteren lar et landlig elskende par tale i sin egen grammatik og sit eget sprog, og komponisten skaper en ny art av tonekunst, som liketil og naivt finder det passende uttryk for det den vil gjengi. Fagmænd beundret især den smak og charme som aabenbarte sig i akkompagnementet, og dette akkompagnement er i sin art noget ganske nyt for vort land. Den lykke *Le Devin du village* gjorde i Fontainebleau, gir kunstelskere det haab, at heller ikke operaen i Paris vil vente længe med at fremføre stykket paa sine brædder.»

Dette haab gik snart i opfyldelse; efterat den først i slutten av februar paanyt var spillet for kongen paa slottet Bellevue, hvor selveste Pompadour spilte en av rollerne, naadde operetten endelig den 1ste mars (1753) frem paa Pariseroperaen, hvor stykket var besat med de samme kræfter som i Fontainebleau. Det blev mottat

[1] Se ovenfor p. 86—87.
[2] 20de oktober 1752. Se *A. Jansen*, Rousseau als Musiker, p. 463.
[3] Mercure de France, december 1752, citeret hos Jansen p. 106.

med stormende jubel og holdt sig længe, fyldte hus efter hus, i konkurranse med de mest yndede italienske operaer, hvad ikke engang Rameau formaadde. Og fra Paris gik *Devin du village* til provinsen og utlandet og viste overalt sin evne til at naa hjerterne og erobre publikum. Om høsten (1753) blev der endog laget en parodi, *Les amours de Bastien et de Bastienne*, en .ære som forutsætter stor popularitet; parodien gjorde næsten like saa stor lykke som originalen, *Théâtre italien* var fyldt kveld efter kveld lang tid utover, samtidig som man gik i operaen og hørte paa *Devin*.

Der hævet sig naturligvis ogsaa enkelte fiendtlige røster, en hr. *de Bonneval* som i sit «En eremits brev til J. J. Rousseau» søkte at reducere hans sukces til intet, og den bekjendte ondskapsfulde journalist *Fréron* som med vanlig giftighet overfaldt teksten til *Devin* og efter evne latterliggjorde dens meningsløsheter og daarlige vers; andre, som Rousseaus forhenværende ven *Père Castel*, hans navne *Pierre Rousseau* fra Toulouse o. fl., kom med insinuationer om at Rousseau hadde stjaalet hele herligheten, baade musik og tekst, en mening som, senere støttet av hans mange fiender, vakte en temmelig utbredt tiltro, skjønt den sikkert er ganske grundløs.

Men alle de kyndige var enige om at lovprise digterkomponisten, *Grimm*, som var litt av en musiker, kommer i sin *Correspondance* gang paa gang tilbake til *Landsbyprofeten* og altid i de mest anerkjendende uttryk, *Marmontel*, som selv er henrykt, fortæller at alle unge piker kunde operetten utenad, *d'Alembert* komplimenterer Rousseau for hans ypperlige opera midt i polemikken om teatret, selv musikere av faget, som *Grétry*, har sterke lovord for den, og da *Gluck* saa stykket opført i Paris, sa han til sin elev Salieri: «Vi vilde vel ha gjort det anderledes, men vi vilde hat uret.»[1]

Selv var Rousseau inderlig fornøiet med sit arbeide;

[1] Cfr. *Jansen:* Rousseau als Musiker, p. 180 ff., hvor man foruten de nævnte ogsaa vil finde en række andre rosende uttalelser om *Devin*.

og paa alle de steder hvor han omtaler det, er det med uttryk av faderstolthet, hvad der ingenlunde er tilfældet med alle hans arbeider; han var ikke blottet for selvkritik; da han var i teatret for at se paa sit lystspil *Narcisse*, kunde han ikke holde ut at se stykket tilende, slik kjedet han sig, og man vil omkring i hans skrifter finde nedsættende domme baade om det ene og det andet av hans verker. Men *Le Devin du village* omtaler han altid med uforanderlig ømhet. Da han i 1755 utgav operetten i trykken, indledet han den med en kort fortale som strutter av den selvsikkerhet heldet gir. Han oplyser her om at han nu har fjernet de forandringer i musikken, han hadde tillatt sine venner at foreta i anledning av opførelsen i Fontainebleau, og overalt indsat sit eget. De grunde han anfører herfor, er i høi grad karakteristiske for ham. «Min første grund er,» sier han, «at siden dette arbeide bærer mit navn, saa bør det jo ogsaa være mit, selv om det skulde bli daarligere; den anden, at disse forandringer kunde jo være udmerkede i og for sig, og allikevel berøve stykket den usedvanlige (*peu connue*) énhet som vilde være toppunktet av al kunst, hvis man kunde gjennemføre den uten gjentagelser og monotoni. Min tredje grund er at dette arbeide er gjort til min egen fornøielse, og at dets virkelige sukces derfor bestaar i at behage mig, og der er jo ingen som bedre end jeg selv vet hvorledes det maa være for at behage mig mest.»[1] Og endnu faa aar før sin død uttaler han sig med den største varme om sit musikdrama og den intime sammenhæng hvori det staar til hans inderste væsen. «Forfatteren av *Le Devin du village*,» sier han i 2den dialog,[2] «er, hvad han nu ellers kan være, ikke nogen almindelig forfatter — — Der er i dette stykke en mildhet, en charme og fremforalt en enkelhet som sterkt adskiller det fra et hvilketsomhelst andet arbeide i samme genre. Der findes i teksten hverken spændende situa-

[1] Oeuvres XI, 251.
[2] Oeuvres XIII, p. 160, cfr. XII, 260.

tioner eller skjønne sentenser eller prunkende moral, og der findes ikke i musikken hverken lærde kunster eller indviklede perioder eller storartede sange eller patetiske harmonier. Handlingen er mere komisk end rørende, og allikevel gjør operetten indtryk, bevæger os, rører til taarer; man føler sig bevæget uten at vite hvorfor. Hvorfra kommer denne hemmelige ynde som betar hjerterne? Denne enestaaende kilde som ingen anden har øst av, er ikke Hippokrene; den kommer andetstedsfra. Forfatteren maa være like saa eiendommelig som hans stykke er originalt. Hvis jeg for første gang — — — hadde set *Le Devin du village* uten at vite hvem der var forfatteren, vilde jeg uten betænkning ha sagt: det er den samme som har skrevet *La nouvelle Héloïse*, det er Jean Jacques, det kan kun være ham. Colette interesserer og rører paa samme maate som Julie, uten situationens magi, uten noget apparat av romantiske hændelser; den samme naturlighet, den samme milde blidhet; de er søstre, eller jeg skulde ta meget feil.»

Vi ser altsaa, — Rousseau selv, de fleste sagkyndige og det store publikum hjemme og ute, alle var like henrykt over «Landsbyprofeten».

Men vi? Hvorledes staar det lille musikdrama for nutiden? Har det beholdt sin plads blandt de faa kunstverker som motstaar tidens tand paa grund av evige værdier? Eller var det kun en av de stormende og forbigaaende sukces'er som kunstens historie er saa rik paa?

Teksten forekommer mig at være av en næsten lallende barnslighet: Colette elsker sin Colin av hele sit hjerte; men Colin er ikke helt paalidelig, han har latt sig forlede av landsbyens slotsfrue og forsømmer sin hyrdinde. Hun skjønner ikke hvad der gaar av ham, altid undflyr han hende, hun vet ikke hvor hun skal hen, vil ikke tænke paa ham, men tænker paa ham bestandig. I sin sorg gaar hun til *Le Devin du village*, profeten, som kan mere end sit Fadervor, ser ind i fremtiden og vet raad for alt; hun nærmer sig frygtsomt den gamle,

med sit pengestykke knyttet i lommetørklædet. Hos ham finder hun trøst og hjælp; han lover at bringe hende Colin tilbake, dersom hun vil følge hans raad: hun skal late som hendes kjærlighet er blit lunknere:

Pour vous faire aimer d'avantage
feignez d'aimer un peu moins.
L'amour croît, s'il s'inquiète,
il s'endort, s'il est content:
la bergère un peu coquette
rend le berger plus constant.

Profeten vet ved sine hemmelige kunster at Colin straks vil komme, og han ber Colette fjerne sig, til han kalder paa hende; og Colin viser sig naturligvis; han er alt paa bedringens vei, er kjed av sin fornemme kjærlighet, længes tilbake til sin hyrdinde og betror sig til profeten. Men dennegang har den gamle ingen trøst for ham; tvertimot, det er for sent, Colette er gaat træt av hans forsømmelighet, har git sit hjerte til en anden, til en smuk herre fra byen; Colin er fortvilet og bønfalder profeten om hjælp. Profeten lover at forsøke, byr ham at fjerne sig, forat han kan være alene et øieblik; og nu spiller han sin lille trollmandskomedie, tar frem av lommen en svartebok og en tryllestav og begynder sine kunster, endel bondepiker som er kommet for at raadspørge ham, blir forfærdet over hans krampevridninger, slipper sine gaver paa jorden og flygter. — Men snart er det gjort: «Trolldommen er utøvet, Colette vil komme hit.» Colin nærmer sig angrende, bønfaldende, men Colette spiller sin komedie, med nedslagne øine, knipsk: «din møie er forgjæves — jeg elsker dig ei mer,» — indtil han i fortvilelse vil flygte for aldrig mer at se hverken hende eller landsbyen; men det blir den elskende Colette for meget, hun stanser ham med et ømt skrik, og efter endnu et par replikker falder de i hinandens armer; profeten kommer til og nyder de unges lykke som sin visdoms triumf, gutter og jenter fra landsbyen samler sig

om de forsonede, deler deres glæde, danser og synger kjærlighetens, trofasthetens, landlighetens og uskyldighetens pris, mens teppet falder.

Denne spæde handling bæres frem paa vers som i klang og rhytme intetsteds hæver sig over det ordinære, og i ord som i sin direkte likefremhet vistnok stundom kan utløse en naiv rørelse, men som paa grund av sin altfor store almindelighet neppe en eneste gang lar læseren opleve et konkret, gripende billede. —

Som digterverk er *Le Devin* en bagatel; men det er dog ikke uten historisk betydning, fordi det viste vei til nye emnekredser; i den store opera, saavelsom i det store franske drama, hadde man hittil næsten udelukkende bevæget sig mellem klassiske helter, og paa begge omraader hadde der utviklet sig en skablon som laa langt borte fra det virkelige liv, disse teaterkonger gik altid majestætisk indsvøpt i togaer, og førte et sprog, spækket med troper og figurer, som hadde megen liten likhet med levende menneskelig tale. I *Le Devin* træffer vi, om ikke første gang, saa dog for første gang med merkbare eftervirkninger, jevne bønder som uten kruseduller og mytologisk prydsprog bent ut sier hvad de tænker og føler. Sammenlignet med senere tiders beske skildringer fra bondelivet, synes Colin og Colette i sin karakterløse almindelighet ganske vist overmaade langt borte fra det man nu mener med naturalisme; men de betegner dog i sin tid et skridt henimot naturalisme, baade fordi de, likesom profeten selv, er almindelige bønder, som ikke bærer sig det ringeste heltemodig, og fordi de er sat ind i et bondemilieu, hvorfra et virkelig, om end ikke synderlig nuanceret, landsbyliv aander os imøte. Literaturhistorisk indtar Rousseaus syngestykke en lignende plads i utviklingen som Diderots borgerlige skuespil nogen aar senere; begge er de uttryk for tidens tendenser mot natur, mot demokrati, mot det rørende.

Men *Le Devins* literære betydning er allikevel forsvindende, det var som musik det erobret samtiden, og

det er som musik det væsentlig interesserer den dag idag. Eller rettere sagt som *musikdrama*. Rousseau hadde her meget bestemte og meget moderne meninger. Som jeg allerede tidligere[1] har hat anledning til at gjøre opmerksom paa, hadde han meget ringe tanker om poesi og versekunst; han betragtet verseskriveri nærmest som «en øvelse som kan være bra nok til at lære at skrive bedre prosa av», og efter sine mislykkede poetiske ungdomsforsøk, gik han da ogsaa snart helt og holdent over til prosaen. Men det var som forfatter; som musiker tænkte han ganske anderledes. Musik var for ham væsentlig det samme som sang, og sang eksisterte jo naturlig ikke uten ord; oprindelig, i tidernes morgen, var der ingen som faldt paa at lage vers uten for at synge dem, eller at lage melodi uten ord. Disse to elementer hørte ifølge naturen uadskillelig sammen, digter og sanger var i gamle og bedre tider betegnelse for en og samme ting. Senere kulturutskeielser har skilt dem fra hinanden; men det gjælder her, som overalt, at vende tilbake til det oprindelige og naturlige; en operas værdi beror først og fremst derpaa at ord og musik har gjennemtrængt hverandre til en uopløselig enhet, og dette opnaaes bedst, naar komponist og digter er en og samme person. Det er da ogsaa samklangen mellem ord og toner som Rousseau selv først og fremst fremhæver som *Le Devin's* fortjeneste. «Hvad der gjør denne opera saa skattet, selv av fagmænd, er den fuldstændige harmoni mellem ordene og musikken, det intime sambaand mellem alle dele hvorav den bestaar, den gjennemgaaende helhet som gjør den til det mest enhetlige arbeide (*l'ouvrage le plus un*) jeg kjender i denne genre. Musikeren har overalt tænkt, følt, talt som digteren; den enes uttryk svarer bestandig saa nøie til den andens at man ser at de overalt er besjælet av den samme aand.»[2]

Dette krav paa indre organisk sammenhæng mellem

[1] Se G. Gran: Rousseau I, 127.
[2] Oeuvres XII, 260.

tekst og musik blev Ronsseau ikke alene om, han fandt mange efterfølgere — like indtil vore dage, da Richard Wagner komponerte og digtet sine epokegjørende musik-dramaer ut fra det samme ræsonnement som Rousseaus, saa musikkyndige forfattere, vel med nogen overdrivelse, har kunnet si, at Wagner i denne henseende staar paa den genfiske digterkomponists skuldre.

Le Devin du village kan altsaa ikke vurderes, hverken som digtning eller som musik — kun som musikdrama. Men til en saadan vurdering mangler jeg enhver be-tingelse, da jeg aldrig har set eller hørt operaen og des-uten er ganske ukyndig. Jeg maa derfor holde mig til de sagkyndige autoriteter. «Man maa,» sier Fetis, «sammenligne den rhytmiske og formelle monotoni i de fleste av tidens operaer med Rousseaus gratiøse melo-dier, og man vil straks bli retfærdig mot ham. Ganske vist er frasen ofte slet gjort, harmonien er heller ikke altid tilfredsstillende, og bassen har stundom feil. Men næsten overalt viser der sig et lykkelig instinkt i sangene, og denne fortjeneste er sjeldnere end man tror.» *Sayous* lægger ikke skjul paa at operaen i sin holdning er for-ældet og i stilen er blit altfor gammeldags for vor smak, men han føler endnu den egte hjertensvarme som gir stykket ungdom og liv. *Alexis Azevède* og *Eugène Noël* roste endnu i 1862 *Le Devin* uten noget forbehold, og en opførelse i 1864 hadde for publikum meget mere end bare historisk-antikvarisk interesse.

I «Musikalische Stationen» (1880) karakteriserer den bekjendte musikhistoriker *Edw. Hanslick* Rousseaus opera saaledes: «Til den av ham selv forfattede, for-dringsløse libretto har Rousseau skrevet en likesaa for-dringsløs musik. En stor harmoniker var han ikke, hans akkompagnement indskrænker sig til de enkleste ak-korder, som jevnt og skridtvis overalt følger melodien — — — — Men paa denne høist primitive teknik hvilte hos Rousseau et ikke sedvanlig melodiøst talent. Ut fra en mønstergyldig deklamation vokste, som paa slanke

stængler, sirlige melodiblomster, beskedne som de første vaarblomster, men yndige i sin enkelhet. — — — Musikalsk vækker det hele nu kun i ringe grad vor interesse; men der er heller ikke noget som frastøter os; det er heltigjennem sandt og liketil naturlig. Rousseaus «landsprofet» er ingenlunde som mange mener, en blot historisk kuriositet, som kun er vakt tillive igjen av de lærde; den var tvertimot en eminent populær sukces, og har git tidens franske komponister mangen frugtbar impuls.» [1]

I nær og indre forbindelse med *Le Devin du village* staar Rousseaus deltagelse i den musikalske krig som samtidig utbrøt i Paris i anledning av de italienske sangeres optræden.

Rousseau fortæller i *Confessions* (8de bok) om denne kamp: «Buffonisterne skapte den italienske musik brændende tilhængere (*sectateurs*). Hele Paris delte sig i to partier som var mere ophidset end om det hadde gjældt staten eller religionen. Det ene — det mægtigste og talrikste, adel, rikmænd, kvinder — holdt paa den franske musik; det andet, som var livligere, stoltere, mere entusiastisk, bestod av virkelige kjendere, talenter, genier. De samlet i operaen sin lille skare under dronningens loge. Det andet parti fyldte resten av parket og hele salen, men sit hovedtilholdssted hadde de under kongens loge. Herav kom de i disse dage saa berømte partinavne, kongehjørnet og dronningehjørnet (*Coin du roi* og *coin de la reine*).»

I dronningehjørnet saa man ved hver eneste forestilling Diderot, d'Alembert, Raynal, Holbach, Grimm og andre encyklopædister, filosoferne var nu ogsaa blit et teaterparti, og de generte sig ikke; naar teppet gik op for et fransk stykke, begyndte de paa den mest utfordrende maate at le og tale høit, saa gardisterne i hvert

[1] Alle disse uttalelser er laant fra Albert Jansen, op. cit. p. 185 f.

øieblik maatte gripe ind: «Stille, mine herrer, stille!» Og det motsatte parti besvarte naturligvis utfordringen med samme mynt; tidligere hadde der inden den franske leir været skarp strid mellem tilhængerne av *Lully* og *Rameau;* men nu rakte lullister og rameauister hverandre haanden til forsvar mot den fælles fiende. Det kom stundom til skarpe sammenstøt, og der var ofte livligere og mere stormende scener i parket end bak lamperækken. Gardisterne strakte ikke til; — ikke før hadde de skaffet ro paa den ene side, før levenet begyndte paa den anden. De stilfærdigste mennesker blev høirøstede og balstyrige. Fra operaen forplantet kampen sig til gater og kaféer og saloner, og for at erobre hele Frankrike for den italienske sak grep dronningehjørnet endelig til pennen; det begyndte med Holbach, som i «Brev til en dame» muntret sig lystig paa den franske musiks bekostning, og mange fulgte efter.[1] Mest lykke gjorde *Grimm* med sin «*Le petit Prophète de Böhmischbroda*» (1753). Denne vittige brochure som utkom anonymt, blev længe og haardnakket tillagt Rousseau, men han har ganske bestemt fraskrevet sig den, hvad der dog ikke forhindrer at han kan ha hat sin betydelige andel i den, og ikke bare i den sproglige redaktion. Grimm og Rousseau var jo i denne tid uadskillelige, og det var, som Jansen har paavist, fra den musikkyndige Rousseau at den tyske amatør for en stor del hentet sin musikalske lærdom og sine musikalske meninger.

Fra kongehjørnet blev der svaret med den ene salve efter den anden, det manglet ikke paa tungt skyts, men der var ikke rigtig knald i det, denne side var sine motstandere ubetinget underlegen i literært talent, og dronningens hjørne blev sittende med latteren paa sin side. Publikum moret sig, man tok ikke hverken Holbachs «damebrev» eller Grimms «lille profet» eller de andre

[1] Se *Albert Jansen:* Rousseau als Musiker, p. 190 ff. Fra dette verk er ogsaa adskillig av det følgende om musikkampen og «musikbrevet» hentet.

smaa brochurer for fuldt alvor, men overvar striden som en hanekamp og applauderte dem av de kjæmpende som gjorde de muntreste kaprioler.

Anderledes blev det da Rousseau, som den hoplit han var, traadte indenfor skranken. Han hadde latt vente længe paa sig, hele foraaret og sommeren 1753 hadde det knitret fra begge leire, uten at han hadde tat tilorde; men i september utsendte han sit *Lettre d'un symphoniste de l'acadèmie royale de musique à ses camarades de l'orchestre,* et vittig og bitende anfald paa de franske musikere, fordi de med hensigt søkte at ødelægge virkningen av den italienske musik ved at spille falskt; det var imidlertid bare en liten forpostfegtning i stil med de andre angrep, men i november rykket han ut med sit store *Lettre sur la musique française,* som satte hele Paris i oprør.

Om virkningen av dette skrift fortæller Rousseau selv *Confessions:* «Beskrivelsen av den virkning denne brochure fremkaldte, vilde være Tacitus' pen værdig. Der var paa den tid netop stor strid mellem parlamentet og geistligheten. Parlamentet var netop jaget i landflygtighet, og gjæringen var paa det voldsomste; et nær forestaaende oprør truet med at bryte ut. Min brochure utkom, og øieblikkelig var alle stridigheter glemt; man tænkte kun paa den fare hvori den franske musik svævet, og der var ikke længer tale om noget oprør undtagen mot mig. Det var saa voldsomt at nationen aldrig rigtig er kommet sig av det. Ved hoffet vaklet man kun mellem Bastillen og landflygtighet; mit *lettre de cachet* holdt paa at bli utstedt, og vilde sikkert blit effektueret, hvis ikke hr. de Voyer hadde latt vedkommende føle det latterlige ved et saadant skridt. Naar man læser at denne brochure kanske har hindret en statsrevolution, vil man tænke at det bare er en drøm. Det er dog den rene sandhet, hvad hele Paris kan bevidne, da der endnu ikke er gaat mere end femten aar siden denne merkværdige hændelse. — Om man end ikke

gjorde noget angrep paa min frihet, saa blev jeg dog ikke sparet for insulter, ja endog mit liv var i fare. Operaens musikere gjorde komplot om at snigmyrde mig naar jeg gik derifra. Man fortalte mig det, og jeg blev kun en desto stadigere operagjænger, og det var først længe efter at jeg fik vite at hr. Ancelet, officer ved musketererne, som var min ven, hadde hindret komplottet i at faa sin plan utført ved mot mit vidende at la mig eskortere, naar jeg forlot forestillingen.» —

Rousseaus fortælling er sikkert overdreven, alting antok store dimensioner i hans fantasi, navnlig naar det gjaldt ham selv; men at virkningen var overvældende, og at han personlig var gjenstand for fornærmelser og forfølgelser, er sikkert nok.

Og dette er heller ikke saa underlig; man kan uten vanskelighet forstaa at «musikbrevet» maatte vække raseri, det blev opfattet som et voldsomt angrep paa selve den franske nation, paa dens sprog, dens kultur; det var et indhugg i selve nationalforfængeligheten, som altid er ømtaalig for krænkelser, allermest naar angrepet kommer fra en utlænding. Hvad Rousseau tilsigter med sit skrift, var intet mindre end at benegte tilværelsen av selve den franske musik, da det som gaar under dette navn i virkeligheten bærer det med urette. Allerede i det første anslag uttaler han uten omsvøp hvor han vil hen. «De husker,» saaledes begynder brochuren, «historien om det schlesiske barn som Fontenelle fortæller om, og som var født med en guldtand. Alle Tysklands doctores utgjød sig til en begyndelse i lærde dissertationer for at forklare hvorledes man kunde være født med en guldtand. Det sidste man tænkte paa var at verificere selve faktum, og det befandt sig at tanden ikke var av guld. For at undgaa en lignende skjæbne vilde det kanske være godt førend vi talte om vor musiks fortrinlighet, at forsikre os om dens ekistense, og først at undersøke, ikke om den er av guld, men om vi i det hele tat har nogen musik.»

Dette er altsaa gjenstanden for undersøkelsen i hans skrift: eksisterer der noget som man kan kalde fransk musik? Og det resultat han kommer til, samenfatter han tilslut i denne utvetydige ukas: «Jeg tror at ha bevist at der i den franske musik hverken findes takt eller melodi, fordi sproget er uimottagelig for begge dele; at den franske sang ikke er andet end en uophørlig bjeffen, utaalelig for ethvert øre som ikke er forut indtat; at harmonien er taapelig og uten uttryk og bare smaker av skoledressur, at de franske arier ikke er nogen arier, at det franske recitativ ikke er noget recitativ; hvorav jeg slutter at franskmændene ikke har nogen musik og ikke kan ha nogen, eller at de dersom de faar nogen, saa er det saameget desto værre for dem.» [1]

Den bevisførelse hvorved Rousseau kommer til dette knusende resultat, er i korthet følgende:

Al musik bestaar av tre elementer: melodi eller sang, harmoni eller akkompagnement, rhytme (*mouvement*) eller takt. Harmonien er almengyldig, har sin kilde i selve musikkens natur og er altsaa ikke forskjellig i de forskjellige nationer, undtagen forsaavidt som den er avhængig av melodien. Men det som gjør musikken forskjellig i de forskjellige lande, det som gir den dens nationale karakter, det er melodien, ti melodien beror først og fremst og i sit inderste væsen paa folkesproget. Der er sprog som er mere egnet for musik end andre, men der gives ogsaa sprog som slet ikke er egnet for musik. Et slikt sprog er det franske, det bestaar av urene stavelser, har faa fuldtonende vokaler, en sand overflod paa usangbare konsonanter — mangler kortsagt alle melodiøse elementer. Og ikke bedre bevendt er det med rhytmen, det franske sprog har ingen prosodi, ingen bestemt akcent, ingen bestemt kvantitet, eier ikke det stof hvorav kan opbygges den musikalske takt som er benbygningen i al musik. Det franske sprog er i sin sterkt logiske bygning i den grad bundet til en fast

[1] *Oeuvres*, XVI, 340.

ordstilling, at enhver musikalsk ønskelig inversion føles som vold mot dets natur, hvad der gjør det stivt og ubøie-lig og uimottagelig for musikalsk behandling. Det egner sig fortrinlig til ræsonnement og filosofi, men litet til poesi og slet ikke til musik. I motsætning hertil eier det italienske sprog, ialfald i høiere grad end noget andet levende sprog, selv om det ikke kan maale sig med græsk, alle de egenskaper som det franske mangler: klare fuldtonende vokaler, en præcis rhytme, en letvint og bevægelig ordstilling, hvorfor ogsaa den italienske musik likemeget utmerker sig ved melodiøs sødme, rhyt-misk sikkerhet og foredragets avvekslende mangfoldighet.

Av mangel paa virkelig musikalsk skjønhet maa den franske musik derfor hjælpe sig med surrogater; da sproget saagodtsom umuliggjør enhver melodi, saa læg-ger de franske musikere desto større vegt paa harmo-nien; akkompagnementet, som efter sin natur skulde ind-skrænke sig til at følge melodien og uthæve dens momenter, faar selvstændig betydning, blir hovedsak, overdøver sangen, og resultatet blir en hæslig støi isteden-for vellyd. Det som er grundlov for ethvert kunstverk, dets organiske enhet, forsvinder under alverdens kunstige paabygninger, hvor det det gjælder, kun er at overvinde tekniske vanskeligheter. —

Rousseau tar for sig med stor grundighet de enkelte bestanddele hvorav en opera er sammensat, arier, recita-tiv, duetter osv. og viser med detaljkritik, hvor forfeilet den franske musik er i alle sine bestræbelser, er ikke ræd for at opløse og med knusende kritik at tilintet-gjøre de berømteste og populæreste av tidens franske musikstykker, og kommer tilslut til det summariske resultat som jeg allerede har citeret.[1]

En sand syndflod av rasende avisartikler og bro-churer var svaret paa Rousseaus musikbrev. Det var ikke mere end han maatte vente; derimot kunde han nok ha grund til at beklage sig over de vaaben som

[1] *Lettre sur la musique française.* Se Oeuvres XVI, p. 270—341.

blev benyttet mot ham; selv hadde han her, som altid, trods al voldsomhet og alle overdrivelser været helt igjennem saglig i sin diskussion, men man svarte ham, nu som i kampen om den første *Discours*, ved at drage hans person ind i striden og overfalde ham med grovheter som intet hadde med den franske musik at bestille.

I spidsen for injurianterne gik den beske Fréron, som nu — i den sikre følelse av at ha hele det chauvinistiske kobbel bak sig — ikke la nogen baand paa sin giftige ordstrøm. «Det civiliserede Grækenland,» utbrøt han, «maatte finde sig i at taale en Diogenes' skjeldsord, og oplevet at se en Herostrat blandt sine egne borgere. Men til at frembringe disse to underlige karakterer, brukte naturen dengang to individer; den var frugtbarere og opfindsommere blandt os, da den forstod at forene dem i en og samme person. Først var det kynikeren som talte, skrev og lot som om han handlet i Rousseau; nu er det mordbrænderen som med furiernes fakkel i sin haand vil lægge harmoniens tempel i aske.» — — «Denne schweizer som ikke forstaar et ord av vort sprog, taler om vor prosodi; denne den italienske tonekunsts Don Quichote skriver om fransk musik og franske musikere. Denne schweizermissionær som vil omvende sit auditorium med stokkeslag, vil spille reformator for os. Et rasende og vanvittig menneske er han som ikke selv tror et ord av hvad han sier.»[1] I denne toneart vedblev Fréron aaret utover at forfølge Rousseau, og han holdt skarpt øie med hvad der i samme aand fremkom fra andre, og der var rikelige kilder at øse av. Caux de *Coppeval* haaner paa vers og prosa tyskeren (ɔ: Grimm) og allobrogeren (ɔ: Rousseau), mot hvem alle egte franskmænd pligter at stille sig i række og geled, Père *Castel*

[1] *Fréron:* Lettres sur quelques écrits de notre temps. XII, 266 osv. cfr. XII, 314 f., XIII, 44 ff., 71 ff., 99—116. Citeret hos *Jansen:* Rousseau als Musiker, 210 ff., hvorfra jeg ogsaa har hentet de fleste citater fra de herhenhørende smaaskrifter, der, som rimelig, ikke har været at opdrive hos os.

maatte naturligvis ogsaa ved denne leilighet ha fat i sin fordums ven, hvis angrep kun har sin grund i at operadirektionen engang har forkastet et av hans stykker, abbé de *Caveirac* kappes med Fréron i grovheter og staar ikke tilbake for ham, heller ikke *Cazotte* kan finde andet end lavtliggende motiver til Rousseaus optræden, P. de *Morand* lar sig ikke nøie med at sammenligne «allobrogeren» med Herostrat, men han minder ham tillike om oksedriverne i Languedoc, som sætter ild paa kornmarkerne. Egentlig burde man kanske helst ha medlidenhet med ham. «Ti Rousseau er en narretype som selv Molière endnu ikke kjendte, Diogenes' ape fortjener ikke at Plato indlater sig med ham. Mot smaa insekter skyter man ikke med kanoner. Men desværre, én nar skaper tusen, og Jean Jacques har allerede alt for mange beundrere. Derfor blir det pligt at skride ind mot smitten.» Og der fulgte slag i slag skrifter av samme kaliber, av Bonneval, Dandré-Bardon, Collin de Blamont, Robinot, Coste d'Arnobal, Morlière og mangfoldige andre, nævnte og unævnte. Og det var ikke nok med hvad der fremkom i aviser og brochurer, men naar Rousseau gik ut paa gaten, kunde han høre nidviser suse om ørene, i teatrene blev der indlagt viser hvor han blev forhaanet og latterliggjort, og publikum jublet i chauvinistisk henrykkelse aften efter aften, naar den yndede skuespillerinde mdselle *Dangeville* foredrog en kuplet hvis vittighet det nu er umulig at opdage:

Honorer des savans
même dans sa patrie.
voir l'essor des talens
sans fiel et sans envie,
les vrais sages pensaient ainsi.

Diffamer l'Harmonie
de nos musiciens,
aux seuls Italiens
accorder du génie:
Voilà les sages d'aujourd'hui.

En aften da denne sang blev sunget, var Rousseau selv tilstede og deltok med iver i applausen og latteren, og Fréron er i sin avis dagen efter overbevist om «at han i dette skjønne øieblik i al beskedenhet har sammenlignet sig med Sokrates, da han overvar forestillingen av «Skyerne».»

Ellers forholdt Rousseau sig ganske rolig likeoverfor alle sine angripere; han sa ikke et muk. «Jeg vogtet mig vel,» skriver han mange aar senere[1] i et selvbiografisk fragment, «for at blande mig i en disput, hvor der var spørsmaal om alt undtagen om spørsmaalet, og som mere syntes mig at høre hjemme for politiets end for fornuftens domstol. Ja, for hvorledes skulde jeg kunne bevise andre at jeg ikke var en dumrian og en ignorant, jeg som vilde være i stor forlegenhet om jeg skulde ha bevist det for mig selv?»

I det samme biografiske fragment fortæller han om sit musikbrev og den kamp det fremkaldte, paa en maate som det har sin interesse at sammenstille med det jeg tidligere har citeret av hans fremstilling i *Confessions*. Han har netop fortalt om sin første Discours og den derpaa følgende polemik, og fortsætter derefter saaledes: «Interessen for en kunst som jeg hadde elsket og dyrket mere end det sømmer sig for en forstandig mand, og hvori jeg trodde at ha gjort en opdagelse, fik mig til at tale om musik og scenens børn *(baladins)* med den samme frihet som om videnskapen og de lærde, om regjeringer og konger. Men jeg erfarte snart, med fare for min ro, mit liv og min frihet, at der er tider og steder hvor bagateller maa behandles med større forsigtighet end alvorlige ting, og at i almindelighet den slette smaks intoleranse ikke er synderlig mindre grum end de falske religioners. Man maa kaste glemselens slør over disse forvildelsens øieblikke og ikke gjøre en gjestfri og hæderlig nation ansvarlig for nogen rasende menneskers galskap. Jeg vet godt at skjelne mellem det franske

[1] *Fragment biographique* hos *Streckeisen-Moltou: Oeuvres et Correspondance inédites* de J. J. Rousseau, p. 340.

navns ære og nogen gjøgleres og operamakeres lave egennytte og nogen damers og unge menneskers forfængelighet, som er stolte av at utmerke sig ved en latterlig sang. Skjønt den franske urbanitet av og til har forglemt sig likeoverfor mig, saa kunde det dog aldrig falde mig ind at mene at et saa civiliseret folk, som utmerker sig ved en saa straalende oplysning, som eier saamange værdifulde talenter, som beriker Europa med saa mange udødelige verker, og som jeg i omgang foretrækker fremfor alle andre mennesker, at et slikt folk skulde tro sin ære avhængig av en musik som er utaalelig for ethvert ikke forut indtat øre, eller av et talent som dets eget sprog, fornuften, naturen, øret og alverdens enstemmige dom negter det.

I anledning av dette brev om den franske musik blev publikum oversvømmet av polemiske skrifter av en ganske ny art; jeg erkjendte snart forskjellen mellem denne strid og den foregaaende, den forskjellige tone hos forfattere (gens de lettres) og musikere.»

Alle angrep paa Rousseau og den italienske musik nyttet imidlertid litet likeoverfor det store publikum, operaen var og blev tom naar de franske stykker gik, og fyldtes øieblikkelig naar italienerne optraadte. Man gav blandede forestillinger — av italienere og franskmænd —, men da blev forholdet endnu mere aabenbart, da teatret stod tomt den ene halvdel av aftenerne og fyldtes den anden. Tilslut saa kongehjørnet, hvortil naturligvis først og fremst hørte operadirektionen eller musikakademiet, ingen anden utvei end at bruke magten, og de bestemte sig til at avskedige italienerne; den 7de mars 1754 fandt den sidste opera-buffa-forestilling sted. — «Italienerne er avskediget,» skriver Fréron. «Det skyldes deres lidenskabelige tilhængere, som vilde undertrykke alles hjerter og følelser og insulterte anderledestænkende. Kampen hadde naadd det punkt hvor borgerne holdt paa at komme i haandgemæng, og det var visdom av regjeringen i rette tid at hindre dette.» — Patrioterne kunde

atter puste frit, borte var nu «de skadelige dunster som forpestet luften».

Ikke mindre vilkaarlig optraadte operadirektionen likeoverfor Rousseau. Man chikanerte ham paa alle mulige maater, tilslut negtet man ham endog hans retmæssige fri adgang til operaen og paa den mest saarende maate, idet han offentlig blev tilbakevist i publikums overvær. Rousseau hadde, da *le Devin* blev antat, kontraktmæssig sikret sig fri adgang til operaen for livstid, det var det eneste honorar han forlangte for sit stykke; han undlot ikke at gjøre sine retmæssige krav gjældende; men man fandt paa utflugter, og det varte mange aar før man gjorde sin uret god igjen.

Albert Jansen bruker de sterkeste uttryk om det franske musikbrevs ypperlighet og betydning. Det hører, sier han, «zu den epochemachenden Werken in der Entwickelungsgeschichte des Geschmacks und zu den Meisterstücken der polemischen Schriftstellerei». Det sidste forekommer mig at være en stor overdrivelse; Rousseau er ganske vist en glimrende polemiker, men han hører dog ikke til de største, han kan, for at ta et eksempel fra hans samtid, efter min mening ikke sammenlignes med Lessing hverken i grundighet eller i lærdom eller i vid eller i evne til at gaa ind i motstanderens tankegang. Hvorvidt musikbrevet har været epokegjørende i smakens utviklingshistorie, tør jeg derimot ikke ha nogen mening om. Det er jo heller ikke her meningen at gi nogen fremstilling av Rousseau som musiker; hvad der interesserer os mere, er om vi i hans musikalske og musikkritiske arbeider kan gjenfinde de samme tendenser som gjennemtrænger hans øvrige verker og hele hans væsen i de aar vi nu beskjæftiger os med.

Paa en maate danner *Le Devin* og musikbrevet et supplement til avhandlingen om kunsten og videnskapen; i avhandlingen blev han, delvis paa grund av den form akademiet hadde git spørsmaalet, drevet ut i paradoksale

overdrivelser, saa hans motstandere med en viss ret kunde opfatte ham som en absolut fordømmer av al kunst og videnskap; men at dette ikke var hans inderste mening, fremgaar baade av enkelte uttalelser i selve *Discours*, og endnu klarere i den maate hvorpaa han fastslog sine meninger i sine forsvarsskrifter. Hvad han angrep, var ikke saameget kunst og videnskap i og for sig som tidens kunst og videnskap, filosofernes sofistiske verdslighet, literaturens sminkede utvorteshet.

I *Discours* og forsvarsskrifterne er det jo imidlertid hovedsagelig videnskapen, først og fremst filosofien og teologien, han vender sine vaaben mot, mens kunst og literatur kun mere leilighetsvis drages ind i diskussionen; men i musikbrevet tar han, som vi har set, bestemt standpunkt likeoverfor en enkelt kunstart, og her viser det sig ialfald med al ønskelig tydelighet at hans angrep gjælder, ikke musikken i sin almindelighet, men en bestemt musik. — Han gir sig ganske vist paa flere steder i sine skrifter utseende av at han betragter det hele musikvæsen som en bagatel, allerede i fortalen til musikbrevet taler han med dyp despekt om «et folk som lægger en latterlig vegt paa nogen sange, . . . og blandt hvilket man maa tale om musik med større forsigtighet end naar det gjælder de alvorligste moralske spørsmaal», og han gjentar noget lignende baade i *Confessions* og i det før omtalte selvbiografiske fragment; men paa det sidste sted røber han sig dog i en anmerkning, hvor det heter: «Der gaar omkring i Paris en overflod av lediggjængere som av mangel paa beskjæftigelse gjør sig til dommere over det skjønne som de aldrig har følt, som tilbringer sit liv med at befatte sig med musik uten at elske den, med maleri uten at forstaa sig paa det, og som forveksler virkelig kunstglæde med den forfængelige tilfredsstillelse i at bli indrøket med smiger og gjøre lykke hos narre.»[1] Slik taler ingen kunsthater; og hele musikbrevet er jo desuten et levende vidnesbyrd om,

[1] Streckeisen-Moltou, l. c. p. 337, note.

hvor ømt hans hjerte hang ved musikken, ved den musik som efter hans opfatning var den gode, likesom jo den iver, hvormed han like til sin sidste time finder det umaken værd at forsvare sig mot rygterne om at han hadde stjaalet *Devin*, heller ikke tyder paa likegyldighet, eller at han for alvor skulde mene hvad han skriver, at han hadde elsket og dyrket denne kunst «mere end det sømmer sig for en forstandig mand». Intet vilde da heller ha været urimeligere, end at Rousseau skulde ha arvet den «kunstrædsel» som var et fremtrædende træk hos Calvin, og som denne i høi grad hadde paaført sine genfiske undersaatter og deres efterkommere. Ti Rousseau var jo selv først og fremst kunstner, et utpræget kunstner-temperament, kunstner i sin ofte sykelige følsomhet og impressionabilitet, kunstner i sin envise subjektivisme, i sin lyriske voldsomhet, i de sterke stemningers pludselige omslag, kunstner i sin panteistisk farvede religiøsitet, som fandt uendelig mere stof til andagt i et skjønt landskap end i de konventionelle kultusformer, kunstner endelig ogsaa i sin produktionsmaate — de benaadede øieblikke av formelig besathet med lange pauser imellem i uproduktiv uoplagthet. Som musiker hadde han netop vundet en avgjort seier som i hans minde bestandig beholdt sin sødme, og om nogen aar skulde han avsløre sig som digter, den originaleste og betydeligste i sin samtid.

I *Devin* hadde han rørt nynnet sit eget hjertes uskyldige vers og melodier, og i musikbrevet mediterte han over det teoretiske grundlag for sin egen musik. Det skedde, som altid i disse aar, mest paa negativ vis, ikke saa meget i begeistret forkyndelse av det han elsket, men paa en omvei, gjennem lidenskabelige angrep paa det han hatet. Han hatet den franske musik som han hatet hele sin tids pariserkultur; ogsaa musikbrevet var et utslag av hans sterke personlighets reaktion mot hans omgivelser som ikke i nogen henseende var efter hans hjerte. Den franske musik var som tiden forøvrig, — langt borte

fra naturen, fuld av overflødige og hæslige ornamenter, cadencer og triller — uten oprindelighet og uten følelse, utvortes, tom, lærd, umenneskelig. Virkelig musik er lidenskapens direkte melodiøse sprog, som kommer fra hjertet og naar til hjertet, den franske musik var konventionel kunstlethet, ørkesløs kappestrid om med behændighet at overvinde tekniske vanskeligheter. Egentlig var det franske sprog slet ikke egnet for musik, vokalfattig og altfor konsonantrikt, rhytmeløst og altfor bundet til en stiv logisk bygning, la det uoverstigelige hindringer for det melodiøse uttryk, og det var ogsaa et av uttrykkene for tidens sørgelige instinktløshet, at der i det hele eksisterte noget man kaldte fransk musik, — mot naturens orden.

VII.

Det primitive menneske. Samfundskritik.

Midt under jubelen over *Le Devin du village* og den musikalske borgerkrig i anledning av musikbrevet, fremsatte akademiet i Dijon en ny prisopgave, som lød saaledes: «Hvad er oprindelsen til ulikheten mellem menneskene, og er den begrundet i naturens lov?» (*Quelle est l'origine de l'inégalité parmi les hommes et si elle est autorisée par la loi naturelle?*). Det er ingenlunde utænkelig at Dijonerakademiet, egget av den berømmelse som fra Rousseaus første Discours ogsaa var faldt over akademiets tidligere ubemerkede tilværelse, har fundet dette spørsmaal i avhandlingen om videnskaperne; det laa der jo tydelig nok. Under enhver omstændighet er det indlysende at opgaven maatte falde ned i Rousseau som en glimrende anledning til en dypere begrundelse av de meninger han hadde fremsat; han hadde jo alt i den første prisavhandling, for at bruke et uttryk av Richard Fester, optrukket den moderne kulturkrises «genealogi» i den retning som det nye akademiske spørsmaal pekte mot. «Den første aarsak til ulykken,» hadde han ræsonnert, «er ulikheten, og fra den stammer rigdommen. Ti ordene rik og fattig har kun relativ værdi, og overalt hvor menneskene er hverandre like, gives der hverken rike eller fattige. Men fra rig-

dommen stammer luksus og lediggang, fra luksusen kunsten, fra lediggangen videnskapen.»[1]

Spørsmaalet rammet altsaa Rousseau i hans aller inderste hjertesanliggende, og han gav sig straks til at besvare det. I høi grad karakteristisk er den maate hvorpaa han griper arbeidet an; det er ikke som en videnskapsmand, som likeoverfor en slik opgave altid vilde begynde med at samle stof til at bygge sine betragtninger paa, men som en kunstner, der først og fremst søker stemning. «For uten forstyrrelse at meditere over dette spørsmaal,» fortæller han i *Confessions*[2], «foretok jeg en ukes reise til Saint-Germain sammen med Therèse, vor vertinde og en av hendes veninder. Jeg regner denne reise som en av de behageligste i mit liv. Det var deilig veir, kvinderne paatok sig husholdning og regnskap — —, og jeg indfandt mig sorgløst til maaltiderne, hvor jeg hygget mig godt. Hele resten av dagen levet jeg dypt inde i skogen, hvor jeg søkte og fandt billedet av den urtid (*des premiers temps*) hvis historie jeg dristig gjorde utkast til; jeg gjorde kort proces med menneskenes smaa løgne, jeg vaaget at avsløre deres væsen i sin nøkenhet, at følge tidens og tingenes gang slik som de har vanskapt det, at sammenligne kulturmennesket (*l'homme de l'homme*) med det naturlige menneske, og i deres indbildte fremskridt at vise dem den sande kilde til deres elendigheter. Min sjæl som følte sig løftet ved disse ophøiede betragtninger, vaaget at stille sig ved guddommens side, og da jeg fra dette standpunkt saa mine medmennesker i sine fordommers forblindelse vandre paa vildfarelsernes, ulykkernes og forbrydelsernes vei, ropte jeg til dem med en svak stemme som de ikke kunde høre: Vanvittige, som ustanselig beklager eder over naturen, lær da engang at alle eders ulykker kommer fra eder selv.»

[1] Richard Fester: Rousseau und die deutsche Geschichtsphilosophie. Stuttgart 1890, p. 3.

[2] 8de bok, *Oeuvres* XX, 289 f.

Av slike stemninger fremgik Rousseaus 2den *Discours* eller avhandlingen om ulikheten[1]; men man vilde ta meget feil om man trodde at den bare er bygget paa stemninger eller meditationer; der ligger studier bak, betydelige studier og megen skarpsindig eftertanke. Det vil vi erfare naar vi nu gaar over til at analysere den.

Han begynder i indledningen rationelt og videnskabelig med at stille problemet, undersøke spørsmaalet og fastsætte dets grænser. Der er to slags ulikhet, mener han; den ene kan man kalde den naturlige eller fysiske ulikhet, fordi den har sin kilde i selve naturen; den beror paa forskjel i alder, i sundhet, i legemsstyrke, i aandsevner. Den anden kan man kalde moralsk eller politisk ulikhet, fordi den beror paa etslags overenskomst, har sin grund i eller ialfald er autorisert ved menneskenes samtykke; den sidste bestaar i privilegier som nogen mennesker nyder godt av paa bekostning av andre, større rigdom, større ære, ja endogsaa herredømme over medmennesker.

Ingen kan spørge om oprindelsen til den naturlige ulikhet; ti den ligger i selve definitionen. «Endnu mindre kan det være tale om at undersøke hvorvidt der skulde være nogen væsenssammenhæng mellem de to arter av ulikhet; ti det vilde være det samme som at spørge om de som befaler, nødvendigvis er mere værd end de som adlyder, — om legems- og aandsstyrke hos individerne altid staar i forhold til deres magt og rigdom, og det vilde være et spørsmaal som passer sig for slaver, men ikke for fornuftige og frie mænd som søker sandheten.

Hvad spørsmaalet gjælder, er altsaa noget ganske andet; det er at fastslaa det øieblik i menneskehetens utviklingshistorie, da vold blev avløst av ret og naturen blev underlagt loven, det er at gjøre rede for den række av forunderlige aarsaker som bragte det derhen at den sterke kunde beslutte sig til at adlyde den svake, og

[1] *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* kaldte han den.

folket fandt sig i at kjøpe en indbildt fredstilstand for en virkelig lykke.»

Alle tænkere som har undersøkt samfundets oprindelse og grundlag, har følt nødvendigheten av at gaa tilbake til naturtilstanden, men ingen av dem har naadd frem til kilden. De har allesammen uten undtagelse i sin skildring av naturtilstanden tat med en række av begreper og forestillinger fra den samfundstilstand de selv lever i, begreper som retfærdighet og uretfærdighet, eiendom, den sterkeres ret osv., uten at spørge om ikke alle disse begreper ogsaa er opstaat, om der ikke har været en tid da de ikke var til. Det har ikke engang faldt dem ind at tvile paa om der i det hele tat har eksisteret noget som det man kalder naturtilstanden, og det uagtet den hellige skrift lærer os at det første menneske mottok oplysning og forskrifter umiddelbart av Gud og altsaa ingenlunde befandt sig i naturtilstanden; hvis man gir mosebøkerne den tiltro som enhver kristen filosof skylder dem, saa maa man jo benegte at menneskene nogensinde har befundet sig i den rene naturtilstand, medmindre man vilde anta at de var faldt tilbake i den ved en eller anden ekstraordinær begivenhet; men det er en paradoks som det vilde være overmaade vanskelig at forsvare og ganske umulig at bevise.

«*La os altsaa begynde med at fjerne alle kjendsgjerninger, ti de berører aldeles ikke spørsmaalet.* Man maa ikke ta de undersøkelser som kan gjøres om dette emne, som historiske sandheter, men kun som hypotetisk og betinget ræsonnement, mere egnet til at kaste lys over tingenes natur end at paavise deres veritable oprindelse; det er en lignende fremgangsmaate som naturvidenskapsmændene anvender naar de fremfører sine meninger om verdens tilblivelse. Religionen befaler os at tro at Gud selv har ført menneskene ut av naturtilstanden umiddelbart efter dets skabelse, og naar de er ulike, saa er det, fordi Gud har villet det. Men religionen forbyr os ikke at fremføre gjetninger som udelukkende er foretat paa

grundlag av selve den menneskelige natur og de væsener som omgir det, dersom det hadde været overlatt til sig selv. Og dette er det man spør mig om, og som jeg vil gjøre til gjenstand for min undersøkelse i denne av-handling.»

La os stanse et øieblik her og se litt nøiere paa denne del av indledningen, da det som det her er tale om, er selve problemstillingen og Rousseaus metode i behandlingen av spørsmaalet. Jeg har i det foregaaende understreket to linjer: «La os altsaa begynde med at fjerne alle kjendsgjerninger, ti de berører aldeles ikke spørsmaalet.»

Et nutidsmenneske kan vanskelig læse disse linjer uten forbløffelse; for os kan intet synes ufornuftigere og hensigtsløsere end at ville undersøke et historisk spørsmaal uten at bygge paa kjendsgjerninger; et fuld-stændig hypotetisk ræsonnement som begynder med at «fjerne alle kjendsgjerninger», forekommer os ørkes-løst hjernespind. Det er da intet under at de aller-fleste av de forfattere som har skrevet om Rousseau, har heftet sig ved de nævnte ord, har tolket dem som et typisk uttryk for oplysningstidens rationalistiske mangel paa sans for virkelighet og historie, og dette har influeret paa deres opfatning av selve «avhandlingen om ulikheten»; de har læst den som et eventyr eller en roman, som det rene fantasteri. Men studerer man av-handlingen uten forutfattet mening og uten at tænke paa Rousseaus indledning, saa blir man i denne hen-seende behagelig overrasket; det er saa langt fra at han fjerner alle kjendsgjerninger, at han tvertimot baade i teksten og endnu mere i noterne har sanket sammen et noksaa betydelig materiale, en forholdsvis stor rigdom av do-kumenter til støtte for sine hypoteser. Selvfølgelig er ikke dokumentationen efter nutidskrav fuldstændig, han har av gode grunde ikke benyttet hverken den sammenlignende sprogvidenskaps eller arkæologiens resultater for at danne sig en forestilling om det primitive menneske;

men han brukte det som forelaa, specielt de mange reisebeskrivelser fra barbariske lande, som i løpet av aarhundredet var vokset op til en temmelig rikholdig literatur. Men hvorfor sier Rousseau da at man maatte begynde med at fjerne alle kjendsgjerninger, fordi de ikke hadde noget med spørsmaalet at gjøre? Naar han ikke mente det, og ikke agtet at handle efter det?

André Lichtenberger beskylder, i sin glimrende fremstilling av hans filosofi, Rousseau for uklarhet i dette punkt, ja endogsaa for uhæderlighet[1]: naar han angriper det moderne samfunds elendighet og skrøpelighet, saa sker det stadig paa bakgrund av naturtilstanden, der fremstilles som den lysende motsætning til samtidens fordærvelse, og han paaberoper sig den altid som en historisk virkelighet, en lykketilstand menneskene ved egen brøde er gaat glip av. Men selv er han jo begyndt med at si at en slik naturtilstand aldrig har eksisteret, at det er et tankeeksperiment som kun kan utføres naar man ser bort fra alle kjendsgjerninger.

Her synes virkelig ikke bare at være motsætninger, men en uopløselig motsigelse; en ting kan ikke paa éngang fremstilles bare som et tankeeksperiment og som virkelighet; det er en selvmotsigelse eller sofisteri først at konstatere at naturtilstanden ikke har eksisteret, og derpaa, efterat man har konstrueret den, at betragte den som og benytte den som en realitet.

Og dog er motsigelsen kanske ikke saa vanskelig at forklare. *Jean Morel* har i en avhandling om «*kilderne til Discours de l'inégalité*»[2] paavist at Rousseau ingenlunde var nogen ren ræsonnør, at han tvertimot sammen med Diderot var med paa den «store revolution i videnskaperne» som overalt begyndte at gjøre sig gjældende omkring midten av aarhundredet, og som gik ut paa at

[1] *André Lichtenberger: Le socialisme au XVIII siècle (Paris 1895), p. 141.*

[2] *Annales Jean Jacques Rousseau* V, 119—198; hvad det her gjælder, findes paa p. 130—46.

hævde kjendsgjerningernes almagt, teoriernes absolute avhængighet av iagttagelsen og eksperimentet. Rousseaus fremstilling av det primitive menneske i «avhandlingen om ulikheten» er da ogsaa i virkeligheten for en stor del bygget paa en række av induktionsslutninger. Slutningerne er forhastede, observationsmaterialet for fattig og ræsonnementet og systematiseringen altfor overveiende, men metoden er dog i sine hovedtræk tydelig nok: han gaar fra det kjendte til det ukjendte.

Men hvad ialverden mener han saa med at det gjælder at se bort fra kjendsgjerningerne, som ikke vedkommer os?

La os se paa den sammenhæng hvori disse linjer forekommer: «— — — — den hellige skrift lærer os at det første menneske mottok oplysning og forskrifter umiddelbart av Gud, og altsaa ingenlunde befandt sig i naturtilstanden; hvis man gir mosebøkerne den tiltro som enhver kristen filosof skylder dem, saa maa man benegte at menneskene nogensinde har befundet sig i den rene naturtilstand. — — — La os altsaa begynde med at fjerne alle kjendsgjerninger, ti de berører aldeles ikke spørsmaalet.» —

Det synes ganske klart hvad Rousseau her mener med kjendsgjerninger, det er de kjendsgjerninger som mosebøkerne fortæller om, og som vi i egenskap av kristne er forpligtet til at tro paa. Men det hindrer jo ikke at vi kan gjøre os vore tanker om hvorledes mennesket vilde ha utviklet sig om det hadde været ganske overlatt til sig selv; selve det akademiske spørsmaal er jo git under en saadan forutsætning, og kan kun besvares ut fra den. Vi ser altsaa bort fra kjendsgjerningerne (de bibelske) og bygger vore hypoteser udelukkende paa betragtning av selve menneskenaturen, d. v. s. paa selviagttagelse, paa undersøkelse av gamle forfatteres oplysninger om barbariske tider, paa reiseberetninger osv. — Med andre ord: ved «menneskenaturen» forstaar Rousseau her det som vi i almindelighet for-

binder med ordet «kjendsgjerninger» eller virkeligheten, mens «kjendsgjerninger» er likebetydende med den bibelske tradition.

Dette er unegtelig sat paa skruer; men det hele er allikevel let forklarlig, det skedde av forsigtighet, Rousseau levet i en farlig tid, Bastillens altfor gjestfri dører stod endnu aapne for enhver som tillot sig en aldrig saa liten frihet i de religiøse spørsmaal, det var fornuftig at sikre sig mot enhver mistanke i saa henseende. Nu lignet det jo ikke netop Rousseau at være kløktig paa denne maate; han hadde *le courage de son opinion* og hadde ikke for vane at tilsløre sine meninger; men han var paa denne tid bedste ven med Diderot, «ulikhet» blev til, om ikke i samarbeide, saa dog under stadige konferanser med ham, og Diderot hadde, som Morel paaviser, allerede en længere erfaring for hvorledes man skulde sammenstille ordene for at undgaa inkvisitionen.

Rousseau har dennegang fulgt hans eksempel, hans ord om hvad religionen forbyr os at tro og om de historiske kjendsgjerninger, er bare forsigtighet; han er ganske vist overbevist om sin «naturtilstand», og anser den for en vel begrundet videnskabelig hypotese, ingenlunde som et ørkesløst tankeeksperiment. Herom vidner ikke bare hele hans fremstilling i selve avhandlingen, men ogsaa de ord hvormed han avslutter indledningen, saavelsom hele hans følgende forfatterskap.

Første del av avhandlingen om den menneskelige ulikhet er helt optat av at skildre det primitive menneske, anden del er et snit gjennem menneskehetens historie som gaar ut paa at vise hvorledes dekadensen trin for trin har foregaat, eftersom utviklingen har fjernet os fra naturen.

Rousseau tar sit utgangspunkt i det fysiske menneske, slik som det nu er, vil ikke indlate sig paa at avgjøre om mennesket, som Aristoteles mener, oprindelig var et loddent, firbenet dyr med lange klør o. s. v., den sammenlignende anatomi er endnu altfor litet utviklet til i disse

spørsmaal at kunne begrunde andet end løse gjetninger[1], — «jeg vil altsaa forutsætte ham i en skikkelse som den vi den dag idag ser for os, vandrende paa to, brukende sine hænder som vi, skuende ut over hele naturen, med øinene vendt ut i himmelrummet».

Naar vi avplukker dette væsen alle de gaver det kan ha faat paa overnaturlig vis og alle de kunstige evner som det har erhvervet gjennem lange tidsrums fremskridt, naar vi kortsagt betragter det slik som det maa være kommet fra naturens haand, saa ser vi for os et dyr, mindre sterkt end nogen, mindre behændig end andre dyr, men alt i alt gunstigere organiseret end nogen anden dyreart; det stiller sin hunger under en ek, det slukker sin tørst i den nærmeste kilde og finder sit leie under det samme træ som skjænket det dets maaltid; og dermed er alle dets behov tilfredsstillet.

Jorden er frugtbar, dækket av endeløse skoger, hvor aldrig en øks har hugget, der er nok av føde og nok av tilholdssteder for alle dyrearter. Menneskene som lever spredte iblandt dem, lærer deres færdigheter, tilegner sig alle deres instinkter, uten kanske selv oprindelig at ha hat nogen av dem, kan leve av snart sagt al slags næring, mens de andre dyr er begrænset, hver art til sine bestemte sorter, og heri har naturligvis mennesket en stor overlegenhet.

Ute i alslags veir, vant til legemlige anstrengelser, tvunget til, nøken og vaabenløs, at verge sit liv og sit bytte mot andre vilde dyr, blir naturmennesket haardført og kraftig, barnene kommer til verden med sine fædres udmerkede konstitution, styrker den ved nødvendige øvelser fra de er nævestore; naturen behandler dem nøiagtig paa samme maate som de spartanske love, gjør de velskapte barn sterke og kraftige og lar de andre gaa tilgrunde, heri dypt forskjellig fra de moderne samfund som benytter sig av den motsatte fremgangsmaate.

[1] Hvad der dog ikke hindrer Rousseau fra i en lang note at diskutere spørsmaalet noksaa indgaaende, se *Oeuvres*, I, 343 ff.

Naturmennesket har kun sin krop at stole paa, eier ingen redskaper, men saa er til gjengjæld hans krop utviklet til fuldkommenhet, sterk og smidig og istand til mangt og meget som vore opfindelser har gjort os udygtige til; istand til det, netop fordi han mangler redskaper. Han eier ingen øks, men netop derfor bryter han de tykkeste grener med sin sterke haand, og fordi han ingen slynge har, kaster han stenen med desto større kraft, han behøver ingen stige, saa smidig og let klatrer han om i trærne, han greier sig uten hest, saa hurtig flyver han avsted paa sine ben.

Ganske vist, det civiliserte menneske er naturmennesket betydelig overlegent, hvis det først faar tid til at samle alle sine maskiner omkring sig, men sæt dem likeoverfor hverandre, nøkne og vaabenløse, da skal man faa noget andet at se, og man skal erkjende hvad fordel det er til enhver tid at ha sine kræfter til disposition, altid saa at si at «bære hele sig selv med sig».

Naturmennesket har naturligvis ogsaa sine fiender, er f. eks. overalt omgit av vilde dyr, men han kjender sin egen behændighet og styrke, og dyrene opdager snart at han er deres overmand, mennesket synes desuten ikke at høre til de skabninger som av naturen er bestemt til føde for andre dyr. Han tar derfor det farlige naboskap med ro; man ser det hos de vilde folkeslag, de lever ofte uten frygt dypt inde i skogene, bare væbnet med bue og pil, og aldrig hører man noget om at de blir fortæret av vilde dyr.

Farligere fiender har naturmennesket i de naturlige svakhetstilstande, som de har vanskeligere for at verge sig imot — barndom, alderdom, alslags sygdomme; av disse er de to første uundgaaelige og fælles for alle dyr, mens de sidste først og fremst forekommer hos kulturmennesket. Naturligvis er barndommen hjælpeløs ogsaa blandt naturmenneskene; men den er dog forholdsvis godt beskyttet, fordi moren i regelen bærer barnet med sig hvor hun gaar, og desuten varer det ikke saa længe før

de blir selvhjulpne. Alderdommen er i naturtilstanden meget mindre pinefuld end i samfundet, de gamle visner hen, trænger ikke synderlig næring, eftersom deres virksomhetsevne svinder, tilslut slukner de, uten angst og uten selv at merke synderlig til det.

Men saa er det sygdommene, — dem betragter Rousseau mest som samfundsonder; den urimelige ulikhet i livsvilkaar, den overdrevne lediggang hos nogen, det overdrevne arbeide hos andre, den lette anledning vi har til at egge og tilfredsstille alle vore appetiter, overernæring hos de rike, underernæring hos de fattige, udskeielser av alle slags, legemlig og aandelig overanstrengelse, sorger og ulykker som findes i utal i alle stænder, — alt dette som er samfundslivets uundgaaelige følgesvender, maa overbevise os om at vore sygdomme for størsteparten er vort eget verk, og at vi næsten vilde ha undgaat dem, om vi hadde bevaret det enkle og ensomme levevis som naturen hadde foreskrevet os. «Dersom dens bestemmelse med os var at vi skulde være sunde, saa vaager jeg at paastaa at refleksion er imot naturens orden, og at et menneske som tænker, er et depraveret dyr.» Naar man ser de vilde folkeslags sundhet, naar man vet at de ikke kjender stort andre sygdomme end saar og alderdomssvakhet, saa er man meget fristet til at tro at man lettelig kunde skrive de menneskelige sygdommes historie ved at følge de civiliserede samfunds livsløp. Det var ialfald Platos mening og andre store tænkeres.

Naturmennesket trænger altsaa ikke synderlig til lægemidler, endnu mindre til læger; han er i saa henseende stillet omtrent som andre dyr, og det er almindelig kjendt blandt jægere at de kun yderst sjelden fælder et dyr som lider av nogen sygdom. Vi maa altid vogte os for at overføre de begreper som passer paa os, paa naturmennesket. Naturen synes med forkjærlighet at ta sig av dem som overlates til dens omsorg alene. Hesten, katten, oksen, ja endog æslet er sterkere, hurtigere, mo-

digere i skogen end i vore huser; hvor omhyggelig og kjærlig vi end behandler dem, saa opnaar vi dog aldrig andet end at faa dem degenereret.

Slik er det ogsaa med mennesket; naar han blir samfundsdyr og slave, blir han svak, frygtsom, krypende; blødagtig levemaate undergraver baade hans styrke og hans mod. Nøkenhet, mangel paa bolig og savnet av en mængde unyttigheter som vi anser for nødvendige, er da ingen ulykke for det primitive menneske; mangler han en lodden pels, saa behøver han den jo ikke i de varme lande, og i de kolde lærer han snart at dække sig med dyrehuder. Den første som bygget sig en bolig og laget klær, fandt paa unyttige ting, siden han hadde greiet sig uten før, og det er vanskelig at skjønne at han som voksen mand ikke skulde kunne utholde et liv som han hadde taalt som barn.

Slik er det vilde menneske, selvbevarelse er hans eneste omsorg; de av hans evner som opøves, er de som det kommer an paa ved angrep og ved forsvar, de han trænger for at nedlægge et bytte eller for at hindre at han selv blir andre dyrs bytte; derimot blir de organer som kun fuldkommengjøres ved bløtagtighet og lyst, staaende paa et rudimentært standpunkt hvor enhver forfinelse er udelukket; derfor er hans smak og følelse ganske uutviklet, mens hans syn, hørelse og lugt er skjærpet til den største finhet. Slik er det i almindelighet med dyrene, og slik er det efter de reisendes beretninger ogsaa med de fleste vilde folkeslag. Kap det Gode Haabs hottentotter ser med uvæbnet øie et skib likesaa langt borte som hollænderne ser det med kikkert, og Amerikas vilde tar tæften av en spanier med den samme sikkerhet som de bedste hunder.

Efter saaledes at ha skildret naturbarnets fysiske menneske gaar Rousseau over til at gi os et billede av det moralske eller aandelige. Naturmennesket adskiller sig fra de andre dyr ved sin fri vilje. Ethvert dyr har tanker, siden det har sanser, og det kombinerer endog til

en viss grad sine tanker, i saa henseende er der kun en gradsforskjel; det er altsaa ikke saa meget i forstanden, man finder det specifike merke for mennesket, det er friheten som er det avgjørende. Naturen befaler dyret, og dyret adlyder, mennesket mottar det samme bud, men han eier evnen til at følge det eller motstaa det, og det er først og fremst i bevisstheten om denne frihet at hans sjæls aandelighet viser sig; ti fysikken forklarer paa en maate sansernes mekanik og tankedannelsen; men i evnen til at ville eller rettere sagt til at vælge, og i følelsen av denne evne staar man likeoverfor et rent aandelig fæno-men som ikke finder nogensomhelst forklaring i de me-kaniske love.

Der er ogsaa en anden egenskap hvorved mennesket uimodsigelig adskiller sig fra dyret, det er evnen til at fuldkommengjøre sig, som blandt os er like fremtræ-dende hvad enten det gjælder individet eller det gjælder arten; dyrene er og blir derimot efter nogen maaneders forløp det som de vil vedbli at være hele sit liv, og arten kan leve i tusener av aar uten at forandre sig. Denne menneskenes perfektibilitet er en yderst farlig egenskap; og «det vilde være trist,» sier Rousseau, «at maatte indrømme at denne specifik menneskelige og næsten ubegrænsede evne er kilden til alle vore ulykker; at det er den som i tidens løp drager os ut av de oprindelige livsvilkaar, hvori vi kunde ha tilbragt rolige og uskyl-dige dage, at det er den vi gjennem aarhundrederne skylder vor oplysning og vor vildfarelse og som tilslut gjør os til vor egen og naturens tyran. Det vilde være frygte-lig at tvinges til at lovprise som en velgjører den mand som lærte Orinocobreddens indbyggere at bruke træ-stykker (*ais)* som anbringes paa barnenes tindinger, og som ialfald sikrer dem endel av deres imbecilitet og op-rindelige lykke.»

Hvad saa moralisterne mener, saa er den menneske-lige forstand i høi grad avhængig av lidenskaperne, det er gjennem lidenskaperne at vor fornuft fuldkommen-

gjøres; naar vi søker kundskap om noget, er det fordi vi ønsker at nyde det; det er ikke let at skjønne hvorfor den som hverken har ønsker eller frygt, skulde gjøre sig den møie at ræsonnere. Vore lidenskaper har igjen sin rot i vore behov, og sin vekst i vore kundskaper, ti man kan ikke frygte eller ønske andet end det man kjender eller det man erfarer gjennem naturens direkte impulser; det vilde menneske, som er blottet for enhver oplysning, har kun lidenskaper av den sidste art; hans ønsker overskrider ikke hans fysiske behov, de eneste goder han kjender i verden, er næring, en make og hvile; de eneste onder han frygter, er smerte og hunger. Rousseau nævner uttrykkelig ikke døden, aldrig vil et dyr faa vite hvad det er at dø, bevisstheten om døden og dens rædsler er noget av det første mennesket oplever, naar det fjerner sig fra det animalske liv.

Hans indbildningskraft maler ham ingenting, hans hjerte forlanger intet av ham, hans sjæl er uten storme, han overgir sig til øieblikket, tænker ikke paa fremtiden, hans planer strækker sig knapt til dagens ende, større er ikke karaïberens fremsyn den dag idag: han sælger sin bomuldsseng om morgenen og graater om kvelden fordi han ikke kan faa kjøpt den igjen.

Der er en uendelig avstand fra denne tilstand av ren sansning og til de allersimpleste kundskaper; det er vanskelig at forstaa at mennesket av egen kraft har kunnet gjøre dette sprang; hvor mange aarhundreder har der ikke gaat hen, før han lærte at bruke ilden; mangfoldige ganger sluknet den før han lærte den kunst at tænde den igjen, mangfoldige ganger uddøde kunsten med den som hadde opdaget den! Og endnu uendelig meget vanskeligere maatte det være for ham at finde paa at dyrke jorden. Vi maa huske at menneskene endnu manglet det samfærdselsmiddel som vi ikke kan tænke os uten, — sproget.

Det er næsten ufattelig hvorledes sproget er blit til, for naturmennesket var det jo ikke nødvendig, de kunde

godt undvære det; mange paastaar at sproget opstod i det huslige samkvem mellem forældre og barn; de tænker sig de primitive mennesker stadig samlet i en og samme bolig i intimt samkvem som nu. Men de hadde jo hverken hus eller hytter eller eiendom av nogen art, de bodde hvor det faldt sig, ofte bare én nat paa samme sted; hanner og hunner parret sig tilfældig, eftersom de møttes og begjæret meldte sig, uten at de trængte ord til at si hverandre noget, og de forlot hverandre med den samme lethet. Moren ammet sine barn og pleiet dem, saalænge det var nødvendig; saasnart de hadde kræfter til selv at søke sin føde, gik de sin egen vei, snart kjendte de ikke hverandre igjen. — Sprogets egentlige ophavsmand er vel barnet, som hadde mest bruk for at meddele sine behov til moren, men derav følger at der til en begyndelse var likesaa mange sprog som der var individer, og det omvankende liv hindret noget bestemt idiom at fæstne sig. Rousseau gjør derefter en række skarpsindige bemerkninger om alle de vanskeligheter som maatte overvindes før sproget kunde utvikle sig til et brukelig meddelelsesmiddel.

Alt dette viser hvor litet naturen har draget omsorg for at menneskene skulde nærme sig hverandre, hvor litet den har gjort for at lette dem bruken av sproget, hvor litet den har forberedt deres sociabilitet, hvor litet den har gjort for at knytte baand mellem dem. Og det er ogsaa umulig at forstaa hvorfor et menneske i denne primitive tilstand skulde behøve et andet menneske, mere end en ape eller en ulv behøver sin like.

Man snakker saa ofte om hvilken elendig skabning mennesket maatte være i slik ensomhet. Men hvis ordet elendig overhodet har nogen betydning, saa betegner det vel smertelige savn, legemlige og sjælelige lidelser, og da vil det falde vanskelig at forklare hvad slags elendighet det er som kan ramme et frit væsen hvis hjerte er rolig og hvis legeme er sundt. Rousseau spør hvilket liv som er utaaleligst, det naturlige eller det borgerlige.

Vi ser omkring os ikke andet end folk som sukker over tilværelsen, og adskillige som gjør en ende paa den. Men har man nogensinde hørt tale om at en vild i fri tilstand beklager sig over livet eller tænker paa at søke døden? Aa nei, det er ikke værd at hovmode sig, i virkeligheten finder vi nok mere elendighet hos os selv end hos de primitive mennesker.

Hobbes, som ellers i mangt og meget er saa fornuftig i sin opfatning av det primitive menneske, kommer dog til den forkjerte slutning at han av naturen er ond. Det er ogsaa en av de fordomme som beror paa at det er saa vanskelig at løsrive sig fra sine sociale forutsætninger. I virkeligheten stod mennesket i naturtilstanden ikke i nogetsomhelst forhold til moral, kjendte ingen pligter og kunde ikke være godt eller ondt, kunde ikke ha hverken dyder eller laster, medmindre man da vilde gi disse ord en ny betydning, og ved laster forstaa de egenskaper som skader selvopholdelsen, og ved dyder de som gavner den; isaafald maatte man kalde den dydigste den som med mindst motstand fulgte naturens direkte vink.

Men kan det primitive menneske end ikke eie dyder i ordets almindelige betydning, saa er han dog av naturen utstyret med en egenskap som mildner heftigheten i hans selvopholdelsesdrift, «jeg taler om medfølelsen, en følelse som passer sig for væsener som er saa svake og utsat for saa mange ulykker som vi, en dyd som er saa meget desto universellere og saa meget desto nyttigere for mennesket, fordi den gaar forut for enhver refleksion, og saa naturlig at selv dyrene viser tydelige tegn paa den. For ikke at tale om mødrenes ømhet for sine unger, — — — saa kan man jo daglig iagtta den motbydelighet hester har for at træ paa et levende legeme. Et dyr føler altid uro naar det kommer i nærheten av et dødt dyr av sin egen art, ja der er nogen som gir dem et slags begravelse, og kvægets sørgmodige brummen, naar det kommer ind i et slagteri, vidner om det indtryk det faar av det forfærdelige skuespil som møter

det. Selv forfatteren av «fabelen om bierne»[1] tvinges til at anerkjende mennesket som et medlidende og følsomt væsen. Han fortæller i sit kjølige sprog et gripende eksempel: «en indesperret mand ser utenfor sit fængsel et vildt dyr som river et barn fra morens barm, knuser dets spæde lemmer under sine grumme tænder og sønderriver dets bævrende indvolder med sine klør. For en rædselsfuld sindsbevægelse han gjennemgaar ved at være vidne til denne begivenhet, som ikke paa nogen maate vedkommer ham personlig! for en angst han lider, fordi han ikke kan hjælpe den besvimede mor og det døende barn!»

Mandeville har fuldt ut forstaat at menneskene med al sin moral ikke hadde været andet end uhyrer, hvis ikke naturen hadde skjænket dem medfølelsen; men han har ikke indset at denne egenskap er alle samfundsdyders eneste kilde. Hvad er generøsitet, mildhet, humanitet andet end medfølelse for de svake, for de brødefulde, for hele menneskeheten? Og venskap og velvilje har samme rot. Hvis det er sandt, hvad nogen paastaar, at medfølelsen beror derpaa at vi identificerer os med den lidende, saa er det ikke mindre sandt at denne identifikation er uendelig meget inderligere hos naturmennesket end hos samfundsmennesket. Det er fornuften som avler egenkjærligheten, og det er refleksionen som befæster den; den er det som bringer mennesket til at bøie sig ind imot sig selv, den er det som fjerner ham fra alt hvad der paa nogen maate er ham ubekvemt. Det er filosofien som isolerer ham; den er det som ved synet av en lidende medbroder sætter ham istand til i hemmelighet at si: Omkom du, hvis du vil, jeg er i sikkerhet. Hele samfundet maa være i fare, før en filosof lar sig forstyrre i sin søvn og rive ut av sin seng. Man kan ustraffet kvæle hans næste utenfor hans vindu; han behøver kun at stoppe fingrene i ørene og ræsonnere litt for at bringe naturens røst til taushet. Det vilde menneske eier ikke dette be-

[1] Mandeville.

undringsværdige talent, og man ser ham bestandig — av mangel paa kløkt og fornuft — tankeløst overgi sig til humanitetens første impuls. Ved gateopløp er det pøbelen som stimler sammen, den forsigtige fjerner sig; det er pøbelen, det er torvkjærringerne som skiller slagsbrødrene og hindrer de pene mennesker i at ta livet av hverandre.

Det er altsaa sikkert nok at medlidenheten er en naturlig følelse som modererer selvkjærligheten og saaledes bidrager til at opretholde hele arten. I denne følelse og ikke i alskens subtile argumenter bunder menneskets ulyst til det onde.

Med en slik lykkelig bremse paa sine iøvrig litet virksomme lidenskaper var de første mennesker mere optat av at verge sig mot det onde de kunde utsættes for, end av at øve ondt mot andre; da der ikke var nogen samfærdsel mellem dem, og de følgelig ikke kjendte hverken forfængelighet eller anseelse eller foragt; da de ikke hadde nogetsomhelst begrep om mit og dit eller nogen klar forestilling om retfærdighet, saa kunde der vanskelig utvikle sig nogen alvorlige kampe mellem dem; de skjærmydsler som kunde opstaa om føden, hadde sjelden blodsudgydelse til følge.

Men blandt de lidenskaper som bevæger menneskehjertet, er der én, brændende, stormende, den som gjør det ene kjøn nødvendig for det andet; en forfærdelig lidenskap som trodser alle farer, velter alle hindringer og i sit raseri synes egnet til at tilintetgjøre menneskeslegten som den er bestemt til at bevare. Hvad skal der bli av de primitive mennesker, naar de blir bytte for denne vældige naturmagt, — uten kyskhet, uten selvbeherskelse, i blodig kamp om sin kjærlighet?

Men ogsaa her maa vi vogte os for at overføre vore samfundserfaringer paa det primitive og samfundsløse menneske. Naturmennesket kjender kun den fysiske side av kjærligheten, det moralske eller aandelige element i den er ham ganske ukjendt; dette er først opstaat i sam-

fundslivet, en kunstig følelse, født av forestillinger om fortrin og skjønhet som den vilde ikke kan ha, eller av sammenligninger, han ikke er istand til at gjøre; han lytter ene og alene til det temperament han har faat av naturen, og ikke til den smak som han endnu ikke har erhvervet; en hvilkensomhelst kvinde er like god for ham; indbildningskraften som volder saa mange ulykker blandt os, taler ikke til hans hjerte; han venter i fred og ro til naturens impuls kommer over ham, hengir sig til den uten valg, og naar hans behov er tilfredsstillet, er hans begjær slukket.

Det er først i samfundslivet at kjærligheten, likesom de andre lidenskaper, har antat den brændende heftighet som saa ofte gjør den skjæbnesvanger for menneskene; herom vidner ogsaa erfaringen; karaïberne, som av alle nulevende folk er det som har fjernet sig mindst fra naturtilstanden, er netop de aller fredeligste i kjærlighet, mindst tilbøielige til jalusi, skjønt de lever i et brændende klima som ellers altid synes at øke kjærlighetsdriftens styrke.

Slik er det primitive menneske efter Rousseau; tilslut samler han billedet omtrent saaledes: vandrende omkring i skogene, uten ord, uten hjemstavn, uten krig eller forbundsfæller, uten trang til andre mennesker, saavelsom uten noget ønske om at skade dem, faa lidenskaber, selvberoende og uten andre følelser eller kundskaper end dem som en slik tilstand kræver; han følte intet unødvendig behov, iagttok ikke andet end han mente at ha interesse av at se, hans forstand gjorde ingen fremskridt, likesaalitt som hans forfængelighet. Gjorde han en opdagelse, kunde han ikke meddele den til nogen; han kjendte jo knapt sine egne barn; opfindelsen døde med opfinderen. Der var ingen opdagelse, intet fremskridt, slegt fulgte paa slegt uten forandringer, og da hver generation begyndte paa nyt fra det samme utgangspunkt, randt aarhundrede efter aarhundrede i den samme primitive plumphet; slegten var allerede gammel, men mennesket var og blev et barn.

I en slik tilstand kan der ikke være tale om nogen synderlig ulikhet, selv den naturlige ulikhet har ikke stort at bety i dette liv, hvor alle lever i den samme simpelhet og ensformighet, nærer sig av de samme fødemidler og gjør nøiagtig de samme ting. Man snakker saa meget om at i naturtilstanden underkues den svake av den sterke. Men hvorledes tænker man sig denne underkuelse? En mand kan jo nok tænkes at bemægtige sig de frugter en anden har plukket, det vildt han har dræpt, den hule han bor i; men hvorledes vil han bære sig ad for at faa nogen til at adlyde sig? Hvorledes kan man tænke sig avhængighet blandt mennesker som ingenting eier? Hvis man jager mig fra et træ, kan jeg sagtens finde et andet, og hvis man plager mig ett sted, saa er der jo ikke mangel paa plads.

Nei, slaveriets lænker smedes kun i menneskenes gjensidige avhængighet, det er umulig at underkue en mand uten at man først har sørget for at han ikke kan undvære andre; men noget slikt eksisterer ikke i naturtilstanden, saa der kan ingen lægge aak paa andre, der har den sterkestes ret litet at bety.

Dermed er Rousseau færdig med den første del av sin opgave; han har bevist at der blandt de primitive mennesker findes liten eller ingen ulikhet; han har den anden tilbake, at vise hvorledes ulikheten er opstaat, og hvorledes og ved hvilke aarsaker den har fæstnet sig og vokset i menneskehetens utviklingshistorie.

* * *

«Den første som indgjærdet et jordstykke og fandt paa at si: dette tilhører mig, og som fandt folk som var enfoldige nok til at tro ham, han var den sande grundlægger av det borgerlige samfund. Hvormange forbrydelser, hvormange krige, hvormange mordgjerninger og elendigheter og rædsler vilde ikke den mand ha sparet menneskeheten for, som hadde revet op gjærdestokkene

eller fyldt grøften og ropt til sine medbrødre: «Vogter eder for at høre paa denne bedrager; I er fortapt, hvis I glemmer at jordens frugter tilhører alle, men jorden ingen!» —

Med disse berømte ord, som siden har været gjentat hundreder av ganger og sjelden uten virkning, indleder Rousseau anden del av sin avhandling om ulikheten. Hermed samler han med retorisk vælde opmerksomheten mot det som for ham er tyngdepunktet, mot eiendommens tilblivelse som syndefaldet, hvorved mennesket drives ut av naturmenneskets paradis i isolation og ind i samfundslivets brogede vrimmel. Men det er ingenlunde hans mening at dette skedde pludselig eller tidlig, og han gaar derfor, like efter dette utrop, aarhundrederne tilbake for at opdage mulighetene for at eiendomsbegrepet kunde opstaa. I første del hadde han pekt paa perfektibiliteten som al menneskelig ulykkes kilde, i anden del eftergaar han perfektibiliteten i dens virkninger.

Allerede i den primitive tid begynder der at opstaa vanskeligheter som maa overvindes, — der var trær som var saa høie at det kostet besvær at naa deres frugter, og dyrene deltok i kampen om dem, det gjaldt at øve sin krop for at bli behændig, hurtig, kraftig. Snart fandt mennesket paa at bruke de naturlige vaaben, grener, stener, han lærte at overvinde naturens hindringer, at slaas med andre dyr om det gjaldt, at hævde sit bytte mot andre mennesker, at holde sig skadesløs for det han maatte gi avkald paa til den sterkere.

Eftersom menneskeslegten utbredte sig, vokste vanskelighetene, forskjel i terræng, i klima, i aarstider tvang dem til at indrette sig forskjellig. Ved kysten opfandt de krok og snøre, blev fiskere og fiskeætere; i skogene laget de sig pil og bue, blev jægere og krigere; de lærte at tænde ild og bevare den og derefter at koke kjøttet som de før hadde fortæret raat.

Herved kom de i rapport med utenverdenen, og der dannet sig uvilkaarlig forestillinger om visse forhold som

vi betegner med ordene: stor, liten, sterk, svak, hurtig, langsom, modig, ræd o. l.; de kom ganske uvilkaarlig til at sammenligne, og derved opstod et slags refleksion, eller snarere en mekanisk kløkt som angav dem de nødvendigste forholdsregler til selvbeskyttelse.

Snart blev mennesket sig sin overlegenhet over de andre dyr bevisst, satte fælder ut for dem og overlistet dem paa mange vis, blev deres herrer og deres plageaander. Det første blik han vendte mot sig selv, fødte den første følelse av hovmod.

Men samtidig som han opdaget forskjellen mellem sig og den øvrige natur, kunde han ikke være blind for likheten mellem sig og andre mennesker; han saa dem stadig gjøre det samme som han vilde ha gjort under lignende omstændigheter, han sluttet derav at de tænkte og følte som han, at de var av samme sort som han, og derefter indrettet han sit forhold til dem.

Erfaring lærte ham at kjærlighet til velvære er alle menneskelige handlingers eneste drivkraft, og herved blev han istand til at utfinde de sjeldne anledninger, hvor den fælles interesse kunde la ham gjøre regning paa sine medmenneskers assistanse, og de endnu sjeldnere hvor konkurransen maatte gi ham mistillid til dem. I første tilfælde forenet han sig med dem i horder, til en fri og foreløbig sammenslutning som ikke forpligtet nogen, og som ophørte sammen med den anledning som frembragte den. I sidste tilfælde greiet han sig saa godt han kunde, med vold, hvis han følte sig sterk nok til det, med list og lempe, hvis han var den svakere.

Saaledes dannet der sig efterhaanden plumpe forestillinger om gjensidige forpligtelser og fordelen ved at overholde dem, men denne forpligtelse gjaldt dog kun for den enkelte anledning og det øieblik den fælles interesse tydelig krævet det; nogen varig gjensidighet kunde der ikke være tale om, da menneskets fremsyn endnu ikke naadde utover dagen.

Aarhundrede gik efter aarhundrede uten synderlig

forandring, men de første fremskridt satte dog mennesket istand til et hurtigere tempo. En god dag kom man saa langt at man ved hjælp av skarpe stenøkser kunde hugge grener av træerne, grave i jorden og bygge sig hytter. Det var en epokegjørende begivenhet, fordi den gav støtet til det første familieliv; herefter var mand, hustru og barn til stadighet samlet i én bolig, og derav fødtes nye og ømme følelser, kjærligheten mellem mand og hustru, mellem forældre og barn. Hver familie dannet et litet, ved de inderligste baand sammenknyttet samfund, de to kjøn, som tidligere hadde levet paa samme maate, fik forskjellige livsopgaver, kvinderne blev hjemme, passet huset og barnene, mens mændene var paafærde for at skaffe næring til dem alle. Begge kjøn begyndte ved det mindre haardføre liv at miste noget av sin vildhet og kraft, de skaffet sig efterhaanden bekvemmeligheter som hadde været deres fædre ukjendt, det var det første aak de tankeløst paala sig, og den første kilde til ulykker som de forberedte sine efterkommere; ti snart blev bekvemmelighetene til virkelige behov og vaner, som man ikke følte synderlig glæde ved at besidde, men desto større lidelse ved at undvære.

Saaledes sker der en gradvis forvandling i livsvanerne, større og større sammenslutninger, de nærmeste familier forener sig i større og større grupper, indtil beboerne av et land kommer til at danne en nation, som har fælles seder og fælles karakter, indbyrdes forbundet, ikke ved reglementer og love, men ved fælles levemaate og ved den indflydelse klimaet utøver paa dem alle. —

Det stadige naboskap fremkalder uvilkaarlig samkvem mellem familierne, de unge av forskjellig kjøn som i den rene naturtilstand kun saa hverandre under parringen, møtes nu stadig; og idet de ser flere, faar de anledning til at sammenligne og foretrække, kjærligheten opstaar, og med kjærligheten jalusien, den blodige kamp mellem rivalerne. Man samles foran hytterne eller rundt et stort træ; sang og dans, kjærlighetens og lediggangens egte-

fødte barn, blir snart en kjær fornøielse; man begynder at betragte hverandre og selv at ville bli betragtet, og offentlig anseelse faar værdi. Den som synger eller danser bedst, den smukkeste, den sterkeste, den behændigste, den mest veltalende blir den mest ansete, og dermed er det første skridt mot ulikhet gjort, og samtidig mot lasten. Saaledes fødes paa den ene side forfængelighet og ringeagt, paa den anden side skam og misundelse, — skjæbnesvangre elementer for menneskehetens fremtid.

Hvad det herefter kommer an paa, er at utmerke sig, at skaffe sig andres agtelse, den kan ingen ustraffet undvære, — en skade som forvoldes blir derfor tillike en krænkelse, et tegn paa ringeagt for ens person, og den kan ingen taale, derav opstaar hevnen, som gjør menneskene grumme og blodgjerrige. — Paa dette standpunkt staar de fleste vilde folkestammer, og derav har mange draget den forhastede slutning at mennesket er grusomt av naturen, idet de har glemt at de vilde folk alt har fjernet sig overmaade langt fra naturtilstanden.

Allikevel anser Rousseau, man skjønner ikke rigtig hvorfor, dette utviklingsstadium for det lykkeligste. «Menneskenes utvikling,» sier han, «stod dengang midt imellem den primitive tids indolens og vor egenkjærlighets rastløse virksomhet. Jo mere man tænker over det, desto mere kommer man til det resultat at denne tilstand var mindst utsat for voldsomme omveltninger og den bedste for mennesket, og at han kun er kommet ut av den ved et ulykkelig tilfælde — — —. Betragtningen av de vilde folkeslag — — — lærer os at menneskeheten var skapt til for bestandig at bli staaende paa dette standpunkt, at det var verdens sande ungdomstid, og at alle senere fremskridt har været likesaa mange skridt, tilsyneladende til individernes fuldkommengjørelse, men i virkeligheten til artens forfald.»

Hvad der voldte ulykken, var arbeidets deling. Saa længe man lot sig nøie med at sammensy sine klær paa

den enkleste maate, at pynte sig med fjærer og skjæl o. s. v., kortsagt saa længe menneskene kun utførte arbeider som en enkelt person kunde greie uten hjælp av andre, levet de frie, sunde, gode og lykkelige; men fra det øieblik den ene trængte andres hjælp, fra det øieblik man opdaget at det var nyttig for én at ha forraad for to, da forsvandt likheten, da opstod eiendommen, arbeidet blev nødvendig, og de store skoger forvandlet sig til smilende enger, som maatte vætes med menneskenes sved, og slaveri og elendighet spiret og vokste i forhold til høstens overflod.

Denne omveltning indtraadte, da kjendskap til metallerne og akerdyrkning utbredte sig; jernet og kornet er det som har civiliseret og ødelagt menneskene. Det er overmaade vanskelig at forstaa hvorledes de har lært at kjende og bruke jernet; naturen har i sandhet gjort alt mulig for at skjule denne skjæbnesvangre hemmelighet for dem, heller ikke er det let at begripe hvorledes de kunde finde paa at dyrke jorden, al den stund træme gav dem sine frugter uten noget arbeide fra deres side. Sikkert er det ialfald at de maatte ha en viss færdighet i bruken av metaller før akerdyrkningen kunde faa synderlig utbredelse.

Den første følge av akerbruket var jordens deling; hver mand nedla arbeide i et bestemt jordstykke og erhvervet sig derved en ret til utbyttet og altsaa til jordstykket selv, ialfald indtil indhøstningen, og naar denne besiddelse gjentok sig fra aar til aar, gik den let over til virkelig eiendom og derved skaptes en ny ret, eiendomsretten, som ikke finder nogensomhelst begrundelse i naturens lov.

Likheten kunde endda ha været opretholdt, dersom alle hadde dyrket sit jordstykke med samme utbytte; men den sterkeste utførte mere arbeide, den fiffigste gjorde sig mere nytte av sit, den opfindsomste fandt paa midler til at forkorte sit, og jo mere indfiltret forholdene blev, jo mere arbeidets deling skred frem, desto mere utviklet

ulikheten mellem menneskene sig og blev efterhaanden permanent.

Der opstaar en række nye værdier som menneskene tragter efter, rigdom, magt, skjønhet, aand, talenter; besiddelsen av alle disse ting er det eneste som gir anseelse, dem maa man ha, og har man dem ikke, saa maa man ialfald gi sig utseende av at ha dem; det blir fordelagtig at vise sig anderledes end man er, at synes og at være blir to ganske forskjellige ting, og herav følger hykleri og list og en hel hærskare av laster. De mange nye behov gjør mennesket avhængig av hele naturen, og især, hvad der er endnu meget værre, av andre mennesker, han blir paa en maate slave av dem, selv naar han er deres herre; den rike kan ikke klare sig uten andres tjenester, den fattige ikke uten deres hjælp, han maa altsaa paa en eller anden maate sørge for at indbilde dem at de har fordel av at arbeide for hans fordel, skræmme nogen, smigre for nogen; den altopslukende ærgjerrighet, det brændende begjær efter at øke sin formue, ikke saa meget for at tilfredsstille sine behov som for at være mere end sine medmennesker, indgir alle en hæslig tilbøielighet til at skade hverandre, en hemmelig misundelse, som ikke blir mindre farlig, fordi den maa iføre sig velvillighetens maske, kortsagt, konkurranse og rivalitet paa den ene side, stridende interesser paa den anden, og i alle tilfælde det skjulte ønske om at mele sin egen kake paa andres bekostning: alle disse onder er direkte følger av eiendommen og ulikheten.

Før der var penger, kunde rigdom ikke bestaa i andet end i jorder og kvæg; og eftersom arveloddene vokste i antal og størrelse, blev tilslut hele grunden okkuperet, eiendommene støtte op til hverandre, saa ingen kunde utvide sin eiendom uten paa andres bekostning, og de overtallige, som ingen jord eiet, blev fattige og tvunget til at motta eller røve sine eksistensmidler fra de rike, og saaledes opstod der slaver. De rike, som fik smak paa herredømmets sødme, foragtet alle andre, og idet de

brukte sine gamle slaver til at underkaste sig nye, tænkte de ikke paa andet end at øke trældommen omkring sig; de blev lik sultne ulver, som naar de først har faat smak paa menneskekjøt, negter at indta nogen anden næring og ikke vil sluke andet en mennesker.

Saaledes kvalte de rikes anneksioner, de fattiges røve-rier og alles løsslupne lidenskaper den naturlige med-følelse og retfærdighetens endnu svake stemme; sam-fundet i fødsel fremkaldte en avskyelig krigstilstand og nærmet sig alt sin egen undergang.

Imidlertid, menneskene maatte jo engang gjøre sig sine tanker om denne elendighet, navnlig maatte de rike indse hvor ufordelagtig en evig krig, hvor de selv be-stred alle omkostninger, var for dem; deres stilling var i sandhet ikke let, de visste jo at, som de hadde op-naadd sin magt ved vold, saa kunde de ogsaa miste den ved vold; — altid utsat for skarer av banditter, paa grund av gjensidig jalusi ute av stand til at forene sig med sine likemænd, undfanget de rike endelig, drevet av nødvendigheten, den mest utspekulerte plan som nogensinde er opstaat i en menneskelig hjerne: det var at omgjøre sine fiender til sine forsvarere, at indprente nye lærdomme og skape institutioner som var like for-delagtige for de rike som den naturlige ret var ødelæg-gende for dem. «La os forene os,» sa de til de fat-tige, «for at beskytte de svake mot undertrykkelse, holde de ærgjerrige i tømme og sikre enhver besiddelsen av hans eiendom, la os fastslaa regler for ret, for retfærdig-het og fred som alle forpligter sig til at bøie sig for — — —. Kortsagt, istedenfor at vende vore kræfter mot os selv, — la os samle dem i en øverste myndighet som styrer os efter vise love, som beskytter og forsvarer alle medlemmer av samfundet (*l'association*), fordriver de fælles fiender og opretholder os i evig enighet.»

En slik tale kunde ingen under det forhaanden-værende anarki motstaa, alle løp sine lænker imøte i den tro at de sikret sig sin frihet.

Dette var oprindelsen til samfundet og lovene, som la nye lænker paa den svake og gav nye kræfter til den rike, uigjenkaldelig tilintetgjorde friheten, for bestandig fastslog eiendomsretten og til fordel for nogen ærgjerrige for fremtiden bøiet menneskeslegten under arbeide, trældom og elendighet.

Oprettelsen av ett politisk samfund nødvendiggjorde alle de andre, snart bedækket de hele jordens overflate, saa der ikke fandtes en krok hvor man kunde undgaa aaket.

Men var den borgerlige ret saaledes blit regel inden den enkelte stat, saa vedblev staterne indbyrdes at staa under naturreten, litet formildet av en smule folkeret, og endnu mindre av den naturlige medfølelse som er yderst svak mellem stat og stat, og kun huses i enkelte store kosmopolitiske sjæle, som ikke lar sig indesperre inden de indbildte grænser mellem folkene, men som efter sin skabers eksempel omfatter hele menneskeslegten i sin kjærlighet. Mellem staterne utbrøt de nationale krige, slag og myrderier som bringer naturen til at gyse, og alle de forfærdelige fordomme, som gjør det til en dyd at utøse menneskeblod. De hæderligste mennesker lærte at anse det for en pligt at myrde sine medmennesker; man saa menneskene nedsable hverandre i tusener uten at vite hvorfor, og der blev begaat flere mord paa en eneste slagdag end der i naturtilstanden var foregaat gjennem aarhundreder paa hele jordens overflate. Det var de første virkninger av menneskeslegtens deling i forskjellige samfund.

Og ikke bedre gik det i det indre. Regjeringssystemet var til en begyndelse yderst mangelfuldt og ufuldstændig, man rettet paa noget hist og paa noget her, eftersom tilfældet krævet det; men det nytter ikke med slike evige reparationer, man skulde ha begyndt med at rydde grunden og fjerne alle gamle materialer for derefter at reise en ny og god bygning. Men slik som det gik, saa maatte der tusen misbruk og lovbrud til, før

man endelig besluttet sig til det farlige skridt at betro den offentlige myndighet til enkeltmænd og overlot øvrighetspersoner den farlige magt at vaake over at folkets beslutninger blev overholdt. Der er nogen som mener at øvrigheten var til før lovene; men at anta det vilde være likesaa urimelig som at tro at folkene fra be- gyndelsen av kastet sig i armene paa en hersker, betin- gelsesløst og uigjenkaldelig, at utæmmede mennesker uten hensigt skulde ha søkt slaveriet med andre ord. Det værste som kan hænde en mand, er jo at komme under en anden mands herredømme, og han indlater sig ikke paa at overgi sig, undtagen fordi han mener derved at opnaa det mest mulige, beskyttelse av sin eiendom, sin fred, sin frihet.

De politiske forfattere gjør sig skyldig i den samme fordomsfuldhet naar det gjælder frihetskjærligheten, som filosoferne naar det gjælder naturtilstanden: de dømmer efter det de ser omkring sig og tilskriver menneskene et naturlig hang til trældom, fordi nutidens mennesker saa taalmodig bærer sit aak. Men det var anderledes i hine fjerne tider da man endnu ikke visste hvad et aak var for noget.

«Som en utæmmet hingst ryster sin manke, stamper i jorden og fnysende reiser sig paa to, bare han ser et bissel, mens en dresseret hest taalmodig finder sig i baade spore og pisk, saaledes negter det barbariske men- neske at bøie sit hode ind under det aak som kultur- mennesket bærer uten at knurre, og han foretrækker den mest stormende frihet for den fredeligste underkastelse. Det er altsaa ikke efter trællefolkets fornedrelse at man skal dømme om menneskets naturlige følelser for eller mot trældommen, men efter de undergjerninger som alle frie folk har gjort for at verge sig mot undertrykkelsen. Jeg vet nok at de første uophørlig lovpriser den fred og hvile de nyder godt av i sine lænker, og at *miserrimam servitudinem pacem appellant;* men naar jeg ser de andre ofre fornøielser, fred, rigdom, magt, ja selve livet for at

bevare dette eneste gode som er saa foragtet av dem som har tapt det; naar jeg ser dyr som er født i frihet, i rædsel for fangenskap knuse sit hode mot burets jernstænger; naar jeg ser skarer av nøkne vilde foragte den europæiske vellyst, og trodse hunger, ild, sverd og død kun for at bevare sin uavhængighet, saa skjønner jeg at det ikke er slaver det tilkommer at snakke om frihet.»

Rousseau hævder allerede her i avhandlingen om ulikheten den absolute folkesuverænitet; staten fremkom ved en fri kontrakt, hvorved nationen overdrog øvrigheten noget av sin magt mot at øvrigheten paatok sig bestemte forpligtelser; folkeviljen bestemte lovene, øvrigheten hadde at sørge for deres overholdelse, men hadde absolut ingen ret til at forandre dem. Det følger av selve kontaktens natur at den ikke er uopsigelig; hvis øvrigheten ikke opfylder den, eller hvis folket ikke længere finder sig tjent med den, kan det naarsomhelst opsi den, — der er og blir kun én magtkilde — folket.

De forskjellige regjeringsformer har sin oprindelse i de forhold, hvorunder de oprindelig opstod. Hvis der i et samfund var en enkelt mand som hævet sig over alle de andre i magt, i rigdom, i dyd, i anseelse, — blev staten et monarki; var der derimot flere som raget høit over massen, men indbyrdes omtrent var hverandres likemænd, fik man et aristokrati. De hvis rigdomme og talenter var mere jevnt fordelt, og som hadde fjernet sig mindst fra naturtilstanden, dannet et demokrati. Tiden viste snart hvilken av disse former som var den fordelagtigste. De ene vedblev kun at adlyde lovene, de andre kom snart til at adlyde herrer; de som følte sig som borgere, holdt paa sin frihet, de som bare var undersaatter, tænkte ikke paa andet end at berøve sine naboer friheten; — paa den ene side rigdom og erobringer, paa den anden lykke og dyd.

I begyndelsen besattes inden alle regjeringsformer alle embedsposter ved valg; og naar ikke rigdommen gjorde utslaget, valgte man i regelen de dygtigste, de klokeste,

de ældste, d. v. s. de mest erfarne. Navne som geronter, senatorer, seigneurs viser, hvilken tillid alderen indgjød i gamle dage. Men jo mere valgene faldt paa de ældste, desto hyppigere blev de, og herav opstod ulemper, stadig uro, bestikkelser, partier, blodige borgerkrige. Øvrighets-personerne benyttet sig av al denne ufred til at øke sin magt og til at fæstne den inden familierne; folket som alt hadde mistet noget av sin frihetskjærlighet, fandt sig i at øke sin trældom for at sikre sig ro; og da embederne var blit arvelige, vænnet høvdingerne sig til at betragte sine stillinger som familiegoder, ansaa sig selv for statens eiere istedenfor dens tjenere og borgerne som sine slaver, hvem de tællet som sit kvæg, mens de kaldte sig selv gudernes likemænd og kongernes konger.

Rousseau fastslaar saaledes tre stadier i ulikhetens fremgang: det første stadium er grundlæggelsen av lov og eiendomsret, det andet er oprettelsen av øvrighet, det tredje og sidste er forvandlingen av den legitime myndig-het til vilkaarlig. I det første stadium fastsloges forskjel-len mellem rike og fattige, i det andet forskjellen mellem mægtige og svake, og i det tredje avgrunden mellem herrer og slaver, som betegner utviklingens endepunkt.

De to første stadier bærer spiren til det sidste i sig, ti de laster som gjorde samfundsindretninger nødvendige, er de samme som gjør misbruken av dem uundgaaelig. Love er ikke saa sterke som lidenskaper, de holder til en viss grad menneskene i tømme, men de forvandler dem ikke; et land hvor ingen omgaar lovene eller mis-bruker sin embedsstilling, vilde ikke behøve hverken love eller øvrighetspersoner.

Med politisk ulikhet følger nødvendigvis social ulik-het; den voksende avstand mellem folket og dets høv-dinger viser snart sine virkninger blandt de enkelte bor-gere, i tusen former. Høvdingen kan ikke usurpere en ulovlig magt uten at skaffe sig kreaturer som han til en viss grad maa dele med, kreaturerne følger sin herres eksempel, undertrykker nedad, smigrer opad, hele sam-

fundet gjennemtrænges av en vild kappelyst, alle vil hæve sig paa hverandres bekostning. Magtens kilde er høvdingen, tilslut kan han gjøre hvad han vil, og mængden bøier sig i ydmygt trællesind, høvdingen behøver bare at si, om det saa er til det ringeste menneske: vær stor, du og din slegt! og hele verden synes at han er stor, for ikke at tale om ham selv, og hans efterkommere blir større og større jo mere tiden gaar; — jo fjernere og usikrere aarsaken til deres storhet er, desto virksommere er den, og jo flere døgenigter man kan tælle i en familie, desto berømmeligere er den.

Ulikheten stiger og stiger i samfundet, eftersom menneskene mere og mere tvinges til at sammenligne sig med hverandre, og maa regne med alle de forskjelle som har noget at si for deres egen fremfærd. Disse forskjelle er av flere slags. Men stort set reducerer de sig til rigdom, adel eller rang, magt, personlige fortjenester; det er hovedsagelig de værdier hvorefter individerne maales i samfundene. Men naar det kommer til stykket, saa er der igrunden kun én av dem som det kommer an paa, det er rigdommen, den er de andres kilde og endepunkt, fordi den er mest umiddelbart nyttig for vort velvære, lettest at meddele, og med tilstrækkelig rigdom kan man uten vanskelighet tilkjøpe sig alle andre udmerkelser.

Mens Rousseau er meget detaljeret i utmalingen av det primitive menneske, og dvæler længe ved eiendomsrettens og samfundets tilblivelse og de første skjæbnesvangre følger av denne «revolution», saa jager han derimot gjennem aarhundrederne for at vise hvorledes ulikheten vokser og vokser, jo mere kompliceret arbeidets deling, samfundslivets rangforordning og menneskenes stigende graadighet utvikler sig.

Det heftige begjær efter anseelse, æresbevisninger og fortrin som fortærer os alle, driver vore kræfter og talenter, egger og mangfoldiggjør vore lidenskaper, gjør alle mennesker til konkurrenter, til rivaler, til fiender; dette raseri efter at bli omtalt, efter at utmerke sig, gjør at vi

næsten altid lever utenfor os selv, vort liv bestaar i at sammenligne os med andre; naar man ser en haandfuld magthavere og rike i besiddelse av al storhet og al formue, mens mængden kryper om i mørke og elendighet, saa nyder de sin herlighet saameget desto mere, fordi de andre ikke kan naa den, og de vilde ophøre at være lykkelige, samme dag folket ophørte at være elendig.

Den haarreisende ulikhet føder tilslut en evig splittelse inden samfundet, og høvdingen maa selv saa splidens sæd, styrke den gjensidige mistillid mellem de stridende parter, forat ikke nogen skal bli sterk nok til at styrte ham.

Ut av al denne splid og uorden stiger despoten og viser sit hæslige hode, opsluker alt for sin egen part, underkaster sig folket, tilintetgjør lovene og reiser sig paa republikkens ruiner; de tider som gaar foran denne sidste fase av utviklingen, er opfyldt av urolighet og ulykker, men tilslut vil uhyret opsluke alt, og folkeslagene vil ikke længer ha, hverken høvdinger eller love, men bare tyranner. Da vil der ikke længere være tale om dyd eller seder eller hæderlighet eller pligter, den blinde lydighet er den eneste dyd som der kan være tale om hos slaver.

Dette er ulikhetens grænse, dens yderste endepunkt, som slutter cirkelen og berører vort utgangspunkt: Nu blir alle de enkelte atter likemænd, fordi de alle er absolut intet, atter hersker den sterkestes ret, og man oplever en ny slags naturtilstand, dypt forskjellig fra den vi begyndte med, fordi den første var naturtilstanden i sin renhet, mens den sidste er resultatet av den forfærdeligste korruption. Men ellers er der megen likhet, ti despoten er kun herre saalænge han er den sterkeste, og saasnart man kan fordrive ham med vold, har han ingenting at si.

Det oprør som ender med at kvæle eller fordrive en sultan, er en fuldstændig likesaa lovlig handling som de handlinger hvormed han dagen iforveien berøvet sine

undersaatter liv og eiendom. Styrken alene opretholdt ham, styrken alene styrter ham, og alt gaar saaledes for sig efter naturens orden. —

Men er der end saaledes en utvortes likhet mellem borgerne i et despotisk samfund og naturmenneskene, saa er der dog mellem deres liv en uendelig avstand, saa man næsten ikke kan forstaa at det er den samme art vi har for os. Det som gjør det vilde menneskes høieste lykke, det vilde være det civiliserede menneskes fortvilelse. Den første lever og aander i hvile og frihet, han ønsker ikke andet end at faa leve i fred, og selv stoikernes ataraxi kan ikke nærme sig hans likegyldighet for enhver anden ting. Samfundsborgeren derimot er altid paa færde, sveder, ophidser sig, piner sig uophørlig, har aldrig et øiebliks ro, arbeider like ind i døden, iler den imøte for at kunne leve, ja gir avkald paa livet for at opnaa udødelighet; han smigrer de store, hvem han hater, og de rike, hvem han foragter, sparer ingenting for at opnaa den ære at tjene dem, praler stoltelig av sin egen usselhet og deres protektion, er stolt av sit slaveri og foragter dem som ikke deler det. Hvad vilde en karaïber si om alt det pinlige og misundte arbeide som en europæisk minister har at utføre. Han vilde mange ganger hellere dø end at opleve en slik tilværelses rædsler. Men saa har en slik vildmand heller ingen anelse om hvad anseelse og magt vil si. Og heri ligger den virkelige aarsak til den uendelige forskjel mellem de to: den vilde lever i sig selv, samfundsmennesket lever utenfor sig selv, vet ikke hvad det vil si at leve uten i andres mening om ham, og det er derfor saa at si kun i deres omdømme at han har følelsen av sin egen tilværelse.

Men en slik tilstand føder likegyldighet for godt og ondt trods alle skjønne moralprækener, alt blir skin, kunstig, løiet, hyklet, — ære, venskap, dyd, ja ofte endog selve lasten som man ender med at rose sig av. Kortsagt, idet vi altid spør de andre hvad vi er, og aldrig vaager at spørge os selv, midtimellem saa meget filosofi, humani-

tet, høflighet og storartede læresætninger, eier vi kun et skuffende ydre, — ære uten dyd, forstand uten visdom, nydelse uten lykke. — Rousseau mener at ha bevist at dette ikke er menneskets oprindelige tilstand, og at det er samfundsaanden og den ulikhet den avler, som paa denne vis har forvandlet og vanskapt alle vore naturlige tilbøieligheter.

Hvad vi ser omkring os av ulikhet er mot naturens orden; — ingen vil negte at det er imot naturens lov, hvorledes man saa definerer den — saaledes slutter Rousseau sin avhandling — «at et barn hersker over en olding, at en idiot styrer en vis mand, — og at en liten haandfuld mennesker holder paa at sprikke av overflødighet, mens den forsultne mængde mangler det nødvendige».

* * *

De bærende tanker i avhandlingen om ulikheten var ikke nye dengang de fremkom; hverken sværmeriet for det primitive menneske eller angrepene paa eiendommen eller oprøret mot de konventionelle løgne var uhørt i 1754. For ikke at tale om at drømmen om et tapt paradis har fulgt menneskeheten i alle lande og til alle tider, saa langt vi kan skimte dens spor, saa var der i Rousseaus umiddelbare naboskap, i det 17de og 18de aarhundredes Frankrike, fremkommet en række av skrifter som fra de forskjelligste utgangspunkter hadde anslaat de samme strenger som Rousseau.

Der er en hel række av fantastiske romaner som efter mønster av Thomas Morus' berømte *Utopia* sætter sin helt iland paa en eller anden merkelig ø, hvis indbyggere lever et lyksalig liv i en idealstat som i alle henseender staar i den skjæreste motsætning til de moderne kultursamfunds fordærvelse. — I *Vairasse d'Alain's L'histoire des Sévarambes* (1677) lærer vi at kjende et folkeslag som lever under en mønsterregjering; statens grundlægger var *Sevarias*, som i sin lovgivning gik ut

fra at alle samfundsonder randt av tre hovedkilder: hovmod, pengegriskhet og lediggang, og disse hadde atter sin inderste grund i eiendomsretten, som den vise lovgiver derfor avskaffet, og følgelig levet sevarambeme i overflod og lykke, realiserte den moderne socialismes ideal, 8 timers arbeide, 8 timers hvile, 8 timers fornøielse. Av samme art er *Jacques Sadeurs Eventyr*, hvor helten, saavelsom lyksalighetsøens indbyggere, av en uforstaaelig grund, er gjort til hermafroditer, og *Claude Gilberts* historie om øen *Calejava* (1700), som i sit angrep paa eiendom og i sit likhetssværmeri er endnu radikalere end «sevarambernes historie». Hertil kommer en hel skare efterligninger efter *Robinson Crusoe* og *Gullivers reiser*, velkomne paaskud til samfundskritik i denne tid, da ingen turde vaage sig frem umaskeret.

Andre forfattere anbringer sine tendensromaner i en historisk ramme, saaledes fremfor alt *Fénelon's* berømte *Télémaque* (1699), en av Rousseaus yndlingsbøker; ogsaa her lærer vi en række av mønsterstater at kjende, under en vis konge i Ægypten lever folket i patriarkalsk uskyldighet, paa Kreta kjender man hverken luksus eller rigdom, i *La Bétique* oprulles et straalende billede av guldalderen, en befolkning av hyrder og bønder, som i inderlig samliv med naturen ikke plages av de unyttige savn og lyster som byslaverne træller under, og endelig blir vi fortrolige med forholdene i *Salente*, Fénelon's politiske ideal, i et og alt saa forskjellig fra Ludvig XIV's samfund som han saa omkring sig.

Den verdenssukces Télémaque gjorde, fremkaldte en mængde efterligninger, *Ramsay's Voyages de Cyrus* (1727), abbé *Pernettis Le repos de Cyrus* (1732), hvor der tales om naturmennesket som lever i skogene og kun kjender naturlige følelser, og abbé *Terrasson's* i mange aar berømte og meget læste *Sethos*[1] (1731), som gir sig ut for at være utdraget av et græsk manuskript og inde-

[1] En av de bøker Rousseau nævner i opregningen av sin lekture i *Le verger des Charmettes.*

holder den sedvanlige skildring av et (her ægyptisk) uskyldig folk som lever i lykkelig uvidenhet om ærgjerrighet og overflod. Den interessanteste av disse romaner er imidlertid *Gaudentio di Luccas Memoirer* (1746), som vistnok ikke er en fransk original, men som i en fri og delvis utvidet oversættelse vakte megen opmerksomhet; her er det merkelige folkeslag placeret midt i Afrikas ørken og heter mezzorianere; hos dem hersker absolut likhet i broderlig samfund, de tror paa en høieste gud og udødelighet, men har ingen kultusformer; de gjør ingen forskjel paa mit og dit, er ikke hjemsøkt av eiendomsdjævelen (*le démon de propriété*), kjender ikke det ulykkelige hang til indbyrdes sammenligning som er kultursamfundenes mare, og har i det hele en hel del træk tilfælles med Rousseaus naturmenneske.

Lignende tendenser kommer i den første halvdel av 18de aarhundrede ogsaa tilorde paa teatret, tydelig og utvetydig nok hos *Deslisle* i hans komedie *Arlequin sauvage* (1721). «Harlekin vildmand» kommer til Europa og ser for første gang den storartede kulturpragt som her utfolder sig for hans øine; han lar sig ikke imponere: «I er gale som med slik møie lægger jer efter et utal av unyttigheter; I er fattige fordi I sætter jer lykke i penge og andet fandenskap, istedenfor simpelthen at nyde godt av naturen som vi, der aldeles ikke vil eie nogenting for desto friere at kunne nyde alt. — I er slaver av jeres eiendom som I foretrækker for jeres frihet, — — — I er uvidende, siden I sætter jeres visdom i at kunne lovene utenad, mens I ikke hører paa fornuften som vilde lære jer at greie jer uten love — —.»

I en anden komedie av *Deslisle: Timon le Misanthrope* findes likeledes skarpe angrep paa eiendomsretten, og i *Piron's Arlequin Deucalion* utbryter Harlekin, da han har fundet en pengesæk: «Man kan kalde denne sæk forbrydelsessækken eller den sande Pandoras æske. Hvilke rædsler er ikke utgaat av den! Hvilke forbrydelser har ikke kjærligheten til denne flitterstas voldt! Hvilket utal

har ikke denne lidenskap skapt, — av uretfærdige dommere, utro hustruer, vanartede barn, snigmordere, giftblandere, vanvittige, narre, onde mennesker!»

Mon ikke denne replik har klinget i Rousseaus ører, da han skrev de berømte ord i begyndelsen av anden del av sin *Discours sur l'Inégalité?* (se ovfr. p. 151).

Der begynder i det hele tat i den franske literatur i første halvdel av 18de aarh., ved siden av den ældre aristokratiske retning, som dels fortsættes i svake utløpere av den strenge klassicisme, dels drukner i detaljskildring av regenttidens liderlighet (Crébillon etc.), at vise sig en ny strøm som snart bemægtiget sig bourgeoisiet. — Den har sin kilde i England, i *Spectator*-literaturen, som med ræsonnerende følsomhet fordypet sig i alskens almenmenneskelige psykologiske analyser, og breder sig utover den borgerlige roman og det borgerlige skuespil, hvis første repræsentanter er *Marivaux*, *Destouches*, *Nivelle de la Chaussée*. Grundstemningen i denne nye literatur er like fjern fra det store aarhundredes storstilede klassicisme som fra rokokoens aandrike usedelighet; den hverken imponerer eller blender eller egger, den er jevn, litt flatbundet, uten synderlig lidenskap eller flugt eller kunstnerisk fortætning, fortaper sig ofte i selvbehagelig bredde, i langvarige, velmente, ikke morsomme moralprækener. Men indholdet i disse moralprækener er allikevel fremtiden, tredjestandens dæmrende idealer — godhet, retfærdighet, sandhetskjærlighet, troskap, familieidyl; — inde i det utætte og litt søtlige omslag ligger en kjerne av eksplosiv magt, et potentielt oprør — mot raffinement, mot overkultur, mot despoti og adelige privilegier, kortsagt mot hele den herskende samfundsorden. Gjennem følelsen, som ligger instinktlivet saa meget nærmere end den ræsonnerende forstand, droges disse forfattere og deres borgerlige læsere henimot natur og oprindelighet, til frigjørelse fra det konventionelle aak og de konventionelle løgne, til protest mot alt det som var urimelig og stridende mot deres umiddelbare

retfærdighetssans, mot al den haarreisende ulikhet de saa omkring sig og som de selv følte trykket av, til medfølelse med al uforskyldt nød, til harme over den gapende avgrund mellem rik og fattig. Saa længe bourgeoisiet var en forurettet samfundsklasse, kunde det endnu hæve sig til ædle følelser paa hele menneskehetens vegne, og derfor hører de borgerlige sentimentalister med blandt forberederne til det stemningskompleks, som fødte Rousseaus flammende ord og revolutionens voldsomme gjerninger.

Men det var ikke bare digtningen som efterhaanden fyldte atmosfæren med følsomhet og oprør, — den første halvdel av 18de aarhundrede var rik paa reiser og ekspeditioner til fremmede og fjerne lande, man oplevet mange eventyr og kom i berøring med mange naturfolk, navnlig i Amerika; de reisende saa paa de vilde de traf med forutfattet godhet, de fandt hos dem meget av det som de savnet hjemme, naivitet, oprindelighet, tankeløs lykke, og de skildret dem i sine reisebeskrivelser som snart svulmet op til en hel literatur, i de lyseste farver som et motstykke til den hjemlige korruption; der dannet sig en formelig legende om *le bon sauvage* — den ædle vildmand — som i fuldstændig uvidenhet om alle kulturens kunster og knep levet sit liv i paradisisk uskyldighet og uberørthet.

En av disse reiseskildringer er baron *Hontans* skildringer fra livet i Kanada, og hertil er knyttet en række *Dialogues ou Entretiens entre un Sauvage et le baron de Hontan* (samtaler mellem en vild og baron H.) (1704). Dialogen er ikke av baronen selv, men av *Gueudeville*, en radikal samfundskritiker der av André Lichtenberger med rette betegnes som en *précurseur de Rousseau.*[1] — *Adario* — saa heter den huron som fører

[1] Se *A. Lichtenberger:* Le socialisme au XVIII siècle, cfr. samme forfatter: *Un précurseur de J. J. Rousseau* i *La Revolution française* XXVI (1894) p. 97 ff. Jeg har i det hele i utarbeidelsen av dette avsnit hentet meget av Liehtenbergers ypperlige arbeide, ikke blot

samtalen med baronen — er en kyndig mand som har visse træk tilfælles med Deslisle's og Piron's Harlekin; han har som de været i Europa og er som de litet imponeret av det han har set. Han fandt hverken venskap eller frihet eller fred, han foragter franskmændenes love, «fordi de rike gir en god dag i dem og kun de ulykkelige adlyder dem». Kulturens komfort og raffinement frastøter ham, da de kun falder i nogen faas lod, mens mængden lever i fattigdom og elendighet; nei da er det ganske anderledes hos huronerne, «som uten love, uten fængsler og pinsler tilbringer sit liv i en mild fredsommelighet og nyder en lykke som franskmændene ikke kjender; vi lever ganske liketil efter naturens og uskyldighetens love som naturen har paatrykt os i vore vugger». Mennesket er godt av naturen, og hvis man ikke fordærver det, blir det som huronerne som ikke kjender anden lyksalighet end sjælefred og frihet. Og naar denne lykke varer, saa er det fordi de vilde ikke kjender den lastens kilde som fremvælder av forskjellen mellem mit og dit. «Det som I kalder penger, er djævlenes djævel, franskmændenes tyran, roten til alt ondt, sjælenes fordærvelse, de levendes grav.» — —

Vi vét ikke om Rousseau har kjendt Gueudevilles dialog, det er neppe sandsynlig, men overensstemmelsen er i flere punkter slaaende.

Sværmeriet for *le bon sauvage* fik specielt rik næring gjennem de jesuitiske missionærers skildringer av deres oplevelser blandt de vilde folkeslag. De fromme patere var gjennemgaaende rørt over naturbarnenes mottagelighet for kristendommens sæd, over deres barnlige uskyldighet, deres umiddelbare godhet og rørende tillidsfuldhet. Med tanken paa al den hjemlige vantro og ugudelighet drømte de om en kristendommens gjenfødelse

saaledes at han har vist vei til kilderne, men ogsaa direkte, naar literaturen ikke har været at opdrive. Med hensyn til utopiernes og de salige øers historie henvises desuten til: *v. Kirchenheim*: *Schlaraffia politica*; *Robert v. Mohl*: Geschichte der Staatswissenschaften I; *Paludan*: Om Holbergs Nils Klim (Indledningen).

blandt de fjerne landes farvede folkeslag. Og jesuiterne lot sig ikke nøie med at beskrive de vilde i vidtløftige reiseskildringer som blev meget utbredt og som Rousseau ogsaa har øst av, men de søkte ogsaa at praktisere de teorier som de grundet paa sine høie forestillinger om *le bon sauvage*. Naar de indrettet sine menigheter blandt de vilde, saa skedde det i socialistisk eiendomsfællesskap, med tanken paa de første kristne samfund og de antikke republikker; de jesuitiske missionærer i 18de aarhundrede var de første kristelige socialister, og deres mange *«opbyggelige breve»* (*Lettres édifiantes*) fra de eksotiske lande blev et nævneværdig element i den europæiske tankeutviklings historie. Navnlig var beretningerne om deres etablissement blandt de sydamerikanske indianere i *Paraguay* fulde av beundrende begeistring, og Paraguay indtok nogen aar i poeters og samfundsforforbedreres fantasi den samme plads som *Tahiti* litt senere, — et Eden hvor menneskene endnu levet i guldalderlig uskyldighet, ubesmittet av eiendomsdjævelen og alle hans misgjerninger.

Vi ser, den aandelige atmosfære var fra mange forskjellige kanter ladet med tanker og stemninger som var beslegtet med dem som kom til orde i Rousseaus avhandling om ulikheten.

Hertil kom impulser fra hans allernærmeste omgang, fra *Diderot*, hans uadskillelige ven, hvem han i denne tid selv kalder sin Aristark, og fra *Condillac*, der som tredjemand deltok i de belivede middager i *Panier fleuri.* [1]

Rousseau fortæller selv i *Confessions* (rigtignok i en senere tilkommet note) at Diderot var hans direkte medarbeider ved avfattelsen av 2den Discours, han tilskriver ham endog et enkelt avsnit som han alene har forfattet; men selv om dette er tvilsomt, [2] saa er det dog sikkert nok at Rousseau i denne tid var under sterk indflydelse

[1] Se G. Gran: J. J. Rousseau I, 284.

[2] *Jean Morel: Recherches sur les sources du Discours de l'Inégalité.* Annales J. J. Rousseau, V 119—198.

av Diderot, baade gjennem de skrifter denne allerede hadde offentliggjort, og gjennem impulser han mottok i den daglige omgang. — Mange av tankerne i *Discours* gjenfinder vi hos Diderot; ogsaa han sværmer for naturen, ogsaa han ser paa det primitive menneske først og fremst som et følsomt væsen, han tror som Rousseau paa den menneskelige perfektibilitet og bruker som han rundhaandet aartusener til forklaring av utviklingen, han betoner med styrke lidenskapernes betydning for menneskeaandens fremskridt og gir i det hele affektslivet en stor plads i sin opfatning av historien. Imidlertid er det vanskelig at avgjøre hvad Rousseau i det enkelte kan ha lært av Diderot, man kan like ofte tænke sig det omvendte forhold, likesom stundom ogsaa likheten kan forklares av fælles, ældre forbilleder.

Ogsaa av *Condillac* har Rousseau lært meget, ja det er vel tvilsomt om han, uten at ha læst hans *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, kunde ha utarbeidet sit billede av det primitive naturvæsen som staar dyrene nærmere end mennesket. Efter Rousseaus fremstilling var naturmennesket intet fornuftvæsen; fornuften var en senere erhvervelse, evnen til at ræsonnere var ingen oprindelig menneskeevne; — kun ved en saadan antagelse blev han istand til at konstruere sit tankeløse, naturlige øieblikismenneske. Men denne idé fandt han ikke hos nogen anden av de forfattere han hadde studeret, hverken hos politikerne eller hos filosoferne, hverken hos Cartesius eller hos Locke eller Hobbes eller Buffon, — de anser allesammen fornuften for en medfødt menneskelig evne, saa naturmennesket umiddelbart skulde være istand til av sine iagttagelser at drage sine slutninger, hvorfra han paa den ene side hæver sig til erkjendelse av tilværelsens guddommelige kilder, og paa den anden blir istand til at underlægge sig naturen gjennem videnskap og opfindelser. Condillac derimot lærer at de forskjellige aandsvirksomheter først utvikler sig efterhaanden, og at sanseintrykkene er den senere ut-

viklings egentlige kilde. — Først gjennem denne tanke blir Rousseaus fantasi istand til at stige ned til den grad av primitivitet hvori hans naturmenneske fører sit vegetative liv[1].

I et specielt skyldforhold staar Rousseau til Condillac i sin fremstilling av sprogets oprindelse baade i *Discours* og i den specielle avhandling han omtrent samtidig utarbeidet om dette spørsmaal.

Endelig finder vi i anden Discours en mængde reminiscenser fra Rousseaus læsning av ældre og yngre forfattere; som i hans første *Discours* træffer vi ogsaa her ret som det er paa citater og tanker fra hans kjære *Montaigne*, hvis sententiøse dypsindighet maa ha gjort et dypt indtryk paa ham; vi ser at han med utbytte har studeret naturretslærerne — Grotius, Pufendorf, Borbeyrac, Locke, Hobbes, og polemiserer han end stundom baade mot den ene og den anden av dem, saa har han dog sine hovedtanker om statens tilblivelse og væsen fra dem.

I det hele tat indeholder vel avhandlingen litet som var usagt; vilde man slippe det nødvendige antal doctorander løs paa den, er det mere end sandsynlig at resultatet vilde bli at «die fremden Gedanken» var i overvældende majoritet, ja at der knapt nok var en eneste idé som ikke lot sig gjenfinde et eller andet sted hos andre forfattere. —

Men dette er jo av ganske underordnet interesse, hvad det kommer an paa, er jo ikke hvor en forfatter har faat sine tanker fra, men hvad han har brukt dem til; moderne literaturhistorikere er ofte, i sin jagt efter reminiscenser og sin stolthet over at paapeke dem, blinde for det væsentlige, de ser delene, men glemmer helheten, de synes at tro at man kan faa nogensomhelst forestilling om et bygverk ved at analysere de stener hvorav det er opført.

Om Rousseaus «avhandling om ulikheten» gjælder de ord hvormed Mad. de Staël saa ypperlig har karak-

[1] Jfr. *Jean Morel* op. cit. 150.

teriseret hele hans forfatterskap: *Il n'a rien inventé, mais il a tout enflammé* — han har ingenting selv fundet paa, men han har sat ild paa det hele. Heri ligger hans originalitet, alt det han laante fra andre, blev kastet i den ild som fortærte hans hjerte, blev omsmeltet og forsvandt som glemte bestanddele i den flamme av lidenskap som slaar ut av snart sagt hver linje i hans bok. — Man kan nok staa og peke: der er et stykke Montaigne, der et stykke Diderot, der et stykke Condillac o. s. v., men det hindrer ikke at altsammen først og sidst og hele tiden er Jean Jacques Rousseau og ingen anden.

Paa tre veier naadde Rousseau ind til sit billede av det primitive menneske: ved iagttagelse av kulturmennesket slik som han saa det for sig i al dets uegte stas, idet han pillet av det alt hvad kulturen hadde paaført det av utvorteshet, indtil det stod for ham i sin nøkne oprindelighet; ved studiet av de vilde folkeslag slik som de fremtraadte i reiseliteraturen, idet han forlænget linjerne tilbake til menneskets aller første tilsynekomst paa jorden; og endelig ved selvstudium; — han sat i ikke ringe grad selv model for det billede av naturmennesket hans fantasi fremmanet.

Det sidste interesserer os uten sammenligning mest. «Det er kun ved at skildre sig selv at et menneske kunde bli istand til at vise os det primitive menneske paa denne maate,» sier franskmanden i den 3dje dialog,[1] «og hvis ikke forfatteren hadde været likesaa besynderlig som sine bøker, vilde han aldrig kunne ha skrevet dem. Men hvor er han, dette naturmenneske som i sandhet lever et menneskeliv, som, uten at bry sig om andres mening, udelukkende følger sine egne tilbøieligheter og sin egen fornuft, uten henyn til hvad publikum billiger eller misbilliger? Man vilde forgjæves søke ham blandt os. Vi gjør allesammen, under en fernis av smukke ord, hvad vi kan for at skjule vore hensigter; ingen lar sig narre, hvad der ikke hindrer os i at fortsætte paa

[1] *Oeuvres* XIII, 281.

samme maate. Alle søker sin lykke i skinnet, ingen bryr sig om virkeligheten. Alle sætter sin væren i at synes; allesammen er sin egenkjærlighets slaver og narre, og lever ikke for at leve, men for at faa andre til at tro at de har levet. Dersom De ikke hadde skildret mig Deres Jean Jacques, maatte jeg tro at det naturlige menneske ikke eksisterte længere, men den slaaende likhet o. s. v.» —

Her har vi Rousseaus egne ord for hvem naturmennesket egentligst var.

Den stemning han levet sig ind i, da han forberedte sig til sit arbeide ute i St.Germainskogen, forlot ham ikke; det var hans inderligste lykkedrøm. Ensomheten var hans Eldorado, mellem mennesker følte han sig altid frygtsom, usikker, utsat for farer, derfor flygtet han hele sit liv fra deres samkvem, han følte sig et med det primitive menneske som levet i absolut isolation, uten fortid, uten fremtid, et liv opfyldt av øieblikke, uten tanke paa den dag imorgen, ubesmittet av eftertanke eller refleksion; som naturmennesket holdt ogsaa han friheten for det høieste gode, ethvert samfundsbaand, enhver avhængighet var ham inderlig forhatt, han lignet, som naturmennesket den utæmmede ganger som stamper i jorden og steiler i oprør ved synet av et bissel. Som naturmennesket, levet han eller vilde han helst leve sit liv i sig selv, uten moral eller pligter av nogen art, i vegetativ uvidenhet om forskjel mellem godt og ondt.[1] Hele hans liv var paa en maate et mislykket forsøk paa at realisere det primitive menneske, og da virkeligheten negtet ham en saadan lykke, tok han revanche i sine drømme; kort tid før sin død skrev han (Rêveries IV):

[1] Cfr. *Lettres sur la vertu et le bonheur.* «— — *Il me semble premièrement que tout ce qu'il y a de moral en moi-même a toujours ses relations hors de moi, que je n'aurais vice ni vertu si j'avais toujours vécu seul et que je serais bon seulement de cette bonté absolue qui fait qu'une chose est ce quelle doit être par sa nature. Je sens aussi que j'ai maintenant perdu cette bonté — — —» Streckeisen-Moulton Oeuvres inéd.,* p. 135.

«— Men hvis der findes en tilstand hvor sjælen kan hvile helt ut og samle hele sit væsen uten at ha trang til at mindes fortiden, uten at sætte sin fot ind i fremtiden, en tilstand hvor det nuværende varer bestandig, uten dog at markere sin varighet og uten spor av at øieblikkene følger efter hverandre (*sans trace de succession*), uten nogensomhelst anden følelse — av savn eller av nydelse, av glæde eller av smerte, av ønske eller av frygt — end ene og alene følelsen av tilværelsen, og hvis denne følelse er istand til helt og holdent at fylde den (tilværelsen) — saalænge denne tilstand varer, saalænge kan den som befinder sig i den, kalde sig lykkelig, og det er ikke nogen ufuldkommen, fattig og betinget lykke, som den man finder i livets glæder, men en tilstrækkelig, fuldkommen og hel lykke, som ikke efterlater nogetsomhelst tomrum i sjælen som den føler trang til at fylde.»

Denne neutrale og udifferentierede lykkefølelse ved bare det at være til er kjernen i det rousseauske naturmenneskes væsen, og tillike Rousseaus egen lykkedrøm; forsaavidt har han ret naar han sier, at det primitive menneske det er ham selv.

Men endnu sterkere eller ialfald mere direkte kommer Rousseaus eget væsen frem i kritikken, i de voldsomme angrep paa kultursamfundet med al dets oprørende ulikhet og uretfærdighet. Ret som det er føler man hvorledes sterke stemninger fra personlige oplevelser dirrer i ordene. Rousseau hadde selv været fattig indtil nød, han hadde kjendt hvad det vil si at sulte, han hadde som lakei hos høie herskaper med egne øine set ned i den avgrund som skiller menneskene i samfundsklasser, han hadde vandret paa sin fot blandt bønder og set deres elendighet og de pinsler de var utsat for, han hadde av egen erfaring gjennemskuet filosofernes forfængelighet, rikmændenes tarvelighet, adelsmændenes naragtighet, han hadde banket paa godtfolks dører og fundet dem lukket, han hadde paa sin egen person paa den mest krænkende maate oplevet at virkelig fortjeneste og dyg-

tighet er uten værd i sammenligning med protektion og fornem fødsel, han hadde, kort sagt, paa mangfoldig vis selv faat føle hvorledes samfundet, det ubarmhjertige, behandler en som er fattig og uten forbindelser.

Skulde nogen kunne skrive om ulikhet, saa maatte det være ham; alt det nag han i sit liv hadde opsamlet, fortætter sig nu i hatefulde og bitre ord mot de velstil-lede, disse ulver som naar de først har faat smak paa menneskekjøt, ikke vil ha andet, disse grumme utsugere hvis vellevnet først faar den rigtige smak, naar det krydres ved synet av mængdens uthungrede ansigter, — hans proletarhjerte dirrer av harme ved tanken paa dette samfund, hvor alt er forkjert og alle værdier forfalsket, saa det endog kan hænde at en idiot som greven av Montaigu kan faa ret og magt over et geni som Jean Jacques Rousseau. [1]

Trøstesløst er Rousseaus syn paa kultursamfundet, trøstesløst i nutiden og trøstesløst i fremtiden, man øiner ikke det lyspunkt hvorfra frelsen skulde komme. Heri er Rousseau dypt forskjellig fra sin samtids kultur-optimister som i oplysning og fremskridt saa det tusen-aarige rike nærme sig; for Rousseau betyr ethvert frem-skridt kun et skridt dypere ind i fordærvelsen, et skridt nærmere undergangen; jo fuldkomnere samfundslivet ut-vikler sig, jo mere indviklet arbeidsdelingen blir, jo mere avhængig menneskene dermed blir av hverandre, — desto mere fjerner de sig fra naturen, fra oprindeligheten, — fra retfærdigheten, friheten og likheten. Dette er men-neskehetens mørke skjæbne, den uundgaaelige følge av det ulyksalige syndefald, da et menneske første gang ind-gjærdet et jordstykke og fandt paa at si: dette til-hører mig!

Rousseau antyder ikke muligheten av et botemiddel — ikke i sin avhandling om ulikheten.

Det kom først otte aar senere — i *Contrat social.*

[1] Se G. Gran: Rousseau I, 213–25.

VIII.

Genferen.

Kort før offentliggjørelsen av avhandlingen om ulikheten reiste Rousseau til Genf.

Vi kan uten vanskelighet tænke os en række av aarsaker som bestemte ham til dette. Efter det voldsomme angrep paa pariserkulturen i den første *Discours* og den heftige polemik som den voldte, — efter musikbrevet og krigen mot den franske musik, hvor han gjentagne ganger var utpekt som utlændingen, som «allobrogeren», der ukaldet tillot sig at ha meninger om franske anliggender, — efter den «moralske reform» da han trak sig tilbake fra alle sine tidligere omgivelser, — maatte han mer og mer føle sig som en fremmed fugl i Paris, som et menneske av en anden sort, med et andet temperament, andre livsidealer. Og det var da ganske naturlig at han følte sig som genfer; i *Discours* (I) hadde han med berømmende ord omtalt sin fødeby som ved sine enkle seder og republikanske stolthet kunde sammenlignes med det gamle Sparta; paa en genferutgave av avhandlingen hadde han sat: par J. J. Rousseau, Genevois[1], og i et av sine stridsskrifter hadde han endog vaaget paa en omvei at betegne sig som *genfisk borger*[2],

[1] Gaspard Vallette: J. J. *Rousseau Genevois.* Paris-Genève 1911 p. 85, note 1.

[2] *Lettre sur une nouvelle réfutation de son Discours par un aca-*

hvad han ingen ret hadde til at kalde sig. Da han nu stod i begrep med at utgi sin avhandling om ulikheten, hvor han brukte sterkere ord end nogensinde tidligere, maatte han føle det som et formelig brud med sine franske omgivelser, og intet var naturligere end at han længtet tilbake til sin fødeby som, forgyldt av fjerne barndomserindringer, nu stod for hans fantasi som en ly=sende motsætning til det franske Babylon, som altid hadde mishaget ham, like fra den skuffelse han for mer end tyve aar siden hadde oplevet da han gjorde sin første indtrædelse i Faubourg St. Marceau's stinkende smug; i den stolte genfiske republik vilde han finde en verden hvor frihet var mer end ord, og hvor ulik=heten ialfald ikke hadde naadd saa haarreisende dimen=sioner som i det despotiske Frankrike.

Og der var ogsaa andre, rent menneskelige eller altfor=menneskelige grunde som nu kunde gjøre fødebyen tillokkende for ham. Vi husker hvorledes han var kommet derfra, rømt fra sin mester, efterstræbt som en anden vagabond, hvorledes han hadde fornegtet sin tro og gaat over i fiendens leir, i det katolske Savoyen. Naar han tænkte paa fødebyen, hadde det været med ond samvittighet; da han for mange aar siden flygtet fra Turin i selskap med den letsindige Bâcle, sier han uttrykke=lig: «men at vende tilbake til Genf var noget jeg aldrig tænkte paa.» Men nu var det anderledes, nu var ver=dens øine henvendt paa ham, en kronet konge hadde med respektfuld kurtoisi optraadt som hans motstander, for et par aar siden hadde han sittet i Fontainebleau mellem diamantfunklende hofdamer likeoverfor Ludvig XV og Mad. de Pompadour og været gjenstand for en ene=staaende hyldest av verdens eleganteste publikum, og

démicien de Dijon (ↄ : *Lecat*). Idet han her forklarer titelvignetten paa første utgave av Discours, som fremstillet en Prometheus=figur med en flammende fakkel i haanden, mens en satyr løper til for at omfavne ilden, erklærer han at «*Le Promethée qui crie et les avertit du danger est le Citoyen de Genève*». *Oeuvres,* I, 171.

kort efter hadde han delt hele Paris i to leire ved sine virkningsfulde ord. Genf var ikke anderledes end andre smaabyer, streng mot sine sønner, hvis de paa nogen maate hadde forbrutt sig, men villig til at tilgi og til at ta dem til indtægt, hvis der var faldt glans over deres navn i det fremmede; Rousseau visste jo nok ogsaa at man hadde været opmerksom paa ham derhjemme, at han gjentagne ganger hadde været omtalt med stolthet som en størrelse der gjorde fødebyen ære; og det var sikkert med velbehagelige følelser han drømte om den mottagelse han vilde møte, naar han nu efter fem og tyve aars omvankende og meget ugenfiske liv som den berømte mand atter vendte sine skridt mot fødebyen. —

Han hadde bestemt sig til at tilegne sin avhandling om ulikheten til den genfiske republik, og hans specielleste hensigt med reisen til Genf var hos genferregjeringen at skaffe sig tilladelse hertil, saa «Tilegnelsen» kunde fremtræde under den officiellest mulige form; han hadde paabegyndt den i Paris og skrev den færdig paa reisen, i Chambéry, hvor han daterte den den 22de juni 1754. I denne berømte *Dedicace* nærmer han sig Genf og dens borgere i ord som staar i en underlig motsætning til den pessimisme som besjæler selve avhandlingen.

Han forsikrer sine medborgere om at han i tredive aar har arbeidet paa at gjøre sig værdig til at kunne yde sit fædreland en offentlig hyldest. Og nu mens han grundet over den naturlige likhet og den kunstige ulikhet, var hans tanke atter og atter kommet tilbake til det genfiske samfund som fremfor alle andre gjennem sine vise love har nærmet sig naturens orden og formaadd at forene den offentlige ro med den enkelte borgers frihet og lykke. —

Dersom han selv kunde ha valgt sig sit fødested, saa vilde han ha valgt sig et samfund av liten utstrækning, hvor forholdene var for gjennemsigtige til at menneskene kunde bedrage hverandre, og til at hemmelige

laster kunde bli uopdaget; under en demokratisk, viselig regjering vilde han helst være født, i en stat hvor man levet og døde i frihet, kun underkastet lovene, i en *gammel* republik hvor den politiske frihet hadde dype røtter i tiden og traditionen, han vilde ha valgt sig et fædreland som var altfor litet til at kunne tænke paa erobringer, samtidig som det ved sin beliggenhet og de politiske forhold var sikret mot at bli andre magters bytte, et land hvor alle borgere deltok i lovgivningen, selv om det maatte være forbeholdt magistratspersonerne at komme med nye lovforslag. — «Slik er de vilkaar jeg vilde ha valgt i det fædreland jeg skulde ha valgt mig. Og hvis saa forsynet dertil hadde føiet en henrivende beliggenhet, et tempereret klima, et frugtbart land og den deiligste natur under himmelen, vilde jeg som den høieste lykke kun ønske at nyde alle disse goder i dette lykkelige fædrelands skjød, levende fredelig i et venlig samkvem med mine medborgere, i gjensidig humanitet og venskap og efterlatende mig et hæderlig minde om en bra mand og dydig patriot.

Men hvis jeg, mindre lykkelig og altfor sildig klok, hadde set mig nødt til under en anden himmelegn at ende mit svake og hensygnende liv i forgjæves længsel efter den hvile og fred jeg i en tankeløs ungdom hadde berøvet mig, vilde jeg ialfald i min sjæl ha næret de følelser og meninger som jeg ikke hadde faat anledning til at gjøre gjældende i mit eget land.»

Efter denne hymne til den genfiske stat og det herlige land apostroferer han direkte borgerne, først borgerskapet i sin helhet, disse kloke, dydige, stolte mænd som i kraft av verdens bedste forfatning raader over sin egen skjæbne og i lydighet mot lovene lever sit stille og lykkelige liv i fælles kappestrid for fædrelandets vel, han mindes med rørelse sin avdøde far, denne merkelige urmaker, som levet av sit simple arbeide og næret sin sjæl med de sublimeste sandheter. «Jeg ser ham endnu for mig, mens Tacitus, Plutark og Grotius

laa om hverandre foran ham sammen med hans verktøi. Og ved hans side ser jeg hans elskede søn som med altfor litet utbytte mottok de ømmeste lærdomme av den bedste av fædre.» En speciel lovtale har han til republikkens øvrighetspersoner, som staar likesaa høit over alle andre øvrighetspersoner, som det folk som har valgt dem, staar over andre folk, hans far var ingen und-tagelse, slik er alle genferborgere, og det er ikke nød-vendig at minde magistratspersoner som kun er de yp-perste blandt likemænd, om at de er betrodd sin magt for at utøve den til det fælles bedste. Ikke mindre be-geistret er han over de genfiske prester, som først og fremst er ivrige efter at *leve* efter evangeliets hellige forskrifter; det er ikke som andre steder, hvor kirkens tjenere lærer ett og gjør noget ganske andet, her er de gjennemtrængt av kristendommens aand, hellige i sit liv, strenge mot sig selv, milde og overbærende mot andre. — Endelig har han ogsaa mange smukke ord til kvin-derne i sin kjære fødeby, ord hvori vi alt skimter hans kvindeideal, saa forskjellig fra den frivole aandrikhet som han hadde møtt i de parisiske saloner.

I en slik stat, med en slik forfatning, med slike borgere, slik øvrighet, slike prester, slike kvinder kan man trøstig ønske republikken lykke og ære og trivsel for fremtiden. «Ganske vist vil den ikke med alle disse fordele glimre med den pragt som blender de flestes øine, men det er da ogsaa kun en barnagtig og skjæbne-svanger smak som er lykkens og frihetens dødeligste fiende. La en tøilesløs ungdom andetsteds søke letfær-dige fornøielser og langvarig anger; la de saakaldte smakens mænd andre steder beundre paladsernes stør-relse, ekvipagernes skjønhet, møblernes finhet, skuespil-lenes pragt og alle bløtagtighetens og luksusens forfinelser; i Genf vil man kun finde mænd; men kanske et slikt skuespil har sit store værd, og de som søker det, er kanske fuldt saa gode som beundrerne av alt det andet —»

Dette er i korthet indholdet av den lange og pompøse «Tilegnelse» til den genfiske republik; han undertegnet den: J. J. Rousseau, borger av Genf, og nu skulde han hjem for at gjenerhverve sig retten til at bære dette ærefulde navn.

I Chambéry hadde han en pinlig oplevelse, møtet med Mad. de Warens, som han nu ikke hadde set paa tolv aar; han hadde nok gjennem en spredt brevveksling faat en anelse om hvorledes det var fat med hans stakkars maman. Men vrkeligheten var allikevel meget værre: «Jeg gjensaa hende — — i hvilken forfatning, Herregud! For en fornedrelse! — — Kunde dette virkelig være den samme Mad. de Warens, engang saa straalende, til hvem presten Pontverre hadde sendt mig? Hvor det stak mig i hjertet at se hende slik! Jeg saa ikke anden utvei for hende end at reise bort; atter og atter tigget jeg hende om — — at komme og leve fredelig hos mig, som sammen med Therèse skulde vie vort liv til at gjøre hendes dage lykkelige.» Men hun vilde ikke, kunde ikke reise fra sin pension, som hun forresten ikke hadde faat noget av paa lange tider. Saa fattig og forkommen hun end var, hendes hjerte var dog det samme: Therèse bragte hende nogen penger fra Rousseau. «Det sidste smykke hun hadde igjen, var en liten ring; hun tok den av sin finger for at sætte den paa Therèses, men Therèse tvang hende til at ta den igjen, idet hun kysset den ædle haand som hun dugget med sine taarer[1].» Rousseau er meget rørt over dette lille træk og overfaldes av et av sine almindelige samvittighetsanfald, han følte det som sin pligt at opgi alt og leve for hende; men han gjorde det ikke. «Jeg sukket over hende og fulgte hende ikke.»

Nogen dage efter var han i Genf og fik andet at tænke paa; «jeg overgav mig til den republikanske begeistring som hadde ført mig derhen. Denne begeistring vokste ved den mottagelse jeg fik, feteret og karesseret som jeg blev av alle stænder — — —»

[1] *Confessions,* VIII, *Oeuvres* XIX, 295.

Om Rousseaus storartede mottagelse har vi ogsaa andre vidnesbyrd, bl. a. i et brev fra en viss Jean Baptiste Tollot, som nogen aar senere blev offentliggjort i *Journal helvétique* (1757)[1], og som gir et levende billede av den interesse, hvormed Rousseaus landsmænd saa paa ham, da han nu atter dukket op blandt dem: «— — — J. J. Rousseau har, med sine paradoksers besynderlighet, med sin stils energi og sin pens dristighet tiltrukket sig publikums øine, som ser paa ham som et sjeldent fænomen — — De spør mig om det er sandt at han er kommet tilbake til sit fædreland. Jeg svarer Dem at intet er sikrere. Hele Genf har set ham, likesom jeg selv — — —; alle har været ivrige efter at se paa en mand som kommer fra Paris, hvor han har skapt sig en hær av fiender, hvis hat og misundelse kun har bidraget til at gjøre hans navn endmere berømt. For at unddrage sig mængdens nysgjerrige blikke og nyde den hvile som hans sundhet forlanger, trak han sig tilbake til landet, som dog ikke blev ham noget asyl mot de paagaaende; han hadde god anledning til at si til sig selv: der findes nok nysgjerrige døgenigter andetsteds end i Paris ogsaa; men man vilde se denne stjerne som, ret som det var, formørkedes og skjulte sig bak en sky. Slik er folket, men blandt «folket» var der mange som ansaa sig for at staa høit over denne betegnelse — — —»

Der er vel neppe tvil om at Rousseau, trods sine eremittilbøieligheter, fandt sig ganske vel ved at føle sig saaledes *flatté* og *caressé*, og han bestyrkedes i sit forsæt om at bli genfisk borger. Hertil krævdes bare én ting, som imidlertid ikke var uten ubehageligheter: han maatte gaa tilbake til den kalvinske kirke, — den genfiske republik taalte ingen katolik som *citoyen*. Religiøse skrupler ved at foreta et slikt skridt følte Rousseau paa dette tidspunkt sikkert ikke.

«Jeg tænkte,» sier han i *Confessions* (VIII), «at da

[1] *E. Ritter*: *J. J. Rousseau en Genève, en 1754, Annales III*, 202 ff.

evangeliets moral er den samme for alle kristne, og da dogmerne kun er forskjellige i den maate, hvorpaa man søker at forklare hvad man ikke forstaar, saa tilkom det i hvert enkelt land suverænen at fastslaa disse uforstaaelige dogmer, saavelsom kultusformerne, og følgelig var det enhver borgers pligt at bøie sig for dogmerne og følge den kultus som loven foreskriver. Omgangen med encyklopædisterne hadde saa langt fra at bringe min tro til at vakle, tvertimot bestyrket den ved min avsky for disputter og partier. Studiet av mennesket og universet hadde overalt vist mig de sidste aarsaker og den verdensfornuft som styrer det hele. Læsning av Bibelen og navnlig av evangeliet, som jeg i nogen aar ivrig hadde drevet, hadde lært mig at foragte — — alle fortolkningskunster — — kortsagt, filosofien hadde paa éngang knyttet mig fastere til det væsentlige i religionen og løst mig fra det ruskomsnusk av smaalige formler hvori menneskene har fordunklet den. Idet jeg mente at der for en fornuftig mand ikke er to maater at være kristen paa, sluttet jeg at alt som er disciplin og form, er noget som falder ind under hvert enkelt lands love. Og av dette princip fulgte da, — — at jeg, naar jeg vilde være borger, saa maatte jeg ogsaa være protestant og vende tilbake til den kultus som hersket i mit land. Jeg besluttet mig altsaa til det og underkastet mig undervisning av presten i det sogn hvor jeg bodde.» — —

Denne likegyldighet for dogmer og former som gjorde det mulig for Rousseau i saa henseende at gaa ind paa hvad det skulde være, var ingenlunde noget han var alene om; selv i det strenge Genf hadde filosofernes arbeide ikke været forgjæves, ogsaa her var der, selv blandt presterne, tilløp til en dogmeløs deisme som ikke la vegt paa formerne. Imidlertid har de disputerlystne genferborgere sikkert stukket hoderne sammen og gjort sig sine tanker om arten av Rousseaus religiøsitet i anledning av hans overgang. Gjenklang herav finder vi i det ovenfor citerede brev fra Tollot, hvor det heter:

«Hvad angaar de tvil De har med hensyn til Rousseaus religion, saa kan jeg ikke gi Dem nøiagtige oplysninger; det er Gud alene det tilkommer at granske samvittigheterne; alt hvad jeg kan si, er at vor forfatter her gjør alt hvad man kan forlange av en god protestant, og at han har vundet alles agtelse ved sin brave og uegenyttige karakter. Han driver endog dyden til et slags barskhet: han erklærer sig likesaa sterkt mot bløtagtighet og luksus som mot skjønliteratur og videnskap. Hvis man kalder det at ha religion, at være mønstergyldig i sine seder og sin opførsel, at være beskeden og oprigtig, saa har Rousseau mere religion end mange av dem som ustanselig har Kristus' navn i munden uten at praktisere hans guddommelige forskrifter. — — Vor forfatter er, likesom jeg, overbevist om at det har større værd at praktisere religionen end at tro den.»[1]

Saa liberal som denne Tollot var naturligvis ikke alle genfere; men en slik tankegang var dog saavidt utbredt at Rousseau godt kunde la sig indlemme i den genfiske kirke uten at gjælde for en sofist eller hykler.

Fra rent religiøst synspunkt var der altsaa ingen alvorlige betænkeligheter at overvinde, vanskeligere var de ceremonier som maatte gjennemgaaes; ti naar det gjaldt overholdelsen av formerne i det ydre, var det genfiske presteskap mindre medgjørlig. Egentlig skulde gjenerhvervelsen av borgerskapet foregaa gjennem fire formelige akter: fremmøte i raadet, tre dages arrest, fremmøte for konsistoriet, knæbøining[2]. Det var da et slaaende vidnesbyrd om Rousseaus popularitet at man likeoverfor ham, som naturligvis ikke følte sig tiltalt ved at skulle være hovedpersonen i disse offentlige skuespil, sløifet alle disse ceremonier og indskrænket det hele til en eksamination av en komité paa seks medlemmer — tre geistlige og tre lægmænd —; til gjengjæld haabet man vel paa et nummer som kunde holde dem skadesløse, en veltalen-

[1] *Annales* III, 203.
[2] *Gaspard Vallette*: *Rousseau-Genevois*, 20.

hetsprøve av den berømte mand. Men her blev man dypt skuffet. «Ulykkeligvis hadde presten, Perdriau, ellers en saa elskværdig mand, latt sig forlyde med at man glædet sig til at høre mig tale i den lille forsamling. Denne forventning skræmte mig i den grad at jeg, skjønt jeg i tre uker dag og nat hadde spekuleret paa en tale, blev saa forvirret da jeg skulde fremføre den, at jeg ikke kunde si et eneste ord og ved denne anledning optraadte som den dummeste skolegut. Kommissærerne talte for mig, og jeg svarte idiotisk ja eller nei; derefter forrettet jeg min altergang og blev gjenindsat i mine borgerrettigheter — —»

En hindring for Rousseaus rehabilitation som det ikke hadde været saa let at komme over, var *Therèse*. Konsistoriet krævet av de angrende syndere at der ikke skulde være noget anstødelig ved deres liv, de maatte være av absolut «rene seder». Men nu kunde man jo ikke lukke øinene for at Rousseau kom reisende i følge med og bodde sammen med en mademoiselle; og dette maatte bringes i orden før man kunde indlemme ham i kirken og gi ham adgang til nadveren. Herom nævner rigtignok Rousseau ikke et muk; men Ed. Rod har fundet et dokument som fortæller om hvorledes de strenge genfere lot sig berolige i dette punkt. Det var Rousseaus ven *De Luc* som fik i opdrag at forhøre sig om hvorledes det egentlig forholdt sig med Therèse. «Han begav sig til Grange-Canal, hvor parret bodde, utspurte de to skyldige, og da han kom hjem, nedskrev han de svar han hadde faat. Jean Jacques' er kort, litt forlegent, han paakalder sin sundhet, som satte ham ute av stand til at begrunde den mistanke han er gjenstand for, og han undgaar at tale om fortiden. Hvad Therèse angaar, saa fortæller hun i det lange og brede en merkelig, indviklet historie; en dag hun hadde nærmet sig to mænd, som slos paa gaten, blev hun rammet av et spark og besvimet. Rousseau hadde netop været syk, og han bodde hos mor Levasseur, hvor Mad. Dupin hadde anbragt ham

i pleie. Fuld av medlidenhet overlater han den saarede sit værelse, tar sig av hende, skaffer hende berømte læger og redder hendes liv! og av taknemmelighet ofrer hun sig da helt og holdent for at pleie ham!»[1]

Med denne skrøne lot De Luc og konsistoriet sig nøie. For Rousseau selv hadde eksaminationen sikkert været alt andet end behagelig; han løi ikke længere med den sorgløse færdighet som i sine unge dage; efter sin «personlige reform» var jo sandheten det ord han hyppigst hadde i munden, og vi kan derfor let tænke os at hans svar faldt «litt forlegent»; men trods alle gode forsætter vedblev dog Rousseau hele sit liv at være noget av en samvittighetssofist; hvis det knep, var han ikke ræd for at lage en historie som reddet ham ut av situationen, og det forbedrer jo ingenlunde hans moralske aktier at han ved denne leilighet overlot Therèse hovedrollen i komedien.

I fire maaneder blev Rousseau i Genf og befandt sig inderlig vel der, gjorde mange bekjendtskaper — med universitetslærere, unge forfattere og prester og aandsinteresserte borgere; overalt møtte han beundring og imøtekommende sympati, og flere av disse mænd blev senere hans stadige korrespondenter som holdt ham à jour med hvad der foregik i fødebyen; nogen av dem svigtet ham senere, saa det kom til brud, men andre holdt ut til enden. Blandt de bekjendtskaper han gjorde under genferopholdet, var ogsaa Marc-Michel *Rey*, som hadde en bokhandel i Amsterdam og overtok utgivelsen av 2den *Discours*, likesom han vedblev at være hans trofaste forlægger fremover. Ved siden av alle disse nye forbindelser som Rousseau skaffet sig med tanken paa at bosætte sig i Genf, hengav han sig ogsaa til barndomsminder, opsøkte tante *Suson*, som nu var gift og het Mad. Gonceru, og hadde et morsomt møte med *Jacqueline*, sin kjære

[1] *Ed. Rod*: *L'affaire de J. J. Rousseau*, p. 47.

barnepike, som han fandt sittende paa en aapen plads bak en stabel av oster som hun hadde tilsalgs.

Men ofte flygtet han fra menneskene og gik sine lange, ensomme spaserture, hensunken i drømme, eller pønsende paa nye literære planer; han skrev i denne tid en over*sættelse av *Tacitus*' historie (1ste bok)[1], som han for*resten selv betegner som en «skoleøvelse», spekulerte paa sine *Institutions politiques*, som han hadde hat i sit hode likefra opholdet i Venedig, utkastet plan til en *Histoire du Valais*, som han aldrig kom til at utføre, og begyndte paa en tragedie *Lucrèce*[2].

Med særlig glæde mindes Rousseau en længere tur, som han sammen med nogen venner foretok paa Genfer*sjøen; han gjenoplevet her en række av rike landskaps*indtryk, som et par aar senere skulde gjenopstaa med uforgjængelig skjønhet i *La nouvelle Héloïse*, han lyttet til baatfolkets tale og bøndernes sprog, saa han i sin roman blev istand til at gi sin skildring det intimeste lokalpræg ved kunstnerisk anvendelse av provinsialismer[3].

[1] *Oeuvres*, XIV, 140—226.

[2] *Th. Dufour* har i *Annales*, II, 218—44 offentliggjort hvad der findes av denne tragedie i Rousseaus papirer; det utgjør de to første akter og utkast og løsrevne replikker av de følgende. Tragedien, som er skrevet i prosa, har ikke synderlig interesse. — Stundom forekommer vendinger som minder om tankegangen i 1ste og 2den Discours, f. eks.: *Sulpitius* til *Pauline*: — — *«ne comprendrez vous jamais que devoir et vertu sont des termes vides de sens, auxquels personne ne croit, mais auxquels chacun voudrait que tout le reste du monde crût?»*

[3] Rouiseau fik i sin samtid høre ilde for sit urene sprog, som var skjæmmet av barbarismer og provinsialismer. Men han har sik*kert i regelen anvendt dem med fuld bevissthet og hensigt; han var kanske den første europæiske forfatter, som hadde hel forstaaelse av hvad lokalstemning vil si, og han bruker sjelden sine provinsielle ord undtagen i forbindelse med de steder og situationer hvor de hører hjemme. Se *Alexis François*: *Les Provincialismes de J. J. Rousseau*, *Annales* III, 22 og note 1.

Hans korrespondanse med forlæggeren Rey viser i det hele en kræsen nøieseenhet med hensyn til det stilistiske, korrekturerne gaar mange ganger frem og tilbake mellem Amsterdam og Paris, før han

Gaspard Vallette har sikkert ret naar han paa det sterkeste betoner betydningen av Rousseaus ophold i Genf i 1754. «Er det ikke av den allerstørste vigtighet at merke sig,» sier han, «at Rousseau er to ganger genfer, først, som alle andre, ved fødselens tilfældighet, men dernæst, hvad der er ganske anderledes betegnende, ved sin egen vilje? Skilt fra Genf ved sin flugt og løsnet fra byen ved sin lange fraværelse og endog ved lovens magt, kom han tilbake av egen drift, av frit valg, ved en vel overtænkt og avgjørende viljesakt. Fri i valget mellem to lande, to religioner, to lovgivninger, to dypt forskjellige kulturer, bestemte han sig, paa et tidspunkt da han i aar og talent hadde naadd den fulde modenhet, resolut for den lille, uavhængige, republikanske, protestantiske og moraliserende stat som tilfældet eller forsynet hadde git ham til vugge.»[1].

Sin nærmeste hensigt med genferreisen — at faa det høie raads tilladelse til at tilegne sin bok til republikken — opnaadde Rousseau ikke. Han hadde ikke været længe i byen før han skjønte at en slik tilladelse vilde han ikke faa; et avslag vilde han ikke resikere, og han sendte derfor ikke noget andragende, men bestemte sig for at henvende tilegnelsen til republikken ganske paa eget ansvar[2].

I oktober reiste Rousseau tilbake til Paris, men det

er fornøiet. Ducros (p. 318) gjør opmerksom paa et morsomt tilfælde: Fréron anfører i sin *Année philosophique* som eksempel paa Rousseaus slette stil et uttryk han bruker i 2den Discours: *La tourbe philosophesque.* Men Rousseau visste godt hvad han skrev. I et brev til Rey heter det: «For at undgaa en næsten uundgaaelig feil, vil jeg gjøre Dem opmerksom paa at der skal staa *tourbe philosophesque.* Jeg ber Dem passe paa at trykkeren sætter det slik og ikke *troupe philosophique.*» — I begge ord, baade i *tourbe* og *philosophesque.* ligger der en nuance av despekt, som ikke findes i *troupe philosophique*, og det var netop denne despekt Rousseau vilde ha uttrykt; det var vigtigere for ham end at ordene skulde være saa udadlelig akademiske.

[1] *Rousseau-Genevois*, p. 96.

[2] Se Brev til *Perdriau*, Paris 28de nov. 1754, *Oeuvres*, XXII, p.173.

var kun for at opløse sin husholdning og ordne sine affærer; det var hans bestemte hensigt til vaaren at komme tilbake til Genf, for sammen med Therèse at tilbringe resten av sine dage der[1].

Som bekjendt kom han aldrig til at utføre denne plan. Hvorfor ikke? Hvad var det som ombestemte ham?

Han anfører selv i *Confessions* en hel række grunde. For det første var han ingenlunde fornøiet med den maate hvorpaa det genfiske raad mottok hans «Tilegnelse», som han hadde sat saa meget ind paa. «Før jeg vendte tilbake til Genf, vilde jeg vente for at se hvad virkning den gjorde. Virkningen var mig ikke gunstig; denne tilegnelse, som var inspireret av den reneste patriotisme, skapte mig kun fiender i raadet og misundere blandt borgerne. Hr. Clouet som dengang var første syndikus, skrev mig et høflig, men kjølig brev; jeg mottok av enkelte privatmænd nogen komplimenter, det var det hele; jeg saa ikke at en eneste genfer viste mig sand taknemmelighet for den hjertets iver som gjennemstrømmer dette arbeide. Denne likegyldighet oprørte alle som bemerket den — —.»

Det var nu heller ikke at vente at det genfiske raad skulde være saa henrykt over denne tilegnelse som var skrevet i et svulmende lyrisk sprog, der umiddelbart maatte frastøte de bureaukratiske og formstive raadsherrer, og som desuten i hele sin aand var dem altfor demokratisk, for ikke at tale om at den stod i spidsen for et arbeide der indeholdt de urimeligste paradokser og revolutionære paastande som maatte være de høie herrer en vederstyggelighet. Det synes da ogsaa at Rousseau til en begyndelse var vel fornøiet[2] med den høflige

[1] Confessions L. VIII, XX, 208—9, cfr. brev til *J. Vernes* 15. okt. 1754 o. fl. st.

[2] Brev til Vernes 6te juli 1755: «*Je ne puis exprimer la joie avec laquelle j'ai appris que le conseil avait agréé, au nom de la république, la dédicace de cet ouvrage, et je sens parfaitement tout cequ'il a d'indulgence et de grâce dans cet aveu.*» *Oeuvres* XXII, 185.

og kjølige skrivelse, hvori raadet erkjendte mottagelsen av tilegnelsen — men efterhaanden blev han mer og mer irriteret likeoverfor sine landsmænd eller det herskende parti blandt dem, og andre blæste til, saa han tilslut ikke følte andet end krænkelse og skuffelse.

Allikevel vilde vel ikke dette ha været nok til at holde ham borte fra Genf, men der kom andre ting til. Kort tid før avreisen til Genf hadde han været ute hos d'Epinays paa deres slot la Chevrette. De gik og spaserte i parken og kom i utkanten til en liten forfalden hytte som laa ganske fortryllende og ensomt i de mest romantiske omgivelser like op imot Montmorencyskogen. Rousseau blev ganske henrykt og utbrøt uten at tænke nærmere paa det: «Aa, frue, for en deilig bolig, den er som skapt til asyl for mig.» Mad. d'Epinay sa ingenting dengang, men da de saa efter hans tilbakekomst atter spaserte paa de samme steder, blev han overrasket ved istedenfor den gamle rønne at finde et litet, næsten ganske nyt hus, bekvemt indrettet for en liten husholdning paa tre personer. «Da Mad. d'Epinay saa min forbauselse, sa hun: «Værsgo, min bjørn, der har De Deres asyl; det er Dem selv som har valgt det, det er venskap som byr Dem det; jeg haaber det vil faa Dem til at opgi den grusomme tanke at reise fra mig».» Rousseau var uendelig rørt, fugtet sin venindes «velgjørende haand med taarer, og var jeg end ikke beseiret med det samme, saa var jeg dog i høi grad rokket i min beslutning».

Det endte med at Mad. d'Epinay fik sin vilje, og Rousseau flyttet ind i det lille hus som er blit verdensberømt under navnet *L'Ermitage.*

Det var imidlertid ikke bare hans sværmeri for landlivet og hans rørelse over venindens ømme omtanke som fik ham til at foretrække Ermitagen for Genf. Der var siden hans besøk i fødebyen hændt noget som la et tungt, kanske det tyngste, lod i vegtskaalen. Vaaren 1755, før Rousseau endnu hadde utgit sin anden *Discours,*

hadde *Voltaire* slaat sig ned paa genfisk grund i det hus som han døpte *Délices*; de vilde altsaa bli nærmeste naboer, og det var Rousseau en utaalelig tanke. — «Jeg forstod at denne mand vilde snu op og ned paa alle ting, at jeg herefter i mit fædreland vilde gjenfinde den tone, det væsen, de seder som netop jaget mig fra Paris; at jeg vilde bli tvunget til en evig kamp, og at jeg i min optræden kun vilde faa valget mellem at være en utaalelig pedant eller en usling og en slet borger. — — Jeg ansaa herefter Genf for fortapt, og jeg tok ikke feil. Hvis jeg hadde følt talent til det, burde jeg kanske ha gaat stormen imøte. Men hvad vilde jeg ha utrettet, alene, frygtsom, saa dum til at snakke, — mot denne hovmodige, mægtige, slagfærdige mand som kunde støtte sig til stormændene og allerede var kvindernes og ungdommens avgud. Jeg frygtet til ingen nytte at utsætte mit mod for fare og lyttet kun til mit fredelige temperament — — —» [1].

Forholdet mellem Rousseau og Voltaire hadde hittil kun været et forhold paa frastand, de hadde aldrig staat ansigt til ansigt med hverandre (hvad de forresten aldrig kom til at gjøre); der var vekslet et par venlige breve, hvori Rousseau var det unge, beskedne og opadstræbende talent, Voltaire den beskyttende berømthet. Sommeren 1755 hadde Rousseau sendt ham sin *Discours*, og Voltaire svarte ham med munter ironi paa den bekjendte maate: «— — Aldrig har nogen anvendt saa megen aand i den hensigt at gjøre os til dyr; man faar lyst til at gaa paa fire, naar man læser Deres bok» o. s. v. Men i det samme brev inviterer han ham til at komme og besøke ham paa *Delices*. Rousseau staar i sit svarbrev endnu med hatten i haanden for den store autoritet; naar han har tillatt sig at sende ham sin bok, saa er det ikke fordi han har trodd at sende en gave som var ham værdig, «men for at utføre en pligt og yde Dem den

[1] Confessions VIII, XX, 305.

hyldest som vi alle skylder Dem som vor høvding»[1], og han ender med i de forbindtligste ord at takke ham for den elskværdige indbydelse. Kanske følte Rousseau allerede dengang motsætningen mellem Voltaire og sig; men han følte den ialfald ikke sterkt nok til at der endnu var tale om noget brud eller nogen krigserklæring.

Det følgende aar kom der en alvorligere sky imellem dem; jordskjælvet i Lissabon (1ste november 1755) inspirerte Voltaire til et længere digt: *Le Desastre de Lisbonne* (januar 1756), hvori han med bitter ironi haaner den leibnitzke optimisme som trods slike vidnesbyrd om naturens blinde og meningsløse grumhet kan tro paa «den bedste av alle verdener». Som svar herpaa sætter Rousseau sig til at skrive et langt brev[2], en hel avhandling, til Voltaire, hvori han med brændende overbevisning forfegter troen paa et forsyn som trods alt styrer verden med visdom og godhet. Heller ikke i dette brev eller i Voltaires svar kommer det til brud, men her føler man dog allerede tydelig motsætningen mellem to fiendtlige magter som ikke kan undgaa at tørne sammen. Rousseau har i sit lange brev faat myndighet i sin stemme, det er ikke længer en debutant som ængstelig nærmer sig «vor høvding», det er en likemand som uten forbehold tillater sig at ha sine egne utprægede meninger. Men han vilde ikke kjæmpe med ham i daglig omgang og mundtlig ordveksel, hvor han visste at han vilde bli den underlegne; derfor vilde han ikke til Genf, hvor den store motstander allerede hadde vundet terræng og en skare av beundrere.

[1] Brev av 10de sept. 1755. XXII. 191 ff.

[2] 18de aug. 1756, XXII, 220—48. Dette brev som er saa vigtig for opfatningen av Roùsseaus religiøse utvikling, vil senere indgaaende bli behandlet.

IX.

Teatret.

Rousseau blev altsaa foreløbig paa Ermitagen og kom aldrig til at bo i Genf. Men det hindret ikke at han efter sin reise og sin omvendelse til kalvinismen følte sig som genfer; han undertegnet sin Discours med stolthet: *J. J. Rousseau, citoyen de Genève*, og som genfisk borger fulgte han med alt, hvad der foregik i hjemmet, og ansaa sig kaldet til sit fædrelands forsvarer, som en kriger, hvis opgave det var at verge sit land mot den franske syndflods indbrud. Naar han føler sig isoleret i Paris og i motsætning til alle sine omgivelser, saa kjender han det, ialfald endel aar utover, som en kraft og en støtte, at denne motsætning beror paa at han er av en anden race, at han er genfer. I hans breve til de genfiske venner kommer dette ofte tilorde, han er stolt av sit land, og det er store opgaver han stiller sig selv og sine landsmænd, — i motsætning til det aandrike bagatelvæsen som byr ham saa imot blandt hans nærmeste omgivelser. Da Vernes har skrevet til ham at han er ifærd med at utgi et periodisk skrift for skjønliteratur o. l., fraraader han ham det bestemt og skriver følgende stolte ord: «— — — det er ikke den slags arbeide som passer sig for os. Alvorlige og dyptgaaende arbeider kan være os til ære; men den lille moderne

filosofis barnagtigheter klær os kun daarlig. Store spørsmaal, som dyd og frihet, utvider og styrker aanden; smaa, som poesi og kunst, gir den bare mer finfølelse. Der trænges teleskop til de første, mikroskop til de sidste, og mænd som er vant til at maale himmelen, forstaar sig ikke paa at dissekere fluer: derfor er Genf visdommens og fornuftens land, men Paris smakens residens. La os derfor overlate forfinelsen til disse literaturens nærsynte som tilbringer sit liv med at kike paa vorter paa sin næsetip; la os være endnu mere stolte av den smak som vi mangler end de av den de har; og mens de lager journaler og brochurer for smaagaterne, saa la os forsøke at skrive nyttige bøker som fortjener udødeligheten.»[1]

Han tænkte vel med disse ord ikke alvorlig paa at den lille ubetydelige Jacob Vernes skulde kunne overraske verden med udødelige verker; men for sit eget vedkommende var han paa dette tidspunkt naadd frem til den grad av selvbevissthet at han mente at kunne maale sig med de allerstørste. Montesquieu var netop død, der var saa at si en plads ledig ved siden av Voltaire, og det er ingenlunde utænkelig at Rousseau med fuld bevissthet rustet sig til at opta en kamp om aandshegonomiet. Han hadde bøiet sig for den kjendsgjerning at hans store rival var kommet ham i forkjøpet i Genf, han gjorde sig det ganske klart at en direkte kamp paa stedet vilde være ulike og haabløs, og han opgav derfor tanken om at bosætte sig i republikken; men derfor var det ingenlunde hans agt at overlate ham valpladsen i ubestridt besiddelse, han hadde herefter et skarpt øie med denne mand, i hvem han med stigende klarhet begyndte at se legemliggjørelsen av alt det som var ham inderligst forhatt.

Snart skulde leiligheten til det første angrep komme. Voltaire var naturligvis en stor begivenhet i den lille

[1] Brev til J. Vernes, 2den april 1755, Oeuvres XXII.

by, mange var de som følte sig smigret av den berømte mands imøtekommende venlighet, og *Délices* blev snart et midtpunkt for alt det som fandtes av fødsels- og aands-aristokrati i Genf. En av Voltaires kjephester var som bekjendt teatret, og det var ham derfor en stor ærgrelse at de genfiske love forbød en hvilkensomhelst slags forestilling, offentlig saavelsom privat. Han forsøkte at true sig frem til en opførelse i sit hjem, men konsistoriet satte sig i bevægelse, og han bøiet av med mange hykkelske talemaater, men svor at hevne sig.

I 1756 kjøpte han et hus i Lausanne, hvor han indrettet sit teater i Monrepos og lot opføre *Zaïre;* han indbød en mængde genfere til forestillingen, som blev en stor sukces. Og han lot sig ikke nøie med det. Høsten s. a. inviterte han *d'Alembert* til Délices og gjorde meget væsen av ham, arrangerte belivede middager sammen med unge genfiske forfattere, professorer og prester, som mere end gjerne gjorde bekjendtskap med den berømte utgiver av *Encyclopædien* og som i samtalernes løp sikkert sa mangt og meget som de ikke offentlig tænkte paa at vedstaa. Voltaire hadde sine bestemte hensigter med alt dette. D'Alembert arbeidet med artikelen *Genève* for Encyclopædien, og det var ham meget om at gjøre at faa anbragt to ting i denne; det ene var at fastslaa for al verden at de genfiske prester var rene socianere i sin tro, det andet at det var en nødvendighet at faa indført komedie i Genf. Da d'Alembert reiste, var han i disse henseender mer end vel instruert. [1]

Det følgende aar kom det syvende bind av Encyclopædien med artikelen *Genève* som skulde volde saa megen rabalder.

Artikelen er i hele sit anlæg indrettet paa at smigre genfernes nationalforfængelighet, den er fire ganger saa lang som artikelen *France*, og dvæler med beundring ved den genfiske statsforfatning, den genfiske historie, indbyggernes flid og høie intelligens, videnskapens stand-

[1] G. Vallette, op. cit. 111—12.

punkt, akademiet, det offentlige bibliotek o. s. v. — Men saa kommer tilslut de to punkter som var artikelens egentlige hensigt: et varmt indlæg for oprettelsen av et teater i Genf, og angivelsen av de genfiske prester som socinianske fritænkere.

Ogsaa denne del av artikelen var skrevet paa en bestikkende maate, egnet til at kildre genferne i deres nationalforfængelighet.

Om teatret heter det i et kort utdrag omtrent saaledes: Naar Genf har forbudt teaterforestillinger, er det ikke fordi man har noget imot skuespil i og for sig; men man er bange for de daarlige moralske virkninger skuespillerne kan forvolde i byen; men dette maa jo kunne forhindres ved strenge love som regulerer skuespillernes opførsel; da vil man kunne opnaa alle fordele, smakens, literaturens, omgangens forfinelse samtidig med sedernes strenghet, Genf vilde kunne bli Sparta og Athen paa éngang. Det vilde netop være en opgave for en by med saa ædle traditioner, at kjæmpe mot de lumpne fordomme som hersker mot skuespillerens kald, her vilde skuespilleren kunne løftes op til den dyd og borgerlige anseelse som hans vanskelige og alvorlige kald fortjener. Følgen herav vilde bli at de genfiske skuespil vilde bli de bedste i verden, ti alle de som nu holder sig borte fra scenen av frygt for det vanry som følger standen, vilde skynde sig til Genf, hvor de kunde utøse sit talent, omgit av alles agtelse. Og herfra vilde en ny aand utbrede sig, litt efter litt vilde de genfiske skuespilleres eksempel, deres opførsels mønstergyldighet, den agtelse de nyder, tjene som model for andre landes skuespillere; «vore prester vilde ophøre med at banlyse dem og vore borgere med at foragte dem, og en liten republik vilde ha æren av at reformere Europa i et punkt som kanske er vigtigere end man tror.»

Ogsaa d'Alemberts omtale av de genfiske prester fremkommer som en ros, en lovprisning av deres frisind: her er ikke den nøieseende ortodoksi som andre steder,

der er mange prester som ikke tror paa Jesu guddom, og alle er enige om at fordømme Calvin som lot Servet brænde for dette kjetteri. I Genf er der derfor ingen ængstelse for vantroens fremskridt; «religionen er her næsten indskrænket til tilbedelsen av en Gud, ialfald hos alle som tilhører de høiere klasser; ærbødighet for Jesus og skriften er kanske det eneste som adskiller den genfiske kristendom fra en ren deisme.»

D'Alemberts artikel vakte et vældig opstyr i Genf, det var da naturligvis først og fremst det sidste punkt som gjorde presterne urolige; der kunde nok være mange «moderne» teologer blandt dem; men én ting var hvad man kunde si i en løssluppen middag hos Voltaire, noget andet hvad man ønsket at faa ord for hos sin menighet, og *Encyclopædien* blev ivrig studert omkring i de oplyste urmakeres butikker; det visste de. De skyndte sig derfor med at samle sig og avgi en «betænkning» som i de bestemteste uttryk tok avstand fra d'Alembert, og som — i vagere uttryk — søkte at hævde den samlede genfiske prestestands uklanderlige rettroenhet.

Rousseau visste paa forhaand hvad der vilde komme i d'Alemberts artikel. Diderot hadde fortalt ham det, og tillike at man gik ut fra at d'Alemberts forslag om scenen vilde bli tat tilfølge, alt var i orden til at faa scenen istand; Rousseau var fra første stund av bestemt paa at ta tilorde, han ventet med utaalmodighet paa at bindet skulde komme ut. Heller ikke var han uvidende om at Voltaire stod bak[1], og det bidrog sikkert ikke til at stagge hans utaalmodighet.

Da skriftet naadde ham, var han i sit stemningsliv langt under nulpunktet; han hadde hat en række av

[1] Nogen tid efter skriver han til Vernes (4de juli 1758): «*j'ai sous la presse un petit écrit sur l'article Genève de M. d'Alembert. Le conseil qu'il nous donne d'établir une comedie m'a paru pernicieux; il a réveillé mon zéle et m'a d'autant plus indigné, que j'ai vu clairement qu'il ne se faisait pas une scrupule de faire sa cour à M. de Voltaire à nos dépens. Voilà les auteurs, et les philosophes! toujours pour motif quelque inttérèt particulier, et toujours le bien public pour pretexte.*

ærgrelser, hadde indviklet sig i en lang strid, fuld av scener, med Mad. d'Epinay, med Grimm, Diderot, Mad. d'Houdetot, Saint-Lambert. — Mange bitre og uoprettelige breve hadde gaat mellem de forskjellige optrædende, mangt et uoverveiet og uglemmelig ord fløiet over læberne i øieblikkets ophidselse, en række av brud og forsoninger og nye brud, som blev endelige; det endte med at Rousseau blev jaget eller ialfald nødt til at forlate Ermitage, og nu sat han i et litet hus i Mont-Louis (i Montmorency), forlatt av alle sine venner, alene med sin ikke synderlig underholdende Therèse, hjemsøkt av sin dødssygdom, en profet, paa grund av sin selvstændighet og sandhetskjærlighet et offer for verdens ondskap og intriger[1].

D'Alemberts artikel om Genf helbredet ham, vakte hans harme, hans geni; aldrig hadde pennen løpet saa villig under hans haand, aldrig hadde han følt produktionens glæde som i disse dage, mens han sat ute i en aapen donjon og lot sig gjennemblæse, «uten anden ild end mit hjerte», skrev og skrev uten at føle kulde eller træthet.

Han hadde tænkt at skrive et par sider for at opponere mot d'Alemberts planer om at indføre komedie i Genf; men tankerne mylret indover ham, arkene fyldtes i hurtig rækkefølge, og da tre uker var gaat, laa der foran ham en omfangsrik avhandling paa flere hundrede sider.

Allerede i titelen pointerer Rousseau sin stilling; boken er skrevet i form av et brev til d'Alembert, — avsenderen er simpelthen betegnet: J. J. *Rousseau, citoyen de Genève*, men adressaten er utstyret med opregning av alle de æresbevisninger som findes: til d'Alembert, medlem av det franske akademi, av det kongelige videnskapernes selskap i Paris, av det preussiske akademi, o. s. v., fire

[1] Krisen paa l'Ermitage vil senere bli gjenstand for indgaaende behandling i sammenhæng med *La nouvelle Héloïse*.

hele linjer [1]. Med sikker stilistisk følelse har han beregnet virkningen av denne motstilling av genferborgeren i sin prunkløse enkelhet paa den ene side og den overbetitlede pariserberømthet paa den anden, man forberedes allerede paa titelbladet til det som skal komme.

Efterat han i faa, kloke og uangripelige ord har avvist d'Alemberts dom om den genfiske geistlighet, gaar han over til sit egentlige emne: bør der indføres teater i Genf?

For at avgjøre dette, er det fornuftig først at undersøke saken i sin almindelighet: Er skuespil i det hele tat et gode eller et onde?

Skuespil er en fornøielse; hvis de samtidig gjør nytte, saameget desto bedre; men det er ikke det det kommer an paa, — hvad det kommer an paa er at behage, og hvis de behager, har de opfyldt sin hensigt. —

I almindelighet gir scenen et billede av vore lidenskaper, og originalen til billedet findes i vore alles hjerter, men billedet maa være flatteret for at tiltale os. Man maa ikke indbilde sig at teatret har magt til at *forandre* vore følelser eller vore seder, det kan kun følge dem. En forfatter som vilde støte an mot den almindelige smak, vilde snart skrive for sig selv alene. Den interesse et drama vækker, beror paa om det stemmer overens med tilskuernes smak. I London vækker det begeistring naar det gir uttryk for hat til franskmændene, i Tunis er det sjørøveri man vil se, i Messina en blodig hevn, i Goa en autodafé paa jøder.

[1] *J. J. ROUSSEAU,*
Citoyen de Genève
A. M. D'ALEMBERT,
de l'Academie française, de l'Academie royale des Sciences de Paris, de celle de Prusse, de la Societé royale de Londres, de l'Academie royale des Belles Lettres de Suède, et de l'Institut de Bologne
SUR SON ARTICLE GENÈVE
dans le VIIe volume de l'Encyclopédie, et particulièrement sur le projet d'établir un theatre de comédie en cette ville.
Dii meliora piis, erroremque hostibus illum.
Oeuvres, X, 165—395.

Teatret indgir kjærlighet til dyden og avsky for lasten, sier man. Men er da kjærlighet til det gode noget teatret har skapt? Er denne følelse svakere paa steder hvor der ikke findes teater?

Tragedien fører gjennem skræk til medlidenhet, heter det; la gaa, men er denne medlidenhet av nogensomhelst moralsk værdi? Nei, det er kun en forbigaaende og intetsigende rørelse som ikke varer længere end den illusion som frembragte den, en gold medfølelse som mætter sig med nogen taarer og aldrig har frembragt en menneskekjærlig handling; vi røres saa let av ulykker som ikke vedkommer os og ingenting kræver av os; naar vi stadig gaar i teatret og fælder taarer over indbildte lidelser, blir vi fornøiet med os selv som kan ha saa smukke følelser; kan nogen fordre mer av os? I livet er medfølelse ubekvem, kræver handlinger, volder møie, nei saa gaar vi heller i teatret, hvor vi kan nyde vor egen rørelse, uten at vor egoisme paa nogen maate blir forulempet. Oldtidens annaler fortæller om mer end én grum tyran som fældte taarer ved synet av en tragedie, men det forlyder ingenting om at han derfor blev mildere mot sine undersaatter; tvertimot.

Aanei, det er ikke værd at tale om teatrets forædlende magt, ikke engang tragediens; hensigten med en tragedie, som med de fleste aandsprodukter, er at gjøre lykke, dermed basta.

Og endnu værre er det isaahenseende med komedien; glæden ved det komiske beror paa en last i menneskehjertet, og derav følger, at jo fuldkomnere en komedie er, og jo mere den behager, desto mere skjæbnesvanger er dens virkning paa sederne. Selv om vi tar den ypperligste av alle komedieforfattere, *Molière*, hvis geni Rousseau ikke kan bli træt av at beundre, — selv om man tar hans mesterverk, *Misantropen*, hvor digteren dog har skuet saa dypt ind i menneskesjælen, saa danner den dog ingen undtagelse. Ingen kan negte to ting, for det første at Alceste (misantropen) er en sandfærdig, oprigtig,

agtværdig, en virkelig bra mand, og for det andet at forfatteren gjør ham til en latterlig person; og det er for Rousseau nok til at gjøre Molière uundskyldelig. Forfatteren kalder rigtignok sin helt menneskehateren, og man kunde derfor mene at det han vil skildre hos Alceste, ikke er dyden, men en virkelig feil, menneskehat. Men ser vi paa hans ord og handlinger, saa opdager vi snart at det er ikke menneskene, Alceste hater og avskyr, men det er sit aarhundredes seder, sine samtidiges ondskap; netop fordi han elsker sine medmennesker, hater han alt det onde de paafører hverandre. Han hater

les uns parce qui'ls sont méchants
et les autres pour être aux méchants complaisants.

«Han er altsaa ikke fiende av menneskene, men av ondskapen hos nogen og av den støtte ondskapen finder hos de andre. Dersom der hverken var slyngler eller smigrere, vilde han elske hele verden. Der finds ikke en bra mand som ikke er misantrop i denne betydning av ordet; eller rettere sagt, de virkelige misantroper tænker anderledes; jeg kjender igrunden ingen større menneskefiende end allemandsvennen som altid er henrykt over alt, uophørlig opmuntrer de onde og ved sin forbryderske elskværdighet smigrer de laster som volder alle samfundsuordener.» I Molières øvrige stykker er den komiske person altid foragtelig, men Alceste kan man ikke andet end respektere, allikevel fremstilles han som latterlig, og for end mere at betone dette, har forfatteren som motsætning opstillet vennen *Philinte*. Philinte er vismanden i stykket, en av den store verdens fine folk, hvis grundsætninger er noksaa kjeltringagtige; en av disse blide, beherskede mennesker som altid finder at alt gaar godt, fordi de har interesse av at ingenting gaar bedre, som altid er fornøiet med alle, fordi de ikke bryr sig om nogen; som sittende ved et godt bord hævder at det er ikke sandt at folket hungrer, som, med sin spækkede pung, finder det yderst malplaceret at nogen deklamerer til fordel til de fattige; som fra sit vellukkede hus vilde se hele menneskeslegten

røvet, kvalt, nedsablet uten at dra et suk, siden Gud har begavet dem med en høist fortjenstfuld ro til at bære andres ulykker. — —

Naar Molière saaledes har forfalsket værdierne, har gjort den dydige, stolte og ædle Alceste til en latterlig person, mens den letfotede og helt igjennem umoralske Philinte blir *le sage de la comédie*, saa er det et offer paa komediens alter: parterret skal le, og derfor maatte Molière degradere sin helts karakter ganske mot den psykologiske sandhet.

Rousseau fortæller i *Confessions*, [1] at han, mens han skrev paa *Lettre sur les spectacles*, uvilkaarlig blandet sin egen skjæbne ind i sine meditationer. «Uten at merke det, beskrev jeg min daværende situation; jeg malte Grimm, Mad. d'Epinay, Madame d' Houdetot Saint-Lambert, mig selv.»

Saint-Marc Girardin som har været opmerksom paa disse ord, synes dog at mene at de er ganske grundløse, og at det ikke lønner umaken at søke efter portrætter i brevet til d'Alembert [2].

Men ett portræt er der da ialfald, som ikke er at ta feil av. Allerede av de ord jeg har citeret, men endnu meget mere av billedet i sin helhet, fremgaar det klart nok at Rousseau har identificeret sig med Molières Alceste [3]; det forsvar han fører for helten mot forfatteren, er et selvforsvar; naar han omdigter hele skikkelsen, saa henter han de supplerende elementer fra sin selviagttagelse; naar han er saa indigneret over at Molière (efter hans mening) gjør Alceste til en helt latterlig person, saa er det, fordi han selv føler sig som Alceste, og fordi der ingenting i verden var som saaret ham saa dypt som latteren. I Rousseaus rikt utstyrede sjæl, manglet *humor* helt og holdent; han kunde nok, naar han hadde sine

[1] 10de bok. *Oeuvres*, XXI, 15.

[2] *Saint-Marc Girardin: J. J. Rousseau* II, 3.

[3] Cfr. en liten avhandling «Misantropen» av den fremragende finske forfatter *Yrjö Hirn* i *Finsk Tidskrift*, LXX, p. 68 ff.

samvittighetsrier, straffe sig selv med oprigtig strenghet; men at le av sin egen storartethet, var noget som aldrig faldt ham ind.

Er Alceste i Rousseaus gjengivelse sikkert ingen anden end Rousseau selv, saa er det vel heller ikke usandsynlig at han i sin fremstilling av *Philinte*, delvis ialfald, har tænkt paa sin «ven» *Grimm*, hvis hjertenskulde til hans usigelige skuffelse nylig har avsløret sig for ham. Og der kunde være mere.

Det vilde bli altfor vidtløftig at følge Rousseau i hans utmaling av alle de farer som overalt følger teater og skuespil, baade i og for sig, og i deres virkninger paa tilskuerne, paa skuespillerne og paa samfundet i sin helhet. Han kommer i denne sin generelle del av sin avhandling til det resultat at teatrets berettigelse beror paa de forhold hvori det virker. I Paris eller andre storbyer som allerede er uhelbredelig korrumperet, kan skuespil være uskadelige, ja endogsaa nyttige, fordi de kan tjene til at holde borgerne borte fra det som er endnu værre.

Men verden bestaar heldigvis ikke bare av syndefulde hovedstæder; der er smaabyer hvor menneskene lever i patriarkalsk uskyldighet, der er landsbygden, hvor fordærvelsen endnu er ukjendt. Og der opstiger et ungdomsminde i Rousseaus sjæl, fra hans vandredage. Han kom engang (1730—31) paa sin fot gaaende ind i Jurabjergene ved Neuchatel; *Montagnons* kaldes beboerne av disse fjelddale, lykkelige bønder som dyrker sin jord uten skatter og paalæg, og som eier produktet av sit eget arbeide; sin fritid bruker de til alslags haandarbeide, de har næsten alle opfindertalent; navnlig om vinteren, naar sneen ligger høit, og det er vanskelig at komme frem til hverandre, beskjæftiger de sig med mange slags indearbeide; aldrig satte en snekker, en smed, en glasmester eller en dreier av profession sin fot i dette land, alle hjalp sig selv og var uavhængige av hverandre; de bygget selv sine hus, laget sine møbler, konstruerte instru-

menter, de laget endog sine urer; og alle disse kunster var ikke noget de lærte, kunstfærdigheten gik fra slegt til slegt gjennem overlevering. De drev meget paa musik, en av deres fornøielser var firstemmig salmesang. Et lykkelig land, et lykkelig folk!

Men sæt nu at man en god dag bygget teater paa toppen av fjeldet, at man i disse omgivelser begyndte at opføre regelmæssige teaterforestillinger til velfortjent op-friskelse for disse brave, arbeidsomme mennesker.

Hvad vilde følgerne bli? Jo, før var arbeide deres adspredelse, nu kom der noget nyt til som tok deres tid, og som snart vilde fylde deres fritid, — den første følge vilde bli avslappelse i arbeidet; prisen paa teater-billetterne for en hel husstand er aldrig saa liten at den jo betyr noget, og litt pyntet maa man jo sagtens være, det volder altsaa forøkelse av utgifter; forminsket ar-beide, og økede utgifter nødvendiggjør høiere priser for produkterne, hvilket vil si fordel for konkurrenterne som ikke har teater, eller nedgang i avsætning; vinteren kommer, det er ikke mulig at komme frem til teatret; der maa anlægges veier, de maa kanske brolægges, det kan kun ske ved offentlige utgifter, man maa indføre skatter; kvinderne som først gik for at se og senere for at sees, faar interesse for pynt; godseierfruen vil være finere end skolelærermadamen; skolelærermadamen vil være like fin som godseierfruen, kappelysten vil ruinere egte-mændene, luksusen holder sit indtog; det er den femte skade teatret forvolder. Og alt det øvrige gir sig selv, snart vil det fordums lykkelige samfund være gjen-nem korrumperet.

I dette lille tankeeksperiment ligger allerede en god del av de argumenter Rousseau i rad og række opfører mot indførelsen av skuespil i Genf. —

I denne sidste del av avhandlingen svulmer hans stemme op til større fylde, der dirrer i hans ord en sterk patriotisk harme mot det utenlandske uvæsen som truer med at trænge sig indenfor den elskede fødebys

mure. Ofte forlater han sit egentlige emne, og fremstil- lingen utvider sig til et storslaat billede av to kulturer, to levemaater, to tænkemaater, som i sin steile motsæt- ning virkningsfuldt stilles op mot hinanden: det gamle republikanske, arbeidsomme, nøisomme, sedelige og reli- giøse Genf paa den ene side og det letsindige luksuriøse selskabelige, verdslige forløiede Paris paa den anden. Hans ord er altid henvendt til d'Alembert, men den egentlige adresse er overalt *Voltaire*, inkarnationen av pari- serfrivoliteten, fienden som alt er indenfor stadens mure og er ifærd med at fordærve de forblindede bor- gere, Voltaire for hvem dette med teatrets indførelse i Genf er blit noget av et livsspørsmaal, og som det for enhver pris gjælder at fordrive, skal ikke fædrelandet gaa tilgrunde. —

For Rousseau staar et teater i Genf som en bresche hvorigjennem den parisiske kultur vilde faa indpas og gjennemsyre hele samfundet. Hvad vilde der bli av gen- fernes kjærlighet til landlivet, naar teatret aapnet sine porte og fristet masserne ind i sin daarlige og fordær- vede luft? Skuespillernes tøilesløse liv vilde utbrede den farligste smitte i den lille by, hvis indbyggere skjuler hete sanser under sit beherskede ydre. D'Alembert taler om strenge love som skulde holde orden paa dem; hvor barnagtig at tro paa love og deres indflydelse paa se- derne! — Luksus og flirt og lediggang vilde avløse det lykkelige, arbeidsomme liv i huslig enkelhet. Det var ikke uten grund at genferne i aarhundreder gjennem sine love hadde vægret sig mot at slippe skuespillere og gjøglere ind i sin by; det vilde være et skjæbnesvangert brud paa republikkens bedste traditioner at grunde et teater i Genf.

Med rørende vidtløftighet utmaler Rousseau livet i de genfiske klubber (*cercles*), hvor mændene samles til al- vorlig samtale om religionen og om statsanliggender eller hengir sig til uskyldige adspredelser; her kommer bare mænd, saa de «slipper at nedstemme sine tanker efter

kvindernes rækkevidde eller at klæde fornuften i galante talemaater og kan hengi sig til alvorlige samtaler uten frygt for at gjøre sig latterlige». Han indrømmer at der stundom drikkes for meget i disse klubber; men selv det undskylder han, en rus gjør oftest menneskene hyggelige og hjertensgode; *jamais peuple n'a péri par l'excés de vin, tous périssent par le désordre des femmes.* Og til mændenes «klubber» svarer kvindernes *sociétés*, hvor der sikkert sladres mere end godt er, men som allikevel er et gode, fordi de to kjøn paa denne maate faar anledning til at leve, hver for sig, og hver paa sin maate.

Men faar vi teater og pariserkultur, saa er det slut med gammel skik og bruk, forbi med klubber og socie-teter, og istedet faar vi saloner, hvor kjønnene er sammen til stadighet, og kvinden faar herredømmet til mandens ødelæggelse. Rousseau sætter ikke kvinden høit som intelligens, vi har set antydninger til det allerede i avhandlingen om ulikheten, det kommer sterkt tilorde i *Émile*, og her i brevet til D'Alembert, uttaler han sig ogsaa utvetydig i saa henseende: «Kvinder elsker som regel ingen kunst, forstaar sig ikke paa nogen, og har ikke geni. De kan nok være heldige med smaa arbeider som kun kræver et let hode, smak, ynde, ja undertiden endogsaa filosofi og ræsonnement. De kan nok erhverve sig kundskap, lærdom, færdigheter, alt, hvad der kan opnaaes ved flid. Men den himmelske ild som op-flammer sjælen, geniet som fortærer, den brændende vel-talenhet, den sublime henrykkelse som bærer sin be-geistring frem til det dypeste i vore hjerter, den mangler altid kvindernes skrifter; de er allesammen kolde og vakre som de selv: De har nok aand, saameget De bare vil, men aldrig sjæl; — — de kan ikke skildre kjærligheten engang. — —» Da Rousseau skrev dette, hadde han nylig hat bitre erfaringer med aandrike verdensdamer, og det kan nok hænde, at der i disse ord er nogen gjenklang av hans oplevelser; Mad. d'Epinay var jo ogsaa forfatter-inde. Men ellers er det overalt i hans skrifter hans me-

ning at kvinderne har sin plads ved arnen og ikke i mænds samtaler; han anser det for mænds skjendsel at de lar sine tanker og meninger bestemme av kvinders overfladiske esprit, og det er det sikreste tegn paa salonlivets korruption, at det er kvinderne som uindskrænket fører regimentet der. Rousseaus kvindeideal er et ganske andet, det er kvindens velsignede gjerning i den huslige ubemerkethet, hustruen, mandens trofaste medhjælper, moderen, børnenes skytsengel, datteren, forældrenes ærbødige støtte og glæde. Vi vil senere træffe hende ofte omkring hans forskjellige skrifter.

Den sidste indvending han har mot skuespils indførelse i Genf, er at de under enhver omstændighet vil bli daarlige; ti genferne mangler smak, den fremmede plante vil aldrig slaa rot hos dem, vil altid vedbli at være import, imitation, hermende halvkultur. I forbindelse hermed antyder Rousseau muligheten av et nationalt genefisk drama, men det blir bare en antydning som han straks forlater, for at gaa over til at skildre alle de offentlige fester med sport og fugleskytning og kapseiling o. s. v. som feires i Genf, værdige nationalfester for republikanere som under aapen himmel i frit samkvem uten kunster og alverdens konventionelle former hengir sig til uskyldige fælles glæder. Rousseau dvæler længe ved disse fester, som han beskriver med en øm kjærlighet, som endnu den dag idag aldrig undlater at røre genfiske læsere; heller ikke denne skildring har været uten sin historiske betydning, den gav forbilledet til de franske folkefester under direktoriet, og har kanske ikke været uten betydning for de mange festprogrammer i det nuværende socialdemokrati.

«Slike skuespil,» saaledes slutter Rousseau sit lange brev til d'Alenbert, «sømmer sig for republikker. Hvad angaar det som Deres artikel *Genève* har nødt mig til at behandle i denne avhandling, hvis det nogengang blir indført indenfor vore mure, saa forutser jeg de mest skjæbnesvangre følger av det — —.»

La lettre sur les spectacles hadde en kolossal sukces, man slos om den i Paris som i Genf; efter et par maaneder maatte Rey utsende en ny utgave; Rousseau selv blev bestormet av breve i slike mængder at der ikke var tale om at besvare dem; en sand syndflod av brochurer, anonyme og under navn, diskuterte for og imot, Grimm har vanskelig for at holde sine korrespondenter à jour med denne oversvømmelse, han anslaar antallet av de stridsskrifter avhandlingen fremkaldte, til tre à fire hundrede; presterne og geistligheten staar paa Rousseaus side, filosoferne angriper ham, Voltaire deltar ikke offentlig i kampen, men mange giftige utfald mot den «genfiske urmakerdreng» i privatbreve vidner tilstrækkelig om, at han var rammet paa sit ømmeste punkt.

Disse stridigheter interesserer os ikke længere, spørsmaalet om og hvorvidt Rousseau hadde ret, er, i dette tilfælde, likesom med spørsmaalet om videnskapernes fordærvelighet og *le bon sauvage's* realitet, utdiskutert og avgjort av tiden.

Men hvad der interesserte os, var at opdage, hvad der var av Rousseau i avhandlingen, hans personlighet, hans tanker, hans nye indsats. Vi ser med lethet at det det i *Lettre sur les spectacles* gjælder, er det samme som er kommet tilorde i hans tidligere skrifter, fra hans første Discours av, ja sporadisk endnu tidligere. Det er først og fremst et nyt uttryk — det fuldkomneste, det mest veltalende, det rikeste — for hans hat til det eksisterende samfund, det er atter en primitiv og original naturs oprør mot konventionelle, stivnede former, mot alt det som lægger sig hindrende og tyngende over hans utfoldelse av den ubegrænsede individuelle frihet. Det er hans sterke jeg som kræver at faa leve sit eget liv, og som hater alle dem som vil tvinge ham til at lægge sin eksistensfølelse i andres meninger om ham. Bak det hele ligger synet paa Vincennerveien, synet av den salige strandbredd som kun var utstyret med naturens skjønhet uten al uegte kulturstas; mot dette ensomme, salige, selv-

beroende liv gik hans længsel; den fik forskjellig uttryk, i musikkampen fik den sit symbol i den ukunstlede italienske musik og hans egne kompositioners melodiøse enkelhet, i avhandlingen om ulikheten blev den til det primitive menneskes sorgløse liv i amoralsk uskyldighet, i skuespillet blev den til Genf, den enkle dydige republik, slik som den opstod i hans fantasi med barndomsmindernes forgylding.

Men alt som han saa omkring sig, sperret ham veien til hans længslers maal, derfor blev hans første skrifter polemiske. Men snart skulde hans frugtbare sjæl føde store positive syner, storslagne utkast til botemidler mot elendigheten.

Efter hans hatefulde angrep paa det samfund og de mennesker han saa omkring sig, kom forkyndelsen av det samfund og det menneske han drømte om.

